

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XV.
2/2020

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XV

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XV.
2/2020

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XV

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Katarína BROCKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Ľubomír ČECH	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Samuel ČELOVSKÝ	University in Novi Sad, Serbia
Lenka FOJTÍKOVÁ	Technical University of Ostrava, Czech Republic
Tomáš GONGOL	Silesian University in Opava, Czech Republic
Jana ILIEVA	University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia
Karol JANAS	Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic
Eva JANČÍKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Larisa KAPUSTINA	Ural State University of Economics, Russia
Kiyoshi KASAHARA	Rikkyo University, Japan
Rastislav KAZANSKÝ	Matej Bel University, Slovak Republic
Olyana KINDIBALIK	University of European Studies of Moldova, Republic of Moldova
Helena KOŠCIELNIAK	Technical University in Częstochowa, Poland
Milan KURUCZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Ľudmila LIPKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Stanislav MRÁZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
POGÁTSA Zoltán	University of West Hungary, Hungary
František ŠKVRNDA	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Dalibor VLČEK	Matej Bel University, Slovak Republic
Tetyana ZUBRO	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Recenzenti/Reviewers

Kristína Baculáková, Ľubomír Čech, Martin Grešš,
Milan Kurucz, Ľudmila Lipková, Stanislav Mráz,
František Škvrnda, st., Natália Zagoršeková

Jazyková redakcia/Language editing: bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave
© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2020
IČO 00 399 957
ISSN 1339-3502

Issues in 2020

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah/Contents

Hranice v regióne Strednej Ázie a scenáre ich možných zmien pod vplyvom vonkajších a vnútorných faktorov <i>Borders in the Central Asian Region and Scenarios of Their Possible Changes Under the Influence of Internal and External Factors</i> Lubomír Čech	5
Vývoj diplomatických vzťahov a ekonomickej spolupráce medzi Brazíliou a Subsaharskými štátmi <i>Development of Diplomatic Relations and Economic Cooperation Between Brazil and Sub-Saharan Countries</i> Barbora Janubová	16
Hospodársky rast, chudoba a nerovnosť: výzva pre Afriku <i>Economic Growth, Poverty and Inequality: a Challenge for Africa</i> Mykhaylo Kunychka	27
Čínsko-indické vzťahy. 2. časť: obdobie studenej vojny v 60. rokoch <i>Sino-Indian Relations. Part 2 Period of 1960s during the Cold War</i> Peter Ondris	37
Blízky východ: úsilie Západu vytvoriť regionálny vojenský pakt, 1952 – 1953. <i>The Middle East: Western Effort to Organize a Regional Military Pact, 1952-1953</i> Karol R. Sorby	51

HRANICE V REGIÓNE STREDNEJ ÁZIE A SCENÁRE ICH MOŽNÝCH ZMIEN POD VPLYVOM VONKAJŠÍCH A VNÚTORNÝCH FAKTOROV¹

BORDERS IN THE CENTRAL ASIAN REGION AND SCENARIOS OF THEIR POSSIBLE CHANGES UNDER THE INFLUENCE OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS

Lubomír Čech

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: lubomir.cech@euba.sk

Abstrakt: Tak ako sa v minulosti spájala Stredná Ázia s „Veľkou hrou“, vývoj regiónu Strednej Ázie v budúcnosti sa spája s „Veľkou zmenou“. Dynamika vývoja udalostí v stredoázijskom regióne naznačuje, že v nasledujúcich rokoch sa bude celá oblasť nachádzať v procese zmien, ktorý nemal v minulosti obdobu. Cieľom tohto článku je poukázať na hraničnú problematiku štátov postsovietskeho priestoru, ktorá pod vplyvom viacerých faktorov, v rátane rastúcej migrácie, nachádza svoje miesto v predikciách odborníkov o budúcnosti tejto časti Ázie.

Kľúčové slová: etnonacionálna identita, vonkajšie a vnútorné faktory, migračný fenomén

JEL klasifikácia: J11, O18

Abstract: Just as the Central Asia was connected to the “Big Game” in the past, so is its future connected to the “Big Change”. The dynamics of the Central Asian region development foreshadows that in the years to come, the whole area will be situated in the process of changes, unparallel to the development in the past. The aim of this paper is to point at the borders issue of the ex-Soviet countries area, which, under the influence of several factors, including rising migration, finds its place in the predictions of experts about the future of this part of Asia.

Key words: ethnonational identity, external and internal factors, migration phenomenon

JEL Classification: J11, O18

Úvod

Stredná Ázia je v súčasnosti vnímaná ako svetový región, ktorý v rámci systému medzinárodných vzťahov disponuje pomerne významným potenciálom zmien. Najmä po newyorskej tragédii 11. septembra 2001 sa ukázalo, ako citlivá je otázka zabezpečenia hraníc štátov v Strednej Ázii. Na príklade piatich postsovietskych krajín tejto oblasti, ktoré sa osamostatnili po rozpade ZSSR v roku 1991, môžeme demonštrovať, že nedoriešené otázky vymedzenia hraníc a nedostatočná hraničná kontrola ovplyvňujú situáciu (a to nielen bezpečnostnú) v regióne. Záujem o Strednú Áziu prejavujú aj ďalší aktéri svetovej a regionálnej politiky (Čína, Rusko, USA,

¹ Tento článok bol spracovaný v rámci projektu KEGA 015EU – 4/2018 *Negatívne dôsledky ozbrojených konfliktov a ich možné riešenia*.

krajiny EÚ, Indie a Pakistan), ktorí aktívne vstupujú do vývoja situácie v tejto geopoliticky, ale aj geoeconomicky dôležitej oblasti.

Viaceré štúdie venujúce sa perspektívam rozvoja Strednej Ázie zdôrazňujú hraničnú problematiku ako jeden z kľúčových aspektov vytvárania nových identít. Rozsiahle presuny obyvateľstva v rámci regiónu a mimo neho, urbanizácia a industrializácia, nové procesy v náboženskej oblasti prispievajú k rozpadu tradičných sociálnych väzieb, k vytváraniu nových komunít a identít a k úvahám o možnom vzniku nových štátov.

Cieľom článku je prispieť do diskusie na otázku, ako môže fenomén štátnych hraníc ovplyvniť vývoj stredoázijského regiónu vo vzdialenej perspektíve cez prizmu vybraných vonkajších a vnútorných vplyvov. Vzdialenú perspektívu kalkuluje v rozsahu cca sto rokov. Predstavujeme scenáre, ktoré sú najviac diskutované medzi odborníkmi v súvislosti s dynamickým rozvojom regiónu. Berieme pritom do úvahy názory východných i západných expertov, uvedomujúc si mimoriadnu zložitosť, citlivosť ale aj veľkú mieru nepredvídateľnosti tejto problematiky.

1 Vonkajšie a vnútorné faktory možnej zmeny hraníc v Strednej Ázii

Z hľadiska klasickej geografie XIX. storočia je Stredná Ázia oblasť vnútorného pásu, ktorý siaha od Číny a Indie až po Blízky východ. V sovietskej literatúre sa v minulosti používali dva pojmy. Pojem „Centrálna Ázia“ sa vzťahoval na oblasť okolo Mongolska a pojem „Stredná Ázia“ nezahŕňal Kazachstan. Z hľadiska terminológie moderných medzinárodných vzťahov je Stredná Ázia pomenovanie, ktoré vzniklo po páde ZSSR a ktoré spája päť postsovietskych republík (Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan, Turkménsko, Uzbekistan).²

Existujú však aj alternatívne definície, napríklad americká „Veľká Stredná Ázia“, ktoré zahŕňa Afganistan a časť Pakistanu. Existuje viacero ďalších kultúrohistorických, geoeconomicky a geopoliticky podmienených názvov regiónu. Sme toho názoru, že práve tento moment je symbolickým a ideologickým rámcom „Novej veľkej hry“, ktorej účastníkmi sú veľké mocnosti bojujúce o regionálny vplyv.³

Pri možnej zmene hraníc štátov regiónu z hľadiska dlhodobej perspektívy budú rozhodujúce dva faktory:

- vonkajší (vplyv svetovej politiky, najmä prostredníctvom veľkých mocností),
- vnútorný (štrukturálne zmeny v samotných krajinách Strednej Ázie).

Na tomto základe možno predložiť niekoľko scenárov zmeny hraníc. Z pohľadu *vonkajšie pôsobenia* majú stredoázijské krajiny svoj neoceniteľný geopolitický význam. Všetky svetové a regionálne mocnosti sa usilujú o to, aby z regiónu neboli vytlačené. Pod príslušom kultúrnej, ekonomickej ale aj vojenskej pomoci etablojú svoje pozície v regióne. Tento trend bude pokračovať aj v budúcnosti, aj keď medzi veľkými mocnosťami „Novej veľkej hry“ nemusí mať formu rivality. Môže ísť aj o spoluprácu pri riešení dôležitých regionálnych problémov (napríklad terorizmus, „zlyhávajúce štáty“ alebo obchodovanie s drogami).⁴ Záujem o región bude pretrvávať aj z dôvodu bohatosti regiónu na fosílna palivá a ďalšie nerasty. Nemalý záujem predstavujú aj možnosti otvoriť nové euroázijské obchodné cesty v smere východ – západ a sever – juh.

Domnievame sa, že je možné počítať s viacerými variantmi, ako výsledku pôsobenia vonkajších síl do záležitostí Strednej Ázie. V prípade spolupráce zameranej

² ČECH, L. (2016): Stredná Ázia – od „veľkej hry“ k „veľkej zmene“, s. 304-318.

³ KAZANCEV, A. A. (2008): „Boľšaja Igra“ s neizvestnymi pravilami: Mirovaja politika i Central'naja Azija. s. 140-147.

⁴ ČECH, L. (2013): Stredoázijské faktory v energetických vzťahoch medzi Čínou a Ruskom, s. 126-136.

na rozvoj regiónu nemusí dôjsť ku zmenám a súčasné hranice štátov zostanú zachované. Ani zintenzívnenie súperenia medzi veľmocami, ktoré bude sprevádzať rovnováha síl napríklad medzi Čínou (alebo „blokom“ ČĽR a Ruskom) a Západom, nemusí mať za následok zmenu hraníc. Predpokladáme, že vedenie týchto štátov bude vyvažovať póly v rámci tradičnej politiky viacerých vektorov.

Môže kontrolu nad Strednou Áziou získať Čína? Tento **prvý sinocentrický scenár** by mohol nadobudnúť konkrétnu podobu za určitých podmienok, ktoré môžeme definovať nasledovne:

- úplné stiahnutie Američanov z Afganistanu a Strednej Ázie po roku 2020;⁵
- prehlbujúca sa hospodárska kríza v Európe;
- hospodárska a demografická „stagnácia“ v Rusku, negatívne pôsobiaca na procesy euroázijskej integrácie.

Rast vplyvu Číny v Strednej Ázii by mal postupný charakter. Pôsobenie ekonomických nástrojov a nenápadného politického vplyvu by bolo postupne doplňované „mäkkou silou“ vo forme šírenia jazyka a kultúry medzi elitnými vrstvami spoločnosti. Čína by hľadala spoločný jazyk so sekulárnymi elitami v regióne, ale aj s islamskými extrémistami (s pomocou svojho strategického spojenca – Pakistanu), smerujúc svoju energiu proti západnému vplyvu.

Zoberme pritom do úvahy aj skutočnosť, o ktorej sa veľmi nehovorí. Od roku 2015 sa v rámci Šanghajskej organizácie spolupráce vytvára (napriek skrytému odporu Ruska) štruktúra „spoločného trhu“ SCO (zahŕňa oblasť Strednej Ázie, ázijskú časť Ruska a tiež spája viaceré pridružené štáty na území bývalého ZSSR (napríklad európsku časť Ruska, Arménsko a Bielorusko).

Tento scenár počíta s časovou reláciou šesťdesiat až sto rokov a jeho výsledkom má byť „rozšírená Čína“.⁶ V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že v dávnej minulosti boli hranice Číny oveľa západnejšie od tých moderných (napr. Kirgizsko bolo historicky súčasťou Číny). Ku zmenám dochádza aj v súčasnosti. Súčasnú hranicu stredoázijských štátov s Čínskou ľudovou republikou sa už líšia od tých sovietskych, pretože proces vymedzenia hraníc je v rámci šanghajskej spolupráce sprevádzaný ich posunom v prospech Číny. Sinocentrický scenár je mnohými odborníkmi považovaný za celkom pravdepodobný, pretože v súčasnosti sa čínske pozície v Strednej Ázii významne posilňujú v porovnaní s inými veľmocami, ktoré majú svoje záujmy v Strednej Ázii.⁷

Druhý scenár predstavuje podobu **opätovného začlenenia stredoázijského postsovietskeho priestoru** do Ruskej federácie. O tejto možnosti sa začalo hovoriť potom, čo bola v roku 2011 podpísaná deklarácia medzi Ruskom, Kazachstanom a Bieloruskom o vytvorení Euroázijskej ekonomickej únie. V tejto súvislosti bude dôležité či sa Rusku podarí rýchlo vytvoriť efektívny a atraktívny model sociálnoekonomického rozvoja, ktorý bude atraktívny aj pre jeho susedov. Obnovenie bývalého Sovietskeho zväzu ako celku dnes nepripadá do úvahy, avšak projekt euroázijskej ekonomickej integrácie môže priniesť do hraničnej problematiky zmeny.

V 90. rokoch sa objavil **tretí scenár**, založený na myšlienke **stredoázijskej integrácie podľa európskeho vzoru**. Avšak pokusy stredoázijských štátov

⁵ Spojené štáty a afganské radikálne hnutie Taliban dňa 29. 2. 2020 v katarskej metropole Dauha podpísali historickú dohodu, ktorá je základom pre stiahnutie vojsk USA a ďalších krajín Severoatlantickej aliancie z Afganistanu do 14 mesiacov a politické urovnanie pomerov v krajine. Súčasťou dohody je záväzok, že do 135 dní poklesne počet amerických vojakov v krajine na 8 600 (pozn. autora).

⁶ KAZANCEV, A. (2013): Centrálna Ázia čerez 100 let: posle „Bolšoj transformacii“.

⁷ ČECH, L. (2013): Stredoázijské faktory v energetických vzťahoch medzi Čínou a Ruskom, s. 126-136.

o nadviazanie účinnej medziregionálnej spolupráce neviedli k pozitívnym výsledkom. Vo všeobecnosti panuje názor, že niektoré problémy vo vzťahoch medzi týmito štátmi (predovšetkým hydroenergetické a ekologické) majú potenciál riešenia. V tejto súvislosti je napr. spomínané vytvorenie efektívneho modelu vodného hospodárstva v časovom horizonte 30 – 40 rokov, ktoré by mohlo otvoriť cestu k úspešnej stredoázijskej integrácii. Myslíme si, že krajiny postsovietkej Strednej Ázie sú „odsúdené na spoluprácu.“ Bohužiaľ viaceré možnosti spolupráce boli v prvých rokoch samostatnosti premárnené a dnes ich vzájomná komunikácia skôr pripomína „dialóg hluchých.“

Diskutované sú aj iné varianty – americký projekt „Veľkej Strednej Ázie“ so začlenením Afganistanu, alebo dokonca Pakistanu a Iránu, za podmienky, že tieto štáty uskutočnia liberálne reformy. Existuje možnosť realizácie scenára integrácie v menšom rozsahu, napríklad vytvorením hospodárskej únie Kazachstanu a Kirgizska, alebo vytvorením vojensko-politického bloku okolo posilneného Uzbekistanu.

Možný je aj ďalší výsledok „Novej veľkej hry“. Dopad situácie v Afganistane, rast islamského extrémizmu s obrovskými sociálnoekonomickými a demografickými problémami, kombinovaný s medziklanovými konfliktami v politike, môže viesť k implementácii **štvrtého scenára** – „**Kalifátu**“ (pravdepodobne nie v celej Strednej Ázii, ale len v niektorých jej častiach, napr. vo Ferganskej kotline).

Pokiaľ na jednej strane budeme svedkami snahy o udržanie a posilňovanie národných identít, na strane druhej budú pretrvávať vnútorné rozpory v dôsledku subetnických a subregionálnych štruktúr.

Vo vzťahu k *vnútorným faktorom* platí, že všetky štáty postsovietskej Strednej Ázie museli od roku 1991 riešiť viaceré bezpečnostné hrozby – terorizmus, náboženský extrémizmus a obchodovanie s drogami. Niektoré z nich (najmä Kirgizsko a Tadžikistan) by sme mohli označiť za nestabilné, nachádzajúce sa na pomyselných hranici stavu, ktorý označujeme ako „zlyhávajúci štát“. V tesnej blízkosti sa nachádza Afganistan, klasický prípad „zlyhávajúceho štátu“ konca 20. a začiatku 21. storočia. Ten Afganistan, ktorý je pokladaný za „vstupnú bránu“ do Strednej Ázie a ktorý zohráva pri posilňovaní nových hrozieb obrovskú úlohu.⁸ Všetky tieto trendy naznačujú, že v určitom časovom horizonte je možná zmena systému hraníc štátov regiónu.⁹

V rámci Strednej Ázie sú súčasné hranice výsledkom vzniku nových nezávislých štátov pri zachovaní kontroverznej etnickej a subetnickej štruktúry. Ako sme už uviedli v úvode článku, hranice jestvujúcich štátov a ich identita nesú výraznú pečať dedičstva minulosti.

Historická genéza hraničnej problematiky ukazuje, že bolo celkom ignorované tradičné rozdelenie podľa kmeňových zväzov – tzv. žüzov¹⁰ (predovšetkým

⁸ JESENTAJEVA, A. (2019): Faktor Afganistana vo vnepoliticheskom kurse centralnoasiatskych gosudarstv, s. 1111-1118.

⁹ MACHMUDOV, R. (2019): Aktual'no li postsovietskoje prostranstvo i nakoľko real'na integracija Central'noj Aziji i Afganistana.

¹⁰ Geografická členitosť územia obývaného kazašskými kmeňmi viedla na začiatku 18. stor. k ich rozdeleniu na tri kmeňové zväzy (takzvané žüzy, používajú sa aj názvy horda, ordu): Starší (aj Veľký, Uly žüz), Stredný (Orta žüz) a Mladší (aj Malý, Kiši žüz). Starší kmeňový zväz obýval oblasti v blízkosti oáz v Strednej Ázii (dnešný juhovýchodný a južný Kazachstan), ktoré boli na severe ohraničené Balchašským jazerom a na západe riekou Syrdarja. Kmene tohto zväzu sa najviac zo všetkých kazašských kmeňov stýkali a obchodovali so stredoázijskými obchodnými centrami, čo pravdepodobne prispelo k tomu, že boli najviac islamizované. Stredný kmeňový zväz obýval severovýchodnú a strednú časť dnešného územia Kazachstanu, ktorú tvorili prevažne stepné a polopúšťové regióny. Mladší kmeňový zväz obýval oblasti dnešného západného Kazachstanu až po Aralské jazero a pohorie Mugodžary (pozn. autora).

u Kazachov). Neboli rešpektované regionálne kmeňové rozdiely (medzi Kirgizmi, Uzbekmi, Tadžikmi) a rozdiely medzi starými politickými a administratívnymi centrami regiónu (Buchary, Chivy a Kokandu). Neboli zohľadnené jazykové hraničné špecifiká – tadžicky hovoriaci Uzbekovia zo Samarkandu a uzbecky hovoriaci obyvatelia Tadžikistanu – ako aj prírodné hranice (napr. vo Ferganskej kotline, ktorá bolo súčasťou Kokandského chanátu, alebo údolie dolného toku rieky Amudarja, ktoré bolo súčasťou Chivského chanátu atď.). Všetky tieto klanové a kmeňové regionálne rozdiely si nové nezávislé štáty priniesli ako dedičstvo minulosti do súčasného života. Nie je dôvod domnievať sa, že ich bude možné prekonať v priebehu niekoľkých budúcich desaťročí. Ako príklad možno uviesť porovnateľné skúsenosti z Afriky, kde sa podobné problémy umelo nakreslených hraníc a súvisiaceho napätia v štátoch skôr zhoršujú. Na základe starých kmeňových rozdielov sa tu nedávno vytvoril nový štát s názvom Južný Sudán.

Hlavný problém existujúcich hraníc teda spočíva v tom, že boli určené Európanmi, ktorí sledovali svoje vlastné záujmy a vychádzali z európskeho chápania hraníc a štátnosti. Preto hovoríme o pravdepodobnosti, že Stredná Ázia 21. storočia bude vystavená problémom vyplývajúcich zo súčasného stavu hraníc.

Prvý problém bude kultúrnej povahy. Štáty Strednej Ázie sa v tomto zmysle vyznačujú slabosťou, ktorá vyplýva z toho, že v regióne neexistujú národy v súčasnom chápaní významu slova „národ“. Slabá úroveň národnej identity vyplýva z historického kontextu života tamojších obyvateľov, ktorý bol skôr kočovnícky a založený na kmeňovom usporiadaní. Ďalším faktorom nízkej úrovne národnej identity sú aj jazykové problémy. Výsledkom je, že v oblasti sú veľmi časté vážne medziklanové konflikty, ktoré úzko súvisia s problematikou integrácie národnostných menšín. Vytvára to trvalú hrozbu pre stabilitu a integritu stredoázijských štátov.

Druhý problém je ekonomického charakteru. Hospodársky rozvoj v krajinách Strednej Ázie je možný len prostredníctvom integrácie a efektívnejšieho využívania dostupných zdrojov (pôda, voda, nerastné bohatstvo). V súčasnosti platí, že ekonomické vzťahy so zahraničnými partnermi sa rozvíjajú lepšie, než so susedmi v regióne. To však neznamená, že hospodárske vzťahy v rámci Strednej Ázie nefungujú. Majú svoje limity prejavujúce sa tým, že významná časť obchodného obratu je zaťažená v dôsledku nevyriešených pohraničných otázok, colnými bariérami a zložitými medzištátnymi vzťahmi ovplyvňovanými existenciou tieňovej ekonomiky a korupcie. To všetko poškodzuje vzájomné vzťahy a prispieva k situácii, ktorá významne prispieva k organizovanému zločinu. Čím hlbšie budú ekonomické zmeny, tým sa bude lepšie dariť industrializácii, tým väčšia bude potreba uvoľniť a odstrániť prekážky rozvoja, vrátane existujúcich colných bariér a hraníc.¹¹

Tretí problém je politický. Ako už bolo uvedené, hlavný problém existujúcich hraníc spočíva v tom, že neboli vytvorené miestnymi. Cudzie záujmy a iné chápanie štátnosti spôsobili, že väčšina vonkajších hraníc v regióne bola vytýčená v 19. storočí podľa konceptu tzv. „prirodzených hraníc“ a predovšetkým na základe vojensko-politických kalkulácií a úvah Ruska a Veľkej Británie. Vnútorne hranice v regióne sú výsledkom sovietskeho národného teritoriálneho vymedzenia v rokoch 1924 – 1936. Toto hraničné usporiadanie bolo uskutočnené podľa európskeho modelu chápania národa, ktoré nezohľadňovalo stredoázijskú situáciu a jej potreby. V dôsledku toho vzniklo v regióne Strednej Ázie veľké množstvo politických problémov, medzi ktoré patria:

- problém rozdelených národov. Napr. podľa údajov z roka 2010 žilo v Tadžikistane asi 6 miliónov Tadžikov a mimo územia štátu (v Afganistane a

¹¹ LARUELLE, M. - PEYROUSE, S. - BOONSTRA, J. (2012): Security and development approaches to Central Asia The EU compared to China and Russia, s. 21.

Uzbekistane) asi 10 – 15 miliónov. Napr. v Afganistane žije viac Tadžikov ako v samotnom Tadžikistane. Tadžici sú v tejto krajine druhou najsilnejšou etnickou skupinou;¹²

- problém medzietnických konfliktov, ktoré významne komplikujú situáciu vo viacerých krajinách regiónu v dôsledku hrozby územnej celistvosti (napr. Kirgizsko);
- spory o využitie pôdy (nerastného bohatstva) a riek, ktoré presahujú hranice štátov.

Za týchto okolností, v rámci očakávania „veľkých zmien“ v celej Strednej Ázii vzniká veľká pravdepodobnosť vytvorenia nového štátneho útvaru v povodí riek Amudarja a Syrdarja. Dnes je ťažké povedať, či tento štátny útvar vznikne v dôsledku ozbrojeného konfliktu, alebo dohovorom elít regiónu, ktoré pochopia, že cesta dobrovoľnej integrácie je zrejme najjednoduchšia a najlepšia.¹³

Celkom iste však môžeme povedať, že efektívne využitie vodného potenciálu Strednej Ázie v podmienkach populačného rastu je možné iba v prípade koordinovanej akcie všetkých zúčastnených aktérov. Iba tak je možné zabezpečiť rovnováhu medzi masívnym využitím vodných elektrární na hornom toku riek a fungovanie zavlažovacieho systému na ich dolnom toku. Inými slovami, len tento prístup umožní plnohodnotne modernizovať zavlažovací systém a zabezpečiť potreby rastúcej populácie, poľnohospodárstva a priemyslu vodnými zdrojmi. Zostáva paradoxom, že súčasné problémy, ktoré rozdeľujú národy Strednej Ázie, by ich mali v budúcnosti spájať.¹⁴ Pričom treba zdôrazniť, že práve tento moment tvorí hlavnú politickú výzvu 21. storočia pre existujúce hranice v regióne.

Nebude ľahké riešiť faktor etnonacionálnej identity, napriek jeho nedokonalosti a v podmienkach regiónu aj istej rozporuplnosti. Bola posilňovaná vo všetkých republikách bývalej sovietskej Strednej Ázie. Kazachovia, Kirgizi, Uzbeki, Turkméni a Tadžici so svojou identitou, nezávislosťou, štátnosťou a zodpovedajúcim územím sú realitou, vytvorenou a garantovanou sovietskou históriou a celým vývojom po rozpade ZSSR. V blízkej budúcnosti je nepravdepodobné, že by sa tejto identity vzdali napr. za účelom vytvorenia kalifátu, v prospech obnovy Sovietskeho zväzu alebo inej imperiálnej nadnárodnej štruktúry. Domnievame sa, že tieto pokusy by nenašli podporu u drvivej väčšiny obyvateľstva.

Vývoj udalostí v Strednej Ázii o sto rokov dopredu bude teda charakterizovaný interakciou dvoch dynamických vnútorných faktorov – na jednej strane existujúcich národných identít a na strane druhej ich vnútornou nekonzistentnosťou na základe subetnických a subregionálnych štruktúr.

Máme tu aj **piaty scenár – celkový úpadok**. V najextrémnejšom prípade sa tento región, najmä jeho južná časť, môže dokonca začať rozvíjať podľa dlhodobého scenára, ktorým už prešiel napr. Afganistan. Najpravdepodobnejšou modifikáciou tohto katastrofického scenára by mohol byť čiastočný kolaps štátov, najmä v dôsledku ich nestability. Koniec koncov, po rozpade ZSSR sa veľa hovorilo o kolapse štátnosti v Strednej Ázii.

Najmä občianska vojna v Tadžikistane vtedy vyvolala špekulácie o jeho úplnom rozpade. Konflikty v Hornom Badachšáne v lete 2012 len nahrávajú týmto úvahám. Hlboké geopolitické rozdelenie medzi severom a juhom krajiny je stále aktuálnou

¹² MAREK, J. (2006): Dějiny Afganistanu, s. 15.

¹³ FRANK, A.G. (1992): The Centrality of Central Asia.

¹⁴ DANKOV, A. (2016): Budušeje Srednej Azii: meždu Bolšoj igroj i zabveniem.

diskusnou témou v Kirgizsku (v tejto súvislosti myslíme vládnu kontrolu Biškeku nad južnou časťou krajiny a predovšetkým nad mestom Oš, ktorá je veľmi diskutabilná).

Uzbekistan, Turkménsko a Kazachstan sa všeobecne považujú za stabilnejšie štáty. Napriek tomu islamský extrémizmus vo Ferganskej kotline spôsobuje medziklanové napätie v celej oblasti a existencia teritoriálnych nárokov na tadžicky hovoriaci Samarkand svedčí o klanovom napätí medzi Uzbekistanom a Tadžikistanom. Medzi turkménskou opozíciou sa tiež hovorí o možnosti odtrhnutia územia bohatého na fosilné palivá, ktoré je obývané kmeňom Jomudov a vytvorením štátu Jomudistan. Nakoniec aj Kazachstan, ktorý sa teraz prejavuje vysokým stupňom stability (podľa regionálnych štandardov), sa v ruskom politickom diškurze 90. rokov často považoval za kandidáta na dezintegráciu. Základom takýchto úvah bola skutočnosť, že v severnej časti krajiny dominovalo rusky hovoriace obyvateľstvo (napr. kozáci mali pomerne silné separatistické nálady). Doteraz sa všetky tieto obavy a predpovede, napriek zjavným problémom štátov v regióne, nerealizovali.

2 Vplyv migračnej problematiky na budúce usporiadanie v Strednej Ázii

Migračný fenomén, ktorý sa stal sprievodným atribútom viacerých oblastí sveta v prvom i druhom decénií nového milénia, sa nevyhol ani oblasti Strednej Ázie.¹⁵ Svojim rozsahom je porovnateľný snáď len s migračnými tokmi v oblasti koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Vtedy boli do regiónu Strednej Ázie vysídlení roľníci z centrálnych oblastí Ruska a neskôr pribudli robotníci a inžinieri v rámci realizácie sovietskej industrializácie. O niečo neskôr sa stala Stredná Ázia miestom pre Stalinom utlačované národy (Kórejcov, Nemcov, Čečencov a ďalších) a politicky nepohodlné osoby.

Etnická mapa Strednej Ázie sa tak v dôsledku vyššie uvedených faktov dramaticky zmenila – dokonca hovoríme o akejsi „europeizácii“ Strednej Ázie. Najväčším etnikom v Kazachstane a celej oblasti sa stali Rusi – tvorili 27 % z celkového počtu obyvateľstva krajiny. Celkový podiel „európskej“ etnickej skupiny (Slovania, Nemci, Židia a ďalší ...) prevyšoval jednu tretinu počtu obyvateľov regiónu. Na prelome 20. a 21. storočia migračné toky opätovne zamiešali situáciou v regióne. Exodus „európskej“ populácie v roku 1990, pracovná migrácia po roku 2000 a skrytá (a neplánovaná) urbanizácia dali do pohybu milióny ľudí. Podľa odborníkov, len v Kazachstane, za posledných 25 rokov vnútorné a vonkajšie migračné procesy ovplyvnili takmer 9,5 mil. ľudí (čiže takmer 58 % obyvateľov), ktorí žili v krajine na začiatku roka 1991.¹⁶ V súčasnosti stojí Stredná Ázia ešte pred väčšou zmenou v oblasti migrácie, ktorú z hľadiska významu a veľkosti môžeme pomenovať ako „veľkú migráciu národov“. Hlavnými faktormi tohto procesu sú:

Silný pokles počtu „európskej“ populácie, ktorá mala svoj začiatok na začiatku 90. rokov. Ešte na začiatku sedemdesiatych rokov žilo v oblasti 11 mil. ľudí s európskymi koreňmi. Podľa údajov z roku 2009 – 2010 sa ich počet pohyboval okolo 5,6 mil.¹⁷ Za dvadsať rokov od rozpadu Sovietskeho zväzu odišlo z regiónu niekoľko miliónov ľudí – smerovali najmä do Ruska, Ukrajiny, Nemecka a Izraela. Jediným stredoázijským štátom, kde „Európania“ predstavovali významný podiel na celkovom

¹⁵ DELOVAROVA, L. – ŠKAPJAK, O. – KUKEJEVA, F. (2013): Migration Processes in Central Asia: Main Directions and Key Issues of Regional System, s. 1506.

¹⁶ Urbanizacija i industrializacija v stranach Centralnoj Azii: poisk otvetov na ključevyje vo prosy razvitiya, (2013).

¹⁷ DANKOV, A. (2016): Buduščee Srednej Azii: meždu Bolšoj igroj i zabveniem; DANKOV, A. (2013): Centralnaya Azia v 2025 godu, s.119-124.

počte obyvateľov je Kazachstan. Predpokladá sa, že v strednodobom horizonte bude podiel rusky hovoriaceho obyvateľstva v regióne naďalej klesať (najmä v dôsledku nízkej pôrodnosti a v dôsledku pokračujúcej emigrácie). V tejto súvislosti sa hovorí o možnosti stavu tzv. „deeuropizácie“ Strednej Ázie asi v polovici 21. storočia. Preto sa objavujú celkom relevantné otázky, kto túto skupinu obyvateľov nahradí – najmä v ekonomike a sociálnej sfére. Táto otázka zostáva otvorená, avšak berúc do úvahy súčasný čínsky záujem, nie je ťažké na ňu odpovedať.

Aktívna urbanizácia pôvodných etník spojená s emigráciou európskej populácie spôsobuje akútnu krízu poľnohospodárstva a vidieka. Stovky tisíc ľudí, ktorí predtým (tak ako po stáročia ich predkovia) žili na dedinách, sa sťahujú za prácou a bývaním do miest v nádeji na lepšie životné podmienky. Najďalej dospel v tomto procese Kazachstan. Podiel kazašského etnika na mestskej populácii sa v roku 2010 pohyboval okolo 60 %. Viac ako 2/3 Kazachov teraz žije v mestách. Relatívne vysoký podiel mestskej populácie má aj Uzbekistan (51 %) a Turkménsko (50 %), pričom dominujú zástupcovia pôvodného domorodého obyvateľstva.¹⁸ Aj v krajine s nízkou úrovňou urbanizácie, akou je napr. ďalšia krajina Strednej Ázie - Tadžikistan, má významná časť populácie skúsenosť s mestským životom. Významne k tomu prispieva obrovská pracovná migrácia, kedy milióny ľudí niekoľko mesiacov v roku žijú a pracujú vo veľkých mestách Ruska a Kazachstanu.

Predpoklad výrazného rozšírenia rozsahu zahraničnej migrácie pracovných síl. Počet mladých obyvateľov regiónu je pomerne veľký – priemerný vek obyvateľov je okolo 26 rokov. Jeho práceschopná časť (vo veku 15 – 64 rokov) v najbližšej budúcnosti bude tvoriť 65 – 67 % z celkového počtu obyvateľov krajiny. To predstavuje silný tlak na trh práce v dlhodobom horizonte.¹⁹ V podmienkach neschopnosti štátov regiónu zabezpečiť potrebnú zamestnanosť, je východiskovým riešením zvýšenie vývozu pracovnej sily. Preto je Stredná Ázia, ako ukazujeme ďalej, vnímaná ako zdroj pracovného potenciálu pre niektoré krajiny bývalého ZSSR, ktoré takto riešia problém významného zníženia počtu obyvateľov. Zosilnenie migračných procesov v prvej polovici 21. storočia podlieha viacerým vplyvom:

1. Stredná Ázia je vnímaná ako miesto pre čerpanie ľudských zdrojov pre krajiny bývalého ZSSR (najmä pre Rusko a Kazachstan). Obe krajiny už prijali stovky tisíc migrantov zo Strednej Ázie a do budúcnosti musia rátať s ďalším nárastom.²⁰ To ich núti pripravovať sa na túto situáciu, vrátane prípravy cielených programov využitia pracovných zdrojov zo stredoázijských krajín.

2. Stredná Ázia je agrárne preľudnená. To znamená, že tu bol dosiahnutý minimálny limit úrodnej pôdy na jednu osobu. Ďalšie rozširovanie obrábanej pôdy (extenzívnym spôsobom) s využitím zavlažovania je nemožné, pretože v regióne je jedným zo základných problémov akútny nedostatok vody. Ani intenzifikácia poľnohospodárstva v súčasnej dobe nie je možná pre nedostatok hnojív, zariadení a špecialistov. V dôsledku toho dochádza vo vidieckych oblastiach Strednej Ázie k poklesu výnosov z úrody, pôda je znehodnocovaná, poľnohospodárstvo sa stáva neefektívne a v dôsledku toho rastie nezamestnanosť. Obyvateľstvo je tak vlastne nútené opustiť vidiek. Vidiečania utekajú do miest, ktoré z hľadiska vlastnej infraštruktúry a podmienok trhu práce nie sú pripravené na prísťahovaleckú záplavu. Výsledkom je nekontrolovateľný rast hlavne väčších miest a to za cenu vzniku novodobých slumov, zvýšenia kriminality a sociálnych nepokojov.

¹⁸ Doklad o svobode veroisповеданија за 2011 год, (2011).

¹⁹ Urbanizacija i industrializacija v stranach Centralnoj Azii: poisk otvetov na ključevyje vo prosy razvitiја, (2013).

²⁰ Migracija i zanjatost' naselenija, (2012).

Príkladom je Kirgizsko, kde práve táto kategória obyvateľov na okraji spoločnosti v Biškeku bola hlavnou hnacou silou prevratov v rokoch 2005 a 2010. V prvej polovici 21. storočia, do finálneho zavŕšenia demografického prechodu, bude mestská populácia rásť v priemere o 1,5 % ročne a príliv migrantov z vidieka do miest, pri zachovaní súčasného tempa bude činiť niekoľko desiatok miliónov ľudí.²¹

Ľudia, ktorí sú schopní si nájsť prácu v rámci regiónu, budú závislí na zapojení sa do procesu migrácie pracovných síl. V súčasnosti nie sú k dispozícii spoľahlivé údaje o počte migrujúcich pracovníkov zo Strednej Ázie do Ruska a ďalších prijímajúcich krajín. Existujú však neoverené odhady, hovoriace o 5 miliónoch ľudí zo Strednej Ázie, ktorí migrujú za prácou. Geografické destinácie pracovných migrantov je možné (okrem Ruska a Kazachstanu) rozšíriť aj na krajiny Perzského zálivu a Turecko.

3. Nepriaznivé ekologické podmienky života vo viacerých oblastiach Strednej Ázie nútia mnohých ľudí k sťahovaniu. Napríklad vláda Kazachstanu a Uzbekistanu pristúpila k presídleniu obyvateľstva z aralskej oblasti, ktorá má veľmi nepriaznivé podmienky z hľadiska životného prostredia a prežitia ľudí. Odborné odhady hovoria, že v rokoch 1992 – 2009 bolo presťahovaných asi 80 000 ľudí z Karakalpacka v centrálnej oblasti Uzbekistanu.²²

4. Od rozpadu ZSSR pre konflikty, politickú nestabilitu a zhoršujúce sa vzťahy medzi etnickými skupinami boli nútené stovky tisíc ľudí opustiť Strednú Áziu. Kvôli medzietnickým sporom v južnom Kirgizsku v roku 2010²³ opustilo svoje domovy desiatky tisíc Uzbekov a Kirgizov. Podľa vysokého komisára OSN pre utečencov, strety v Oši a Džalal Abade viedli k migrácii 375 000 ľudí, pričom takmer polovica z tohto počtu sa už domov nevrátila.²⁴ V strednodobej perspektíve (čiže asi do polovice 21. storočia) sa bude v regióne zvyšovať nebezpečenstvo konfliktu,²⁵ čo bude mať samozrejme negatívny vplyv na zvýšenie migračných tokov. V tomto časovom horizonte je možné očakávať zvýšenie prísťahovalcov z Uzbekistanu, Kirgizska a Tadžikistanu.

Veľká migrácie v Strednej Ázii bude pokračovať až do poslednej štvrtiny 21. storočia, avšak jej rozsah sa výrazne zníži po stabilizácii počtu obyvateľov regiónu v polovici 21. storočia.

Záver

Ktorá alternatívna budúcnosti je najpravdepodobnejšia? Zložitosť analýzy trendov, ktoré sa svojou hĺbkou dotýkajú desiatok rokov až jedného storočia, odpoveď na položenú otázku nezjednodušujú. Viacrozmerná rozporuplnosť procesov, ktoré v regióne prebiehajú v súčasnosti, taktiež sťažuje čitateľnosť možného vývoja v dlhodobej perspektíve.

V rámci medzinárodnej vedeckej diskusie, vyjadrujúcej sa k možným scenárom, sa optimisticky prikláňame k názoru, že veľkú šancu má *prvý scenár* – *sinocentrický* v kombinácii s *tretím scenárom* – spolupráce a integrácie v nadväznosti na projekt Euroázijskej ekonomickej únie. Čínske pozície sa javia v súčasnosti ako najsilnejšie v porovnaní s inými veľmocami, ktoré majú svoje záujmy v Strednej Ázii. Je však veľmi pravdepodobné, Rusko sa nezmieri s vypratáním svojich pozícií a s Čínou sa v záležitostiach Strednej Ázie dohodne.

²¹ 20 let nezavisimosti Kyrgyzskoj Respubliky. Cifry i fakty, (2011).

²² DANKOV, A. (2016): Buduščee Srednej Azii: meždu Bolšoj igroj i zabveniem.

²³ DRÁBEK, I. (2010): Kirgizi majú hlasovať, krv ich nezastaví.

²⁴ DANKOV, A. (2016): Central'naja Azia čerez 100 let.

²⁵ BLANK, S. (2011): Central Asian Security Trends: Views from Europe and Russia, s. 6-7; DANKOV, A. (2013): Central'naja Azia v 2025 godu. Ot neopredelennosti k krizisu, s. 119-124.

Podľa ruských expertov nie je mimo hru ani kombinácia *prvého* a *druhého scenára*. Ten však považujeme za menej pravdepodobný. Nesúhlasíme s názorom Kazanceva,²⁶ ktorý pripúšťa aj katastrofický *piaty scenár* – *celkového úpadku a rozkladu krajín regiónu* na základe sociálnoekonomických a politických problémov, ktorým čelia. Argumentuje tým, že prvý a piaty scenár sa môžu realizovať súčasne, pretože si navzájom neodporujú. Naopak, podľa jeho názoru, tendencia ku kolapsu niektorých štátov v regióne môže zvýšiť záujem Číny o zasahovanie do záležitostí Strednej Ázie.

Použitá literatúra:

1. BLANK, S. (2011): *Central Asian Security Trends: Views from Europe and Russia*. Strategic Studies Institute, 2011. ISSN 1-58487-487-2.
2. ČECH, L. (2013): *Stredoázijské faktory v energetických vzťahoch medzi Čínou a Ruskom*. Registrovaný: Web of Science. In: Medzinárodné vzťahy 2013: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: zborník príspevkov zo 14. medzinárodnej vedeckej konferencie: zámok Smolenice, 5. - 6. december 2013. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2013. ISBN 978-80-225-3802-2.
3. ČECH, L. (2016): Stredná Ázia – od „Veľkej hry“ k „Veľkej zmene“. In: *Medzinárodné vzťahy*, 2016, roč. XIV., č. 3, s. 304-318. ISSN 1336-1562.
4. DANKOV, A. (2013): Centralnaja Azia v 2025 godu. Ot neopredelennosti k krizisu. In: *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo univerziteta*. Ser. Istorija, 2013, № 1(21), s. 119-124.
5. DANKOV, A. (2016): Buduščee Srednej Azii: meždu Bolšoj igroj i zabveniem. [online]. In: *IIA REGNUM*. [Citované 20. 03. 2020.] Dostupné na internete: <https://regnum.ru/news/polit/2138607.html>.
6. DELOVAROVA, L. – ŠKAPJAK, O. – KUKJEVA, F. (2013): *Migration Processes in Central Asia: Main Directions and Key Issues of Regional System*. In: Middle-East Journal of Scientific Research, 2013. ISSN 1990-9233.
7. Doklad o svobode veroispovedanija za 2011 god (2011): [online] In: *Oficialnyj sajt Posolstva SŠA v Kirgizstane*. [Citované 13. 03. 2020.] Dostupné na internete: <http://russian.kazakhstan.usembassy.gov/irf-2011.html>.
8. DRÁBEK, I. (2010): Kirgizi majú hlasovať, krv ich nezastaví. [online] In: *PRAVDA.sk*. 16. 06. 2010. [Citované 15. 03. 2020.] Dostupné na internete: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/234138-kirgizi-maju-hlasovat-krv-ichnezastavi/>.
9. 20 let nezavisimosti Kyrgyzskoj Respubliki. Cifry i fakty (2011): [online] In: *Nacional'nyj statističeskij komitet KR*. [Citované 15. 03. 2020.] Dostupné na internete: <http://www.stat.kg/ru/publications/20-let-nezavisimostikyrgyzskoj-respubliki-cifry-i-fakty/>.
10. FRANK, A.G. (1992): The Centrality of Central Asia. [online]. In: *journals.sagepub.com*. Amsterdam: VU University Press, 1992. [Citované 15. 03. 2020.] Dostupné na internete: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/025764309200800103>.
11. JESENTAJEVA, A. (2019): Faktor Afganistana vo vneshnepoliticheskom kurse centralnoaziatskich gosudarstv. [online]. In: *Postsovjetskije issledovanija*, 2019, Zv. 2, č. 3. s. 1111-1118. [Citované 14. 03. 2020.] Dostupné na internete: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-afganistana-vo-vneshnepoliticheskom-kurse-tsentralnoaziatskih-gosudarstv/viewer>.

²⁶ KAZANCEV, A. (2013): Pjat' scenarijev budučich granic Central'noj Azii.

12. KAZANCEV, A. A. (2008): „*Bolšaja Igra*“ s neizvestnymi pravilami: Mirovaja politika i Central'naja Azija. Moskva: MGIMO – Universitet, 2008. 382 s. ISBN 978-5-9228- 0447-9.
13. KAZANCEV, A. (2013): Central'naja Azija čerez 100 let: posle „Bolšoj transformaciji“ [online]. In: *Rossijskij sovet po meždunarodnym delam*. 14.8.2013 [Citované 18. 03. 2020]. Dostupné na internete: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=2226#top.
14. KAZANCEV, A. (2013): Pjat' scenarijev buduščich granic Central'noj Azii.[online]. In: *Rossijskij sovet po meždunarodnym delam*. [Citované 18. 03. 2020.] Dostupné na internete: http://russiancouncil.ru/inner/?TYPE_4=analytic&PROJECT_THEME_ID_4=25#top-content.
15. LARUELLE, M. - PEYROUSE, S. - BOONSTRA, J. (2012): *Security and development approaches to Central Asia, The EU compared to China and Russia*. EUCAM Working Paper No.11. 24 s. ISBN 978-84-614-6870-6.
16. MACHMUDOV, R. (2019): Aktual'no li postsovietskoje prostranstvo i nakoľko real'na integracija Central'noj Aziji i Afganistana. [online]. In: *caa-network.org*, 27. 2. 2019. [Citované 13. 03. 2020]. Dostupné na internete: <https://caa-network.org/archives/15349>.
17. Migracija i zanjatost' naselenija (2012): [online.] In: *Ekonomika i statistika*, 2012, No 2. Agenstvo respubliky Kazachstan po statistike. [Citované 09. 03. 2020.] Dostupné na internete: <http://www.stat.gov.kz>.
18. MAREK, J. (2006): *Dějiny Afganistanu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 403 s. ISBN 80- 7106-445-9.
19. Urbanizacija i industrializacija v stranach Central'noj Azii: poisk otvetov na ključevyje vo prosy razvitija, 2013. [online.] In: *Development Focus*, 2013. Taškent: Center for Economic Research. [Citované 16. 03. 2020]. Dostupné na internete: <http://www.cer.uz/upload/iblock/19e/urbanizaciya%20rus.pdf>.

Kontakt:

doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc., mimoriadny profesor

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

lubomir.cech@euba.sk

VÝVOJ DIPLOMATICKÝCH VZŤAHOV A EKONOMICKEJ SPOLUPRÁCE MEDZI BRAZÍLIOU A SUBSAHARSKÝMI ŠTÁTMI¹

DEVELOPMENT OF DIPLOMATIC RELATIONS AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN BRAZIL AND SUB-SAHARAN COUNTRIES

Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt: V predkladanom článku skúmame, či posilnený záujem Brazílie o subsaharskú Afriku v zahraničnej politike vedie aj k zintenzívneniu ekonomickej spolupráce medzi nimi. Využívame metódu komparácie, deskriptívnej analýzy a dedukcie, postupne opisujeme stručný vývoj vzťahov medzi Brazíliou a subsaharskými štátmi na diplomatickej úrovni, postavenie subsaharskej Afriky v zahraničnej politike Brazílie, a tiež ekonomické vzťahy medzi nimi. Počas všetkých fáz vývoja vzťahov dochádza ku korelácii politických a obchodných vzťahov, pričom najintenzívnejšia spolupráca prebiehala v prvom, štvrtom a piatom období. Novodobá spolupráca medzi Brazíliou a Subsaharskou Afrikou prináša aj určité nástrahy (pašovanie, nelegálny obchod, kriminalita), ale aj pozitívny príklad Brazílie v odstraňovaní chudoby, kriminality a posilňovaní prevencie infekčných chorôb.

Kľúčové slová: Brazília, Subsaharská Afrika, ekonomická spolupráca, diplomatické vzťahy, zahraničná politika

JEL: F50, N46, N47, O54, O55.

Abstract: In this paper, we examine whether Brazilian increased interest in Sub-Saharan Africa leads to more intensive economic cooperation between them. We use the method of comparison, descriptive analysis and deduction, we gradually describe the brief development of relations between Brazil and Sub-Saharan Africa's position in Brazilian foreign policy, as well as the economic links between them. Throughout all phases of the evolution of relations, there is a correlation of political and trade relations, with the most intensive cooperation taking place in the first, fourth and fifth periods. Modern cooperation between Brazil and Sub-Saharan Africa also brings some pitfalls (smuggling, trafficking, crime), but also a positive example of Brazil in eradicating poverty, crime and strengthening prevention of infectious diseases.

Key words: Brazil, Sub-Saharan Africa, economic cooperation, diplomatic relations, foreign policy

JEL: F50, N46, N47, O54, O55.

Úvod

V prekladanom článku sa venujeme vzťahom Brazílie so subsaharskými štátmi. Skúmame, či posilnený záujem Brazílie o Subsaharskú Afriku v zahraničnej politike vedie aj k zintenzívneniu ekonomickej spolupráce medzi nimi. Prostredníctvom metódy komparácie, deskriptívnej analýzy a dedukcie postupne opisujeme stručný vývoj vzťahov medzi Brazíliou a subsaharskými štátmi na diplomatickej úrovni, pričom si všímame postavenie Subsaharskej

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu mladých učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov s názvom *Reflexia spoločenských zmien 21. storočia v dimenziách diplomacie* č. I-20-102-00.

Afriky v zahraničnej politike Brazílie, a tiež ekonomické vzťahy medzi nimi. Nakoľko región subsaharskej Afriky je pomerne obsiahly, čo sa počtu štátov týka, venujeme sa regiónu ako celku a následne vymedzujeme hlavných afrických partnerov Brazílie v jednotlivých časových obdobiach.

Vzťahy medzi Brazíliou a subsaharskými štátmi majú dlhú históriu, ktorej sa bližšie venujeme v nasledujúcej kapitole. Skúmať ich vzájomné vzťahy je zaujímavé a zároveň aktuálne z dôvodu prehĺbenia a zintenzívnenia politickej spolupráce v posledných dvoch desaťročiach. Predpokladáme, že tento fakt zároveň vedie aj k posilneniu obchodu medzi nimi.

1 Stručný vývoj vzťahov medzi Brazíliou a subsaharskými štátmi

Brazíliu a subsaharské štáty spája kultúrna blízkosť a etnicita z historických dôvodov. Ich vzájomné vzťahy, či ide o politické, ekonomické, kultúrne atď., sú poznačené historickými udalosťami siahajúcimi až do 16. storočia, kedy došlo k prvému kontaktu medzi Brazíliou a Afrikou prostredníctvom obchodu s otrokmi. Konkrétne, rok 1530 sa považuje za začiatok tohto obchodného vzťahu,² ktorý pretrval až do zákazu obchodovania s otrokmi na začiatku 19. storočia.³ Práve v Brazílii pretrvalo otroctvo najdlhšie a zároveň Brazília predstavovala geograficky najväčšiu oblasť, kde tento systém fungoval. Otroctvo v Brazílii bolo zrušené v roku 1888 ako v poslednej krajine sveta, pričom ale neschválili žiaden zákon, ktorý by pomohol integrovať ľudí, ktorí získali slobodu, a ich potomkov do spoločnosti. Dodnes vidieť v brazílskej spoločnosti rozdiely v životnej úrovni medzi Brazílčanmi podľa etnicity. Počas tohto obdobia sa predpokladá, že bolo do Brazílie dovezených 4,8 milióna otrokov pôvodom z Afriky⁴ za účelom pracovať na plantážach cukrovej trstiny (16. storočie), baniach (17. storočie) a kávovníkových plantážach (18 – 19. storočie).⁵ Ďalšími komoditami, s ktorými sa obchodovalo medzi Brazíliou a Afrikou, bol tabak, zlato, cukor a *cachaça* z brazílskej strany najčastejšie výmenou za soľ, oblečenie a ázijské korenie.⁶ K zintenzívneniu obchodu aj výmeny určitej formy *know how* dochádza v roku 1648, kedy Portugalsko ako koloniálna veľmoc dobyla od Holandska naspäť Angolu. Zaujímavé je, že práve medzi dvomi portugalskými kolóniami, Brazíliou a Angolou, sa rozšírila spolupráca a obchodná výmena bez výrazného zasahovania Portugalska⁷ a oveľa viac ako medzi samotným Portugalskom a Angolou. Angola sa *de facto* stala závislou od obchodu s Brazíliou na dve storočia. Zároveň, sa Rio de Janeiro stalo tzv. bránou obchodu s otrokmi v Južnej Amerike, odkiaľ sa presúvali otroci nielen na brazílske pobrežie, ale aj do španielskych kolónii. Odhaduje sa, že bolo celkovo dovezených okolo 11 miliónov afrických otrokov na americký kontinent do otroctva, pričom na každého Portugalčana, ktorý v tomto období migroval do Brazílie, prislúchali štyria dovezení africkí otroci.⁸ Pre porovnanie, import afrických otrokov vzrástol z 1 000 v 16.

² The history of Brazil-Africa relations. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 27.

³ Zákaz obchodovania s otrokmi vstúpil do platnosti v 1807 vo Veľkej Británii, avšak importy do Brazílie otrokov pokračovali až do 60. rokov 19. storočia.

⁴ DE PAULA SOUZA, T. (2016): *African Cultural Heritage in Brazil*.

⁵ Storočia v zátvorkách vyjadrujú obdobie, kedy bol najväčší dopyt po otrokov v daných oblastiach produkcie v Brazílii.

⁶ The history of Brazil-Africa relations. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 27-28.

⁷ Portugalsko ako koloniálna veľmoc umožnila Brazílii a Angole vzájomné kontakty, avšak v priebehu spomínaných storočí Portugalsko aktívne nevykonávalo obchod ani kontrolu transferu tovaru medzi nimi. Z administratívneho hľadiska obchod prebiehal bez dohľadu Portugalska.

⁸ DE FREITAS, M. V. (2016): *Brazil and Africa: Historic relations and future opportunities*, s. 2.

storočí na 60 tisíc len za rok 1848.⁹ Do Brazílie migrovali aj niektorí obyvatelia afrického pôvodu dobrovoľne, avšak v tomto prípade išlo o miestokráľov a politickú elitu a o krátkodobé presuny. Takisto prebiehala migrácia aj opačným smerom, t. j. do Afriky z Brazílie, keď niektorí Brazílčania, nielen Portugalčania žijúci v Brazílii, ale aj miešanci tzv. *mulatos*, odchádzali do afrických kolónii za účelom práce v administratíve.

Vyššie uvádzaná nútená migrácia obyvateľstva afrického pôvodu výrazne ovplyvnila štruktúru obyvateľstva dnešnej Brazílie. Až okolo 53 % Brazílčanov má pravdepodobne zmiešaný pôvod¹⁰ alebo je priamym potomkom obyvateľov afrického pôvodu.¹¹ Táto rasová a etnická rôznorodosť obyvateľstva je prítomná dodnes a stále do určitej miery ovplyvňuje rozdelenie príjmov a príležitosti v spoločnosti, čo je predmetom veľkého množstva štúdií. V súčasnosti, má samozrejme s výnimkou afrického kontinentu, najväčšiu populáciu s africkými koreňmi práve Brazília.¹²

Opisované obdobie môžeme chápať ako prvú fázu vzťahov medzi Brazíliou a Subsaharskou Afrikou. Po tejto fáze nasledovalo ďalšie obdobie, ktoré sa začína nadobudnutím samostatnosti Brazílie v roku 1822. Zmenu vo vzťahoch s Afrikou priniesli najmä záverečné negociácie vrcholných predstaviteľov novovznikajúceho Brazílskeho cisárstva s Portugalským kráľovstvom za účasti Anglicka ako sprostredkovateľa rokovaní medzi nimi. Dôležitým bodom bola podpora portugalského postoja zo strany Anglicka v súvislosti s africkým kontinentom a brazílskeho vplyvu naň. Existovali návrhy na pripojenie, resp. vytvorenie únie medzi novovznikajúcou Brazíliou a geografickým územím dnešnej Angoly a Guinejského pobrežia, kde boli obchodné styky intenzívne a v podstate bez účasti Portugalska, ako spomíname aj vyššie v texte. Pod nátlakom veľmocí, ktoré odmietli uznať nové Brazílske cisárstvo, ktorého súčasťou by bolo aj africkým územie, sa podpísala zmluva medzi Portugalskom a Brazíliou z roku 1826, ktorou Portugalsko potvrdilo vznik a samostatnosť Brazílie. Táto dohoda obsahuje doložku, v ktorej sa Brazílske cisárstvo zaväzuje nepripojiť žiadnu portugalskú kolóniu k svojmu územiu a ani neprijatť návrhy týchto kolónii na vytvorenie spoločného štátneho zväzku. Zároveň, Anglicko zapojením sa do rokovaní vyjednálo aj zákaz otroctva v Brazílii, nakoľko sa Portugalsku nedarilo dohodnúť sa s Brazíliou v tejto otázke. Anglicko stanovilo zákaz obchodovania s otrokmi ako podmienku na uznanie nezávislosti Brazílie od Portugalska.¹³

Druhá fáza bola neskôr poznačená aj zrušením obchodu s otrokmi zákonom z 13. mája 1888, kedy zároveň začala Brazília aj s tzv. *whitening process*, čo znamenalo uprednostňovanie migrácie z Európy za cieľom zmeniť štruktúru obyvateľstva a zároveň prilákať novú pracovnú silu predovšetkým na kávovníkové plantáže. Táto pracovná sila prichádzala najmä z Talianska, Nemecka, ale aj Japonska, odkiaľ migranti priniesli aj potrebné *know how*. Aby ich brazílska vláda prilákala, ponúkala im prázdne miesta, kde mohli začať zakladať plantáže.¹⁴ Postupne dochádza v druhej fáze vzťahov medzi Brazíliou a subsaharskými štátmi k ich ochladeniu a potvrdeniu portugalskej koloniálnej politiky voči Afrike zo strany Brazílie. Brazília sa v tomto období zameriavala predovšetkým na spoluprácu s Európou, Severnou Amerikou a zvyškom Latinskej Ameriky. Táto fáza trvala do 50. rokov minulého storočia.

Následne prišlo tretie obdobie, pre ktoré je charakteristické rešpektovanie portugalských a celkovo európskych mocností a ich vplyvu v Afrike. Neskôr dochádza

⁹ The history of Brazil-Africa relations. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 27.

¹⁰ Označovaný ako *Pardo*, čo je kontroverzný názov, častokrát používaný v negatívnom zmysle.

¹¹ DE PAULA SOUZA, T. (2016): African Cultural Heritage in Brazil.

¹² CAMPBELL, J. (2013): Brazil in Africa.

¹³ ADAMS, J. E. (1925): The Abolition of the Brazilian Slave Trade, s. 613-614.

¹⁴ DE FREITAS, M. V. (2016): *Brazil and Africa: Historic relations and future opportunities*, s. 2-3.

k ovplyvneniu brazílskej politiky v Afrike Spojenými štátmi americkými, s ktorými mala Brazília čoraz lepšie vzťahy. Podporovala bipolárne usporiadanie sveta, a teda ak dochádzalo k angažovaniu sa Brazílie aj v ďalších obdobiach, išlo o podporu nerozširovania socializmu na africkom kontinente a nie o podporu nezávislosti afrických štátov, ktoré ju postupne získavali. Išlo teda viac o podporu ideológie ako o emancipačný proces v afrických štátoch, pričom tento postoj Brazílie zotrúva aj v ďalšom období.

Nezávislosť získavali africké štáty najmä počas štvrtej fázy brazílsko-afrických vzťahov, kedy dochádza k ďalšiemu zbližovaniu a zároveň otvorenej podpore boja za nezávislosť afrických štátov od európskych krajín. Toto obdobie je charakterizované aj ako kontroverzné, a to od roku 1964, kedy došlo k vojenskému prevratu v Brazílii a nastoleniu vojenskej junty, počas ktorej dochádzalo k diskriminácii černosského a mulatského obyvateľstva doma v Brazílii. V tomto období Brazília nadviazala diplomatické styky s väčšinou novovznikajúcich afrických štátov, ale stále je zo začiatku v popredí udržiavanie pozitívnych a prednostných vzťahov so západnými mocnosťami. K intenzívnejšej spolupráci aj k diplomatickým väzbám dochádza až začiatkom 70. rokov, kedy sa Brazília politicky vzdialila od Portugalska a začala výraznejšie spolupracovať najmä so západnou Afrikou, ktorá je práve kultúrne aj vďaka historickému prepojeniu Brazílii najbližšie. Zmenu v zahraničnej politike k Afrike demonštruje zvýšenie počtu oficiálnych návštev brazílskych prezidentov a ministrov do Afriky.¹⁵ V tomto období dochádzalo aj k nezhodám v smerovaní zahraničnej politiky voči Afrike v rámci vlády Brazílie, nakoľko minister financií Delfim Neto a minister zahraničia Gibson Barbosa mali odlišné predstavy, pričom prvý z menovaných bol zástancom posilňovania vzťahov najmä s lusofónnymi krajinami Afriky a minister zahraničia bol za rozšírenie spolupráce na celý africký kontinent.¹⁶ Takisto, v 70. a 80. rokoch dochádza k zintenzívneniu obchodu a prílevu investícií z Brazílie do Afriky v dôsledku ropných šokov a krízy v Brazílii.¹⁷ Z politického hľadiska sa najdôležitejším míľnikom afrobrazílskych vzťahov stalo uznanie Hnutia za oslobodenie Angoly v 1975, čím sa Brazília jasne odklonila od podpory portugalských záujmov z predchádzajúceho obdobia, nakoľko Brazília uznala toto hnutie, a tým aj nezávislosť Angoly, pred uznaním zo strany Portugalska a ako prvá krajina na svete.¹⁸

Piata fáza začína po období krízy v Brazílii, keď bola Brazília nútená hľadať nové trhy pre svoj tovar, čiže dochádza k prehlbovaniu vzťahov z ekonomických dôvodov, čo je charakteristické aj pre 90. roky. Dôležitým míľnikom pre afrobrazílsku spoluprácu bolo vytvorenie Spoločenstva portugalsky hovoriacich krajín (CPLP),¹⁹ ktorému predchádzalo založenie Fondu pre technickú spoluprácu v roku 1980.²⁰ V rámci CPLP bolo podpísaných najviac dohôd a spoluprác medzi Brazíliou a africkými štátmi, ako napríklad projekt zameraný na koprodukciiu a difúziu audiovizuálnych produktov z roku 2010. Avšak, CPLP zahŕňa iba lusofónne krajiny, kde existuje prirodzený transfer kultúry.²¹ Prevažne ide o importovanie brazílskej kultúry v podobe filmov (*novelas*), muziky a *know how* vo

¹⁵ DE SOUZA NETO, D. M. (2018): A Renewed Partnership? Contemporary Latin America-Africa Engagement, s.210.

¹⁶ FORREST, T. (1982): Brazil and Africa: Geopolitics, trade and technology in the South Atlantic, s. 4.

¹⁷ Viac v kapitole 2 Ekonomická spolupráca.

¹⁸ DE SOUZA NETO, D. M. (2018): A Renewed Partnership? Contemporary Latin America-Africa Engagement, s. 210.

¹⁹ CPLP v roku 1996 založilo 7 nasledovných členov: Angola, Brazília, Kapverdské ostrovy, Guinea Bissau, Mozambik, Portugalsko, and Svätý Tomáš a Princov ostrov, pričom Východný Timor sa pripojil v 2002 po osamostatnení sa, a Rovníková Guinea v 2014.

²⁰ FORREST, T. (1982): Brazil and Africa: Geopolitics, trade and technology in the South Atlantic, s. 16.

²¹ Najviac rozšírenú spoluprácu má v rámci CPLP Brazília s Angolou a Mozambikom, pri ostatných ide skôr o humanitárnu pomoc zo strany Brazílie, ostatná spolupráca je zanedbateľná.

futbale.²² Výrazná prítomnosť *novelas* na africkom trhu od 80. rokov²³ dodnes ovplyvňuje kultúru a spôsob života v Angole, čo má za následok aj zvýšený dopyt po brazílskych produktoch a turizme v Brazílii.²⁴ Práve s africkými členmi CPLP Brazília dlhodobo udržiava najtesnejšie politické a kultúrne väzby, čo je aj z hľadiska používanie toho istého jazyka pochopiteľné.

Piata fáza je celkovo charakteristická zbližovaním sa subsaharských štátov a Brazílie, predovšetkým v 21. storočí. Síce počas prezidenta Fernanda Henrique Cardosa pretrvávala spolupráca s Afrikou, až s nástupom prezidenta Luiza Inácia Lulu da Silvu dochádza k *boomu* a výraznému posilneniu spolupráce vo všetkých oblastiach. Luiz Inácio Lula da Silva ako prezident bol aktívnym zástancom zintenzívnenia spolupráce medzi Afrikou a Brazíliou, čo deklaruje aj vytvorenie Oddelenia pre Afriku na Ministerstve zahraničia Brazílie a štátna podpora brazílskeho exportu smerujúceho do afrických štátov, čomu sa bližšie venujeme nižšie v texte. Zároveň počas vlády Luiza Inácia Lulu da Silvu Brazília odpustila niektoré dlhy malým africkým chudobným krajinám, čo sa zvykne označovať aj ako *generosity diplomacy*,²⁵ častokrát kritizovaná za prílišnú štedrosť Brazílie voči krajinám, ktoré sa im nemajú ako odplatiť. Konanie Brazílie sa však javí ako strategické, nakoľko počas vlády Luiza Inácia Lulu da Silvu začala Brazília deklarovat' výraznejší a reálny záujem o reformu Bezpečnostnej rady OSN, rozšíriť svoj regionálny a globálny vplyv a stať sa akýmsi lídrom rozvojových štátov. Práve v týchto ambiciózných cieľoch počítali s pomocou Afriky, či už pri hlasovaní alebo ich uznaní ako lídra regiónu Južného Atlantiku. V rámci nadväzovania kontaktov a vytyčovania rámcov pre ďalšiu spoluprácu prebehli viaceré stretnutia na najvyššej úrovni medzi africkými štátmi, Brazíliou a ostatnými juhoamerickými štátmi v rámci *Africa South Summit*.²⁶ Brazília takisto podporovala pristúpenie Juhoafrickej republiky k skupine BRIC v roku 2011. Ešte pred touto udalosťou Brazília spoločne s Indiou a Juhoafrickou republikou vytvorila IBSA fórum v roku 2003, ktoré bolo východiskom pre začlenenie Juhoafrickej republiky do BRICS. Luiz Inácio Lula da Silva zostal aktívny v presadzovaní brazílskych záujmov aj po ukončení prezidentského mandátu, nakoľko bol brazílskou vládou vymenovaný za delegáta na summite Africkej únie a pravidelne ho navštevovali africkí predstavitelia štátov počas ich oficiálnych návštev Brazílie.

Priblíženie politickej spolupráce deklaruje aj posilnenie diplomatických zastupiteľstiev v Afrike, nakoľko sa počet ambasád na začiatku 21. storočia zvýšil zo 17 na 37,²⁷ pričom Brazília je latinskoamerickou krajinou s najvyšším počtom afrických zastupiteľstiev. Niektoré africké štáty ako Burundi, Kamerun, Gabon, Senegal alebo Mauretánia majú z ekonomických dôvodov zastupiteľstvo v Latinskej Amerike iba v Brazílii.²⁸ Čo sa týka oblasti diplomacie, Brazília si v 21. storočí uvedomila nedostatok odborníkov na oblasť Afriky, ktorí sú potrební v politickej, ale aj ekonomickej dimenzii vzťahov. Ako reakcia na túto situáciu vznikli nové predmety (napr. kurzy Africa I a Africa II) a odbory (Oddelenie histórie na Katolíckej univerzite v Rio de Janeiro) na vysokých školách. Kvôli priamemu dopytu diplomatov so zameraním na africké realie sa zaviedlo štipendium pre študentov afrického pôvodu pre

²² CHATIN, M. (2019): Lula's Brazil in Africa: Cultural diplomacy as an instrument of soft power, s. 41.

²³ VISENTINI, P. F. (2009): Prestige diplomacy, southern solidarity or "soft imperialism"? Lula's Brazil-Africa relations, s. 4.

²⁴ Brazilian Foreign Direct Investment and Trade with Africa. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 92.

²⁵ VISENTINI, P. F. (2009): Prestige diplomacy, southern solidarity or "soft imperialism"? Lula's Brazil-Africa relations, s. 1.

²⁶ Prvý sa uskutočnil v roku 2006 v Nigérii, pričom myšlienka vznikla v roku 2005 na summite Lulu s nigérskeho prezidentom Olusegunom Obasanjom.

²⁷ CHATIN, M. (2019): Lula's Brazil in Africa: Cultural diplomacy as an instrument of soft power, s. 41.

²⁸ MINISTRY OF FOREIGN RELATIONS. <http://www.itamaraty.gov.br/en/brazilian-missions-abroad>

štúdium na inštitúte Rio Branco.^{29, 30} V súvislosti so vzdelaním nastala ďalšia zmena, a to na úrovni základných škôl. Nakoľko je v brazílskej spoločnosti stále prítomná diskriminácia príležitostí pre obyvateľstvo černošského a mulatského pôvodu. Brazília sa snažila o stieranie rozdielov a zároveň o politiku, ktorá by ukázala uznanie prínosu africkej kultúry do brazílskej, v dôsledku čoho sa prijal v roku 2003 zákon č. 10639, podľa ktorého sa má do výučby zahrnúť história a prínos kultúry Afriky k tej brazílskej.³¹ Cieľom zákona je znižovať diskrimináciu a zároveň vybudovať väčšie sebavedomie mulatského a černošského obyvateľstva.

V súčasnosti môžeme polemizovať nad šiestou fázou rozvoja vzťahov medzi Afrikou a Brazíliou, nakoľko súčasný prezident Jair Bolsonaro presadzuje odlišnú politiku od Luiza Inácia Lulu da Silvu, jeho nástupkyne Dilmy Rousseff a viceprezidenta Michela Temera. Pravdepodobne sa spomalí iniciatíva a intenzita vzťahov s Afrikou z politického a kultúrneho hľadiska, avšak ekonomická spolupráca môže zotrvať aj naďalej v rovnakom rozsahu, ako sa už neraz stalo v brazílskej histórii pri výmene vládnych garnitúr.

2 Ekonomická spolupráca

2.1 Vzájomný obchod

Historicky sa obchodná spolupráca medzi Brazíliou a Afrikou začala počas prvej etapy ich vzájomných vzťahov, kedy išlo o tzv. *slave trade*, teda obchod s otrokmi. Dosiahnutím nezávislosti Brazílie v roku 1822 došlo k prerušeniu obchodných väzieb medzi nimi, pričom k výraznejšiemu obnoveniu ekonomických vzťahov postupne dochádza až v druhej polovici 20. storočia z dôvodu narastajúceho protekcionizmu v Severnej Amerike a Európe.³² Intenzita hľadania nových trhov pre brazílsky export aj investície sa zvýšila v 70. rokoch po prepuknutí ropných šokov, ktoré priniesli negatívne dôsledky pre väčšinu ekonomík sveta. Brazílsky export sa postupne rozšíril do väčšiny afrických štátov, pričom hlavnými trhmi sa v tomto období stali Nigéria, Angola, Alžírsko, Zaire (Konžská demokratická republika), a Juhoafrická republika. Hlavnými komoditami boli prevažne jednoduchšie priemyselné výrobky a zbrane. Naopak, import z afrických štátov do Brazílie predstavoval nerastné suroviny ako ropa, meď, fosfát a hliník.³³ V 80. rokoch, kedy brazílske hospodárstvo prechádzalo krízou, sa obchodné styky neprehľbovali, až nástupom 90. rokov sa postupne opäť Subsaharská Afrika stáva atraktívnou oblasťou pre Brazíliu, pričom k výraznému zintenzívneniu ekonomickej spolupráce dochádza začiatkom nového tisícročia, a predovšetkým nástupom Luiza Inácia Lulu da Silvu do prezidentskej funkcie v roku 2003. Zvýšenie exportu Brazílie je znázornené aj na nasledujúcom grafe, pričom v súčasnosti dosahuje hodnotu 2,8 mld. USD. Najvyššiu hodnotu dosiahol brazílsky export v Subsaharskej Afrike roku 2011 po prekonaní finančnej krízy z roku 2008. Brazília prekonala túto krízu ako jedna z prvých krajín na svete, a z tohto dôvodu intenzívne hľadala nové trhy, kde by bola schopná umiestniť svoj export. To viedlo aj k zvýšeniu exportu v afrických krajinách. Postupne sa export do Afriky opäť ustálil na hodnote spred krízového obdobia.

²⁹ Školiace stredisko pre budúcich brazílskych diplomatov.

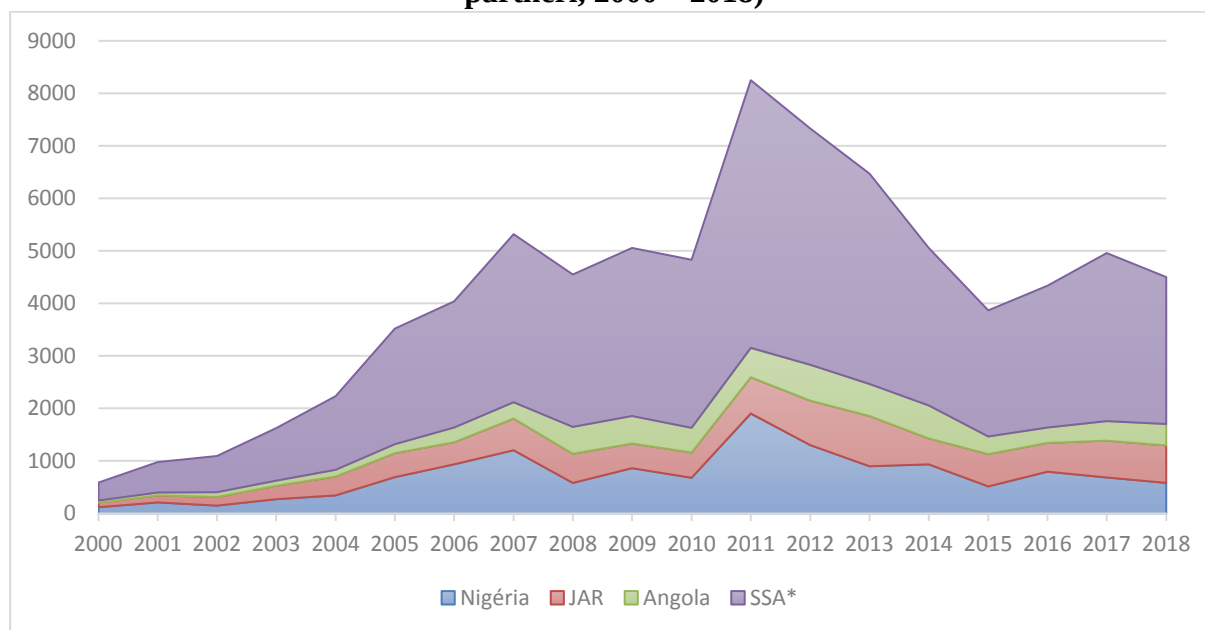
³⁰ The history of Brazil-Africa relations. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 30-32.

³¹ DE PAULA SOUZA, T. (2016): African Cultural Heritage in Brazil.

³² FORREST, T. (1982): Brazil and Africa: Geopolitics, trade and technology in the South Atlantic, s. 5.

³³ FORREST, T. (1982): Brazil and Africa: Geopolitics, trade and technology in the South Atlantic, s. 7-8.

Graf 1: Export Brazílie do subsaharských štátov v miliónoch USD (najväčší obchodní partneri, 2000 – 2018)

Pozn.: *Angola, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Kapverdy, Kamerun, Stredoafrická republika, Čad, Komory, Konžská demokratická republika, Kongo, Pobrežie Slonoviny, Džibutsko, Rovníková Guinea, Eritrea, Etiópia, Sudán pred rozdelením, Gabon, Gambia, Guinea, Guinea-Bissau, Keňa, Lesotho, Libéria, Madagaskar, Malawi, Mauretánia, Maurícius, Mozambik, Namíbia, Niger, Nigéria, Rwanda, Sv. Helena, Sv. Tomáš a Princov ostrov, Senegal, Seychelly, Sierra Leone, Somálsko, Juhoafrická republika, Sudán, Južný Sudán, Svazijsko, Tanzánia, Togo, Uganda, Zimbabwe.

Prameň: RESOURCETRADE EARTH. [online]. [Citované 29. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://resourcetrade.earth/data>

V súčasnosti k najväčším obchodným partnerom Brazílie v Subsaharskej Afrike patria Nigéria, Juhoafrická republika a Angola, pričom k najvýraznejšiemu medziročnému nárastu dochádza v obchode s Libériou (58 %), Džibutskom (50 %), Somálskom (23 %), Nigerom (6,1 %) a Togom (5,9 %).³⁴ K top exportným komoditám patria poľnohospodárske produkty, kovy a minerály, fosílna palivá, lesnícke produkty.³⁵

Čo sa týka exportu Subsaharskej Afriky do Brazílie, predstavuje Brazília pre nich 13.najväčšieho obchodného partnera.³⁶ Najdôležitejšími exportérmi do Brazílie sú Nigéria, Juhoafrická republika, Angola, Ghana a Pobrežie Slonoviny a medziročne najrýchlejšie rastúcimi sú Zambia (103 %), Konžská demokratická republika (79 %), Ghana (18 %), Pobrežie Slonoviny (16 %) a Mozambik (16 %), pričom môžeme sledovať medziročné zníženie exportu z Nigérie (– 13 %) a Angoly (– 30 %), tradičných obchodných partnerov Brazílie.³⁷

2.2 Brazílske investície v Afrike

V súčasnosti je v regióne prítomných vyše 500 brazílskych spoločností.³⁸ Čo sa týka brazílskych investícií v Subsaharskej Afrike, rozlišujeme pôsobenie veľkých spoločností

³⁴ Čísla v zátvorkách predstavujú medziročný nárast v exporte.

³⁵ RESOURCETRADE EARTH. [online]. [Citované 29. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://resourcetrade.earth/data?year=2018&exporter=76&importer=ssf&units=value>

³⁶ UNCOMTRADE. Dostupné na internete: <https://comtrade.un.org/labs/data-explorer/>

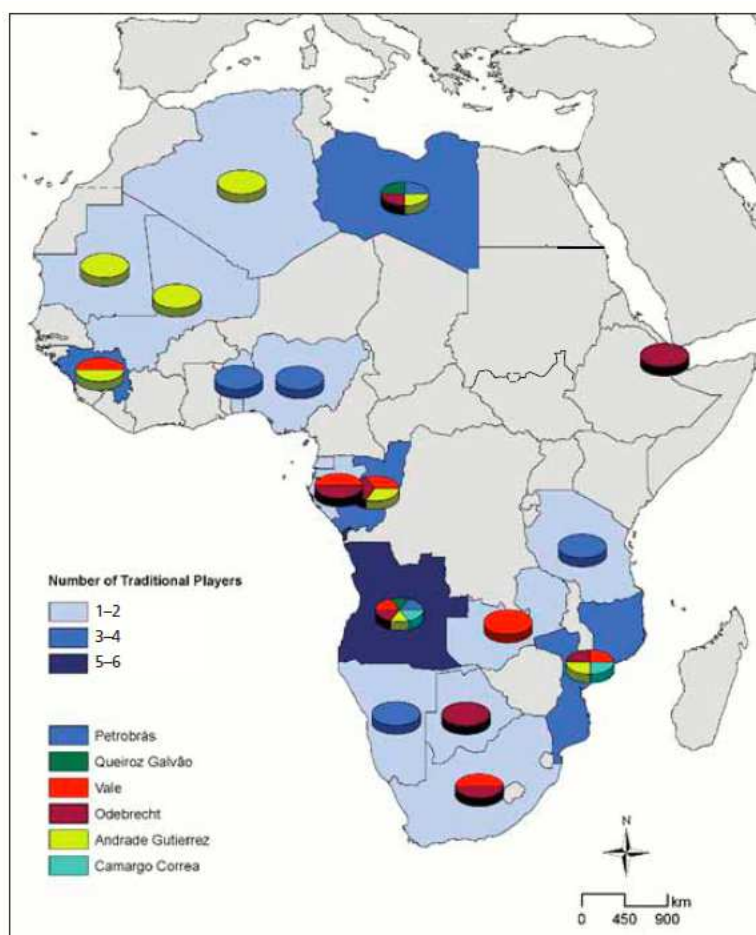
³⁷ RESOURCETRADE EARTH. [online]. [Citované 29. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://resourcetrade.earth/data?year=2018&exporter=ssf&importer=76&units=value>

³⁸ DE FREITAS, M. V. (2016): *Brazil and Africa: Historic relations and future opportunities*, s. 5.

a malých a stredných podnikov. Prvé menované začali byť výraznejšie prítomné v subsaharskej Afrike od 80. rokov, pričom malé a stredné podniky začali pôsobiť v tomto regióne nedávno. Napriek postupnému zvyšovaniu brazílskych investícií v regióne, stále Subsaharská Afrika nepatrí k hlavným trhom pre Brazíliu.

Veľké brazílske spoločnosti, korporácie, sú najaktívnejšie v odvetviach ako baníctvo, ťažba nerastných surovín, infraštruktúra a stavebníctvo. Medzi najväčšie brazílske spoločnosti a tzv. tradičných hráčov v Subsaharskej Afrike patria nasledovné: *Petrobras* (ropná spoločnosť), *Vale* (baníctvo), *Odebrecht* (stavebníctvo), *Camargo Correa* (stavebníctvo a infraštruktúra) a *Marcopolo Group* (infraštruktúra, doprava, baníctvo). Ich pôsobenie je znázornené na nasledujúcej mape. Najviac brazílskych korporácií pôsobí v Angole, nasledujú Mozambik, Guinea, Kongo. Koncentrácia veľkých investícií v Angole a Mozambiku je pokračovaním dlhoročnej spolupráce, ktorá vyplýva z kultúrnych a historických väzieb. Spoločný jazyk, portugalcina zjednodušuje vzájomnú obchodnú spoluprácu.³⁹ Angola a Mozambik prilákali brazílske investície už pár rokov po vyhlásení nezávislosti. Čo sa týka investícií v ropnom priemysle, najviac sú koncentrované v Nigérii, Alžírsku⁴⁰ a Angole.

Obrázok 1: Pôsobenie brazílskych korporácií v regióne Subsaharskej Afriky

Prameň: Brazilian Foreign Direct Investment and Trade with Africa. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 84.

³⁹ Brazilian Foreign Direct Investment and Trade with Africa. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth*, s. 83-86.

⁴⁰ Alžírsko nepatrí do Subsaharskej Afriky, takže nie je ani ďalej zaradené v našom výskume.

K novým trendom v oblasti investícií patrí investovanie v oblasti biopalív. Brazília usilujúc stať sa významným svetovým hráčom v tomto odvetví využíva Juh-Juh spoluprácu na investovanie v poľnohospodárstve a pestovanie plodín určených na výrobu biopalív. Najaktívnejšia spolupráca prebieha s Angolou, Ghanou, Mozambikom a Senegalom.⁴¹

Malé a stredné brazílske podniky pôsobia najmä v potravinárskom, textilnom, automobilovom, elektronickom a stavebnom priemysle v Angole, Ghane, Mozambiku, Senegale, Juhoafrickej republike, Sudáne a Nigérii.⁴² Takémuto typu investícií pomáha propagácia formou rôznych veľtrhov, ktoré dokážu sprostredkovať kontakt medzi africkými štátmi a brazílskymi podnikateľmi, čo je výrazne podporované brazílskou vládou rovnako ako podpora brazílskych bánk pre domácych podnikateľov ochotných investovať v Afrike.

Investovanie v Afrike sa v poslednom desaťročí pre Brazíliu ukazuje ako atraktívne kvôli zvýšeniu HDP v Afrike a kúpyschopnosti strednej vrstvy, avšak stále čelí rôznym nástrahám a obmedzeniam. Medzi najvýznamnejšie patrí neskúsenosť brazílskych podnikateľov v africkom prostredí a ich slabé vedomosti o regióne, jazyková bariéra,⁴³ nedostatočná infraštruktúra, byrokracia, zraniteľnosť a nestálosť režimov. Za veľké pozitívum pôsobenia brazílskych spoločností v Subsaharskej Afrike sa považuje najímanie domácej africkej pracovnej sily.

Novodobá spolupráca medzi Brazíliou a Subsaharskou Afrikou prináša aj určité nástrahy. Medzi negatívne externality spolupráce zaraďujeme možné rozšírenie obchodu s drogami, zbraňami a pašeráctvom, nakoľko sa Afrika môže stať mostom pre šírenie nelegálneho tovaru z Južnej Ameriky do Európy. Napriek týmto hrozbám, pozitíva prevyšujú negatívne stránky brazílskych investícií v Afrike.

Zároveň ale pre riešenie už existujúcich problémov Afriky (chudoba, rozšírenie zbraní, násilie, vnímanie a presadzovanie demokracie) môže Brazília ponúknuť transfer *know how* a skúseností ako bojovať proti nim. Takéto iniciatívy už prebiehajú, napríklad mimovládna organizácia *Via Rio* ponúkla vedomosti a skúsenosti Mozambiku v kontrole zbraní.⁴⁴ Zároveň sa Brazília snaží prezentovať ako demokratická krajina, ktorá rešpektuje ľudské práva, a v tomto smere môže tiež vplývať na africké krajiny. Treba ale podotknúť, že v niektorých prípadoch brazílska strana nezasahuje a nekomentuje nedemokratické praktiky krajín, v ktorých investuje. K významným transferom *know how* dochádza aj prostredníctvom iniciatívy *Embrapa*, Brazílskej spoločnosti pre poľnohospodársky rozvoj, ktorá uskutočňuje rozvojové projekty v Afrike v oblasti poľnohospodárstva, a *Sebrae* poskytujúca poradenstvo v maloobchode. Takisto sa Brazília môže stať vzorom pri znižovaní chudoby, v čom bola relatívne úspešná s pomocou programu *Bolsa Familia*, alebo pomôcť s programami na prevenciu infekčných chorôb. Ako príklad uvádzame *Programa Nacional de Imunizações*, Národný imunizačný program, ktorý zaviedlo brazílske Ministerstvo zdravotníctva v roku 1973 za účelom znížiť úmrtnosť prostredníctvom celoplošného očkovania, následne posilnený v rokoch 1980 a 2001, a v roku 2006 zaviedli Národnú politiku na podporu zdravia, ktorá o. i. obsahuje aj Národný program na kontrolu fajčenia, ktorý úspešne znížil konzumáciu tabaku v Brazílii.⁴⁵ Dôležitým míľnikom v oblasti zdravotníctva je aj rok 1994, keď sa

⁴¹ FULQUET, G. – PELFINI, A. (2015): Brazil as a new international cooperation actor in sub-Saharan Africa: Biofuels at the crossroads between sustainable development and natural resource exploitation, s. 120.

⁴² Brazilian Foreign Direct Investment and Trade with Africa. In: *Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growths*, 87.

⁴³ S výnimkou krajín, v ktorých je portugálčina úradným jazykom rovnako ako v Brazílii.

⁴⁴ DE SOUZA NETO, D. M. (2018): A Renewed Partnership? Contemporary Latin America-Africa Engagement, s. 232.

⁴⁵ WALDMAN, E. A. – SATO, A. P. S. (2016): Path of infectious diseases in Brazil in the last 50 years: an ongoing challenge. In: *Revista de Saude Publica*, s. 50-68.

prostredníctvom programu *Estratégia Saúde da Família* reorganizovala a zlepšila zdravotnú starostlivosť, ktorá sa stala univerzálnou pre všetkých Brazilčanov.⁴⁶

Záver

Vzájomné vzťahy medzi Brazíliou a africkými štátmi majú dlhú históriu, najdlhšiu v prípade západoafrických krajín a Mozambiku, ktoré patrili k portugalským kolóniám, a tak prirodzene medzi nimi vznikli kultúrne, obchodné aj politické väzby.

Postupne ako sa menili politické a diplomatické vzťahy medzi nimi, dochádza aj k zmene hospodárskych vzťahov, čomu sa venujeme v predkladanom príspevku. Obchodná spolupráca koreluje s politickými vzťahmi, čo je viditeľné vo všetkých fázach vývoja vzťahov. Najintenzívnejšia spolupráca prebiehala počas prvého obdobia, keď Brazília a niektoré africké územia patrili k Portugalskému kráľovstvu, a teda medzi nimi prebiehal vzájomný obchod. Špecifický vzťah v tomto období mala Brazília najmä s dnešnou Angolou, čo pretrváva dodnes. V druhej fáze dochádza k ochladeniu ako politických či kultúrnych väzieb, tak aj ekonomických. Päťdesiate roky predstavujú prechodné obdobie, nakoľko žiadny druh spolupráce nie je výrazný a Brazília sa skôr dá charakterizovať ako podriadená najskôr Portugalsku, a neskôr Spojeným štátom americkým. Postupne, v 60. a 70. rokoch dochádza k podpore afrických krajín bojujúcich za oslobodenie, čo je Brazíliou z politických dôvodov podporované v rámci Studenej vojny, dochádza k nadväzovaniu diplomatických stykov s novovytvorenými africkými štátmi, a zároveň k zintenzívňovaniu obchodnej výmeny a spolupráci, nakoľko Brazília po vypuknutí ropných šokov hľadala nové odbytišťa pre svoje tovary. Osemdesiate roky boli poznačené brazílskou krízou, tzv. *stratenou dekádou*, a vzájomné vzťahy sa neprehľbovali. Postupne dochádza k obratu v 90. rokoch, a to najmä v obchodnej oblasti. K boomeru vo vzťahoch dochádza nástupom prezidenta Luiza Inácia Lulu da Silvu, a to vo všetkých dimenziách diplomacie. Prehlbuje sa politická podpora krajín, vzniká Juh-Juh kooperácia, spoločné medzinárodné ciele, kultúrna, technická a edukačná spolupráca, ale dochádza aj k zvyšovaniu obchodnej spolupráce a podpore brazílskych investícií v Subsaharskej Afrike.

Novodobá spolupráca medzi Brazíliou a Subsaharskou Afrikou prináša aj určité nástrahy. Medzi negatívne externality spolupráce zaraďujeme možné rozšírenie obchodu s drogami, zbraňami a pašeráctvo, nakoľko sa Afrika môže stať mostom pre šírenie nelegálneho tovaru z Južnej Ameriky do Európy. Napriek týmto hrozbám, pozitíva prevyšujú negatívne stránky brazílskych investícií v Afrike. Zároveň ale pre riešenie už existujúcich problémov Afriky (chudoba, rozšírenie zbraní, násilie, vnímanie a presadzovanie demokracie) môže Brazília ponúknuť transfer *know how* a skúseností ako bojovať proti nim.

Použitá literatúra:

1. ADAMS, J. E. The Abolition of the Brazilian Slave Trade. In: *The Journal of Negro History*, 1925, roč. 10, č. 4, s. 607-637.
2. CAMPBELL, J. (2013): Brazil in Africa. In: Council on Foreign Relations, 2013. [online]. [Citované 20. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://www.cfr.org/blog/brazil-africa-0>
3. DE FREITAS, M. V. (2016): *Brazil and Africa: Historic relations and future opportunities*. The German Marshall Fund of the United States. 9 s.
4. DE PAULA SOUZA, T. (2016): African Cultural Heritage in Brazil. In: World Policy. [online]. [Citované 28. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://worldpolicy.org/2016/03/31/african-cultural-heritage-in-brazil/>

⁴⁶ MARINHO, F. (2018): Burden of disease in Brazil, 1990-2016: a systematic subnational analysis for the global burden of disease study 2016. In: *The Lancet*, s. 760-775.

5. DE SOUZA NETO, D. M. (2018): A Renewed Partnership? Contemporary Latin America-Africa Engagement. In: *Africa and the World*. Institute of International Relations, Pontifical Catholic University of Rio de Janeiro, Brazil. 209-244 s.
6. FORREST, T. (1982): Brazil and Africa: Geopolitics, trade, and technology in the South Atlantic. In: *African Affairs*, 1982, roč. 81, č. 322, s. 3-20.
7. FULQUET, G. – PELFINI, A. (2015): Brazil as a new international cooperation actor in sub-Saharan Africa: Biofuels at the crossroads between sustainable development and natural resource exploitation. In: *Energy Research & Social Science*, 2015, č. 5, s. 120-129.
8. CHATIN, M. (2019): Lula's Brazil in Africa: Cultural diplomacy as an instrument of soft power. In: *Estudos Culturais*, 2019, roč. 4, 37-51.
9. MARINHO, F. (2018): Burden of disease in Brazil, 1990-2016: a systematic subnational analysis for the global burden of disease study 2016. In: *The Lancet*, 2018, č. 392, s. 760-775.
10. RESOURCE TRADE EARTH. [online]. [Citované 29. 01. 2020]. Dostupné na internete: <https://resourcetrade.earth/data>
11. VISENTINI, P. F. (2009): Prestige diplomacy, southern solidarity or "soft imperialism"? Lula's Brazil-Africa relations. [online]. [Citované 20. 10. 2014.] Dostupné na internete: <https://www.ascleiden.nl/PDF/seminarvisentini.pdf>
12. WALDMAN, E. A. – SATO, A. P. S. (2016): Path of infectious diseases in Brazil in the last 50 years: an ongoing challenge. In: *Revista de Saude Publica*, č. 50 s. 50-68.
13. WB-IPEA. Bridging the Atlantic: Brazil and Sub-Saharan Africa: South South Partnership for Growth. 127s.

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: barbora.janubova@euba.sk

HOSPODÁRSKY RAST, CHUDOBA A NEROVNOSŤ: VÝZVA PRE AFRIKU

ECONOMIC GROWTH, POVERTY AND INEQUALITY: A CHALLENGE FOR AFRICA

Mykhaylo Kunychka

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: mykhaylo.kunychka@euba.sk

Abstrakt: Mnohé africké štáty bojovali s nadmernou úrovňou chudoby a príjmovej nerovnosti. Ak bola priemerná úroveň chudoby v ostatných regiónoch v roku 2015 približne 13 %, v rovnakom období bol podiel chudobných v regióne Subsaharskej Afriky až 41 %. Trend podielu chudobných sa neustále znižuje, hoci absolútne čísla chudoby sa podstatne zvýšili. Hospodársky rast má špecifické nástroje vplyvu na znižovanie chudoby, avšak nepreukázal svoju efektivitu vo väčšine štátov skúmaného regiónu. Cieľom článku je poukázať na problém príjmovej nerovnosti ako prekážky v eliminácii chudoby prostredníctvom hospodárskeho rastu. Vzhľadom na podstatnú rolu príjmovej nerovnosti a jej dlhotrvajúcu prítomnosť v skúmanom regióne je možné konštatovať, že rast chudoby bude charakteristickým problémom aj v najbližšej budúcnosti. V článku používame metódu analýzy, komparácie a deskripcie.

Kľúčové slová: chudoba, nerovnosť, ekonomický rast, populácia, Afrika

JEL klasifikácia: O10, P36, D63

Abstract: Many African countries have remained struggling with excessive levels of poverty and income inequality. If the average 2015 level of poverty in other regions was around 13%, the proportion of poor in the Sub-Saharan Africa region was up to 41%. The trend of the share of the poor is steadily decreasing, although absolute poverty figures have increased substantially. Economic growth has specific instruments for reducing poverty but has not proven effective in most countries of the region. The demographic burden and income inequality are the main problem for growth elasticity of poverty. The purpose of the article is to point out the problem of income inequality as an obstacle to the elimination of poverty through economic growth. Given the substantial role of income inequality and its long-standing presence in the region, it can be stated that absolute poverty growth will be a problem in the near future. In the article we use the method of analysis, comparison and description.

Key words: poverty, inequality, economic growth, population, Africa

JEL Classification: O10, P36, D63

Úvod

Na rozdiel od obdobia *stratených desaťročí*, ktoré trvalo od 70. rokov do 90. rokov 20. storočia bol začiatok nového milénia pre väčšinu afrických krajín fázou hospodárskeho rozmachu. Ekonomický pokrok začiatkom roku 2000 bol založený najmä na kombinácii niekoľkých faktorov, vrátane rozvoja komunikácií, urbanizácie a dynamického rastu miest, zvyšovania cien nerastných surovín, rozširovania regionálnej spolupráce a vytvárania integračných zoskupení. Dôležitú úlohu zohralo aj zlepšenie verejných financií prostredníctvom odpísania dlhov skupine vysoko zadlžených chudobných krajín (HIPC).

Tieto faktory umožnili zabezpečiť mieru hospodárskeho rastu na kontinente aj napriek neekvivalentnému pokroku sociálno-ekonomických parametrov. Mnohé africké štáty zostali bojovať s nadmernou úrovňou chudoby a príjmovej nerovnosti.

Napriek ekonomickej výkonnosti Afriky v posledných 15 rokoch zaostáva kontinent v oblasti znižovania chudoby. Od roku 1990 je možné pozorovať pokles podielu chudobných, avšak približne 40 % obyvateľstva regiónu sa naďalej nachádza pod hranicou extrémnej chudoby, resp. dosahuje denný osobný príjem nižší ako 1,9 USD. Trend podielu chudobných sa neustále znižuje, hoci absolútne čísla chudoby sa podstatne zvýšili z 278 miliónov v roku 1990 na 413 miliónov v roku 2015.¹ Ak bola priemerná úroveň chudoby v ostatných regiónoch v roku 2015 približne 13 % v rovnakom období bol podiel chudobných v regióne Subsaharskej Afriky 41 % (tabuľka 1). Z počtu 28 najchudobnejších krajín na svete sa 27 nachádza práve v Subsaharskej Afrike, pričom podiel chudobných v týchto krajinách predstavuje viac ako 30 % z celkového počtu obyvateľov.² Je však potrebné zohľadniť veľký regionálny rozdiel v rámci kontinentu. Napríklad, v Etiópii je podiel chudobných 27 % v porovnaní so 63 % v Mozambiku. Zároveň je miera chudoby v Egypte iba 1,3 %. Podobné nízke miery chudoby sú vlastné aj v ostatných krajinách Severnej Afriky. Úroveň chudoby ako podiel chudobných je v stredoafrickom regióne 2,5 až 4,6-krát vyššia ako v regióne Južnej Ázie, resp. Latinskej Amerike a Karibiku.³ Krajiny Subsaharskej Afriky sa vyznačujú aj absolútnymi hodnotami chudobných. Štyri z najľudnatejších krajín v Afrike – Nigéria (chudobných 86,5 milióna), Etiópia (27 miliónov), Konžská demokratická republika (55 miliónov) a Tanzánia (22 miliónov) sú domovom pre takmer polovicu chudobných na kontinente.

Cieľom článku je poukázať na problém príjmovej nerovnosti ako prekážky v eliminácii chudoby prostredníctvom hospodárskeho rastu. Analýza uvedená v texte je sústredená na Afriku ako región s najväčším podielom chudobných. Výsledky ukazujú, že vzhľadom na signifikantnú úlohu príjmovej nerovnosti a jej dlhotrvajúcu prítomnosť v skúmanom regióne rast chudoby bude charakteristickým problémom aj v najbližšej budúcnosti.

1 Dynamika vývoja extrémnej chudoby v Afrike

Počet chudobných žijúcich pod hranicou extrémnej chudoby zostáva jedným z hlavných kvantitatívnych ukazovateľov chudoby. Treba však poznamenať, že dôležitým je nielen počet chudobných, ale aj hĺbka extrémnej chudoby. Je ťažko nesúhlasiť, že osoba s príjmom 1,5 USD a osoba s denným príjmom nižším ako 1 USD má inú úroveň spotreby, hoci oba prípady spadajú pod skupinu obyvateľstva žijúceho pod hranicou extrémnej chudoby. Hĺbka chudoby preto zostáva jedným z najdôležitejších ukazovateľov chudoby. V porovnaní so zvyškom sveta je chudoba v Afrike oveľa hlbšia a potrebuje osobitnú úroveň intervencie. V Afrike je priemerná spotreba extrémne chudobných iba 0,70 USD. Približne

¹ BEEGLE, K. et al. (2016): Poverty in a Rising Africa, s. 9.

² WORLD BANK (2018): Piecing Together: The Poverty Puzzle. [Online] In: *World Bank*, 2018. [Citované 29. 11. 2018] Dostupné online: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>

³ BHORAT, H. – NAIDOO, K. (2017): Drivers of Inequality in the Context of the Growth-Poverty-Inequality Nexus in Africa: An overview of key issues. [Online] In: *Income Inequality Trends in sub-Saharan Africa: Divergence, determinants and consequences*, 2017. [Citované 01. 12. 2018.] Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/321626184_Drivers_of_Inequality_in_the_Context_of_the_Growth-Poverty-Inequality_Nexus_in_Africa_An_overview_of_key_issues

dve tretiny populácie Subsaharskej Afriky disponuje príjmom 0,25 až 2 USD na deň. Pre porovnanie, v Južnej Ázii 60 % chudobných dosahuje príjem v rozmere 1,25 až 2 USD.⁴

Za posledné tri desaťročia sa regionálny líder najväčšieho podielu chudoby výrazne menil. Koncentrácia globálnej chudoby sa začiatkom 21. storočia presunula z Východnej Ázie a Pacifiku do Južnej Ázie. A regiónom s najväčším podielom chudobných sa od roku 2010 stala Subsaharská Afrika. Na rozdiel od Južnej Ázie počet chudobných v Subsaharskej Afrike neustále rastie, čo sa stalo hlavným dôvodom pomenovania tohto regiónu – najchudobnejší. Rastúci trend v počtoch chudobných bude pravdepodobne pokračovať aj v ďalšom desaťročí. Aktuálny výskum Svetovej banky ukazuje, že prognózy zníženia chudoby v Subsaharskej Afrike založené na historických regionálnych údajoch splnené nebudú. Očakáva sa, že do roku 2030 sa celosvetový podiel chudobných v Subsaharskej Afrike zvýši. Ak bude hospodársky rast v nasledujúcom desaťročí podobný historickým tempám, dosiahne do roku 2030 tento región až 87 % celkového počtu chudobných vo svete.⁵ Dynamika vývoja chudoby v jednotlivých krajinách regiónu je uvedená v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Dynamika vývoja chudoby v Afrike

	Podiel chudobného obyvateľstva, <1,90 USD/deň, %		Obdobie	Podiel chudobného vidieckeho obyvateľstva, % vidieckeho obyvateľstva	Obdobie
Botswana	29,8	18,2	2002, 2008	24,3	2009
SAR	64,8	66,3	2003, 2008	69,4	2008
KDR	94,1	77,1	2004, 2012		
Etiópia	33,6	26,7	2010, 2015	30,4	2010
Madagaskar	72	77,6	2005, 2012	78,2	2001
Mozambik	68,7	62,9	2008, 2014	56,9	2008
Rwanda	62,4	56	2010, 2013	48,7	2010
Tanzánia	59,9	49,1	2007, 2011	33,3	2011
Džibuti	18,3	22,5	2012, 2013		
Egypt	3	1,3	2010, 2015	32,3	2010
Subsaharska Afrika	50,7	41,1	2005, 2015		
Svet	20,7	10	2005, 2015		

Prameň: autor na základe údajov Svetovej banky, 2018.

2 Úloha ekonomického rastu v eliminácii chudoby

V období rokov 1990 až 2000 prevažná väčšina chudobného obyvateľstva žila v štátoch s relatívne vysokým hospodárskym rastom, ktorý bol hlavným faktorom pri odstraňovaní chudoby. Na rozdiel od krajín Južnej Ázie, kde bola priemerná ročná miera rastu v poslednom desaťročí 5 až 6 %, ekonomický rast v Afrike nebol taký stabilný a zriedkavo prekročil 5 %-né tempo. Nehovoriac už o poslednom 5-ročnom období v ktorého priebehu tempo hospodárskeho rastu výrazne pokleslo. Pomalý rast mal svoje následky v boji proti chudobe, čo je možné sledovať v súvislosti s pokračujúcim rastom chudobných v skúmanom

⁴ KENDE-ROBB, C. et al. (2014): Africa Progress Report 2014. Grain Fish Money: Financing Africa's Green and Blue Revolutions. [Online] In: *Africa progress panel*, 2014. [Citované 01. 12. 2018.] Dostupné online: <https://wfp.tind.io/record/8101>

⁵ WORLD BANK (2018): Piecing Together: The Poverty Puzzle. [Online] In: *World Bank*, 2018. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>

regiónu. Najväčší podiel chudobných je alokovaný práve v rozvojových krajinách Subsaharskej Afriky. V posledných rokoch došlo nielen k poklesu tempa ekonomického rastu, ale aj k redukcii rastovej elasticity chudoby. Na kontinente ekonomický rast eliminuje úroveň chudoby v nižšej miere ako vo väčšine rozvojových regiónov sveta. Je zrejmé, že v Afrike existujú určité prekážky znižovania chudoby. Sila hospodárskeho rastu pri znižovaní chudoby alebo koeficient rastovej elasticity chudoby za posledné dve desaťročia v Subsaharskej Afrike predstavoval $-0,7$.⁶ To znamená, že jednopercenčný rast HDP by mal znížiť chudobu o $0,7\%$. Je však potrebné zdôrazniť oveľa efektívnejší vplyv hospodárskeho rastu v zvyšku rozvojového sveta, ktorý v rovnakom období dosiahol -2 .

Hospodársky rast má špecifické nástroje vplyvu na znižovanie chudoby, ako napríklad odvetvové zdroje rastu, teda vplyv rastu na elimináciu chudoby sa líši podľa odvetvia národného hospodárstva. Napríklad, rast v odvetviach s veľkým podielom pracovných zdrojov (poľnohospodárstvo alebo priemysel), je efektívnejším nástrojom na znižovanie chudoby ako kapitálovo náročný ťažobný sektor.⁷ Pre väčšinu afrických krajín je ropný priemysel alebo ťažba iných nerastných surovín dôležitou súčasťou hospodárskeho rastu, ktorý často určuje nízku elasticitu rastu v súvislosti s odstraňovaním extrémnej chudoby. Problémom rastu v ťažobnom priemysle je tiež volatilnosť dopytu a cien na medzinárodnom odbytovom trhu. V prípade zníženia dopytu alebo cien mimo domácej ekonomiky nebude ťažobný priemysel schopný zamestnať určitú časť pracovnej sily, čo zníži vplyv tohto odvetvia na zníženie chudoby. Problémom eliminácie chudoby prostredníctvom ekonomického rastu sú aj ďalšie faktory, ako napr. ekonomická záťaž v jednotlivých domácnostiach⁸ alebo neekvivalentná distribúcia príjmov v spoločnosti.⁹ Tieto otázky taktiež významným spôsobom skresľuje eliminačnú silu rastu. Problém nerovnosti a jeho negatívny vplyv na rastovú elasticitu chudoby v skúmanom regióne je uvedený v nasledujúcej časti článku.

3 Príjmová nerovnosť ako prekážka pre elimináciu chudoby v Afrike

Nerovnosť predstavuje vážnu prekážku znižovania chudoby v Afrike, avšak výsledky nedávnych štúdií ukazujú pozitívny trend znižovania nerovnosti vo väčšine krajín skúmaného regiónu. Na Grafe 1 môžeme pozorovať dynamiku vývoja príjmovej nerovnosti v 36 štátoch celého kontinentu, pričom je ukazovateľ Gini v 90. rokoch 20. storočia uvedený na horizontálnej osi a ukazovateľ za obdobie nultých rokov 21. storočia sa nachádza na vertikálnej osi. Pomocou vizuálnej analýzy môžeme pozorovať dynamiku vývoja nerovnosti v príjmoch za posledné dva dostupne desaťročia. Graf 1 zobrazuje geografické rozloženie krajín s najnižšou a najvyššou nerovnosťou v príjmoch obyvateľstva.

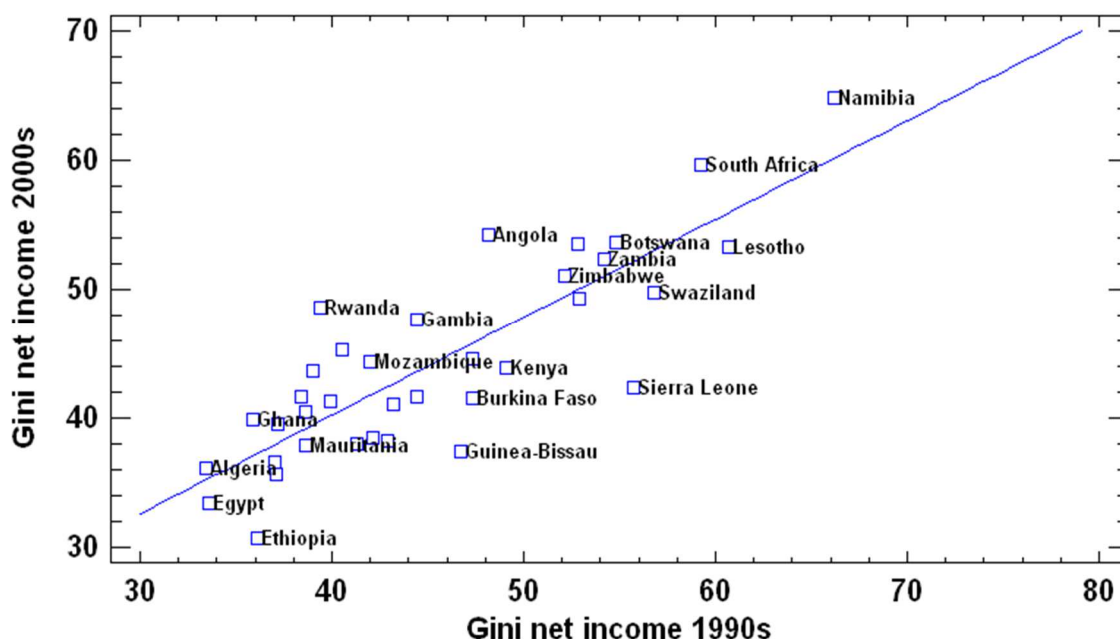
⁶ CHRISTENSEN, L. – CHUHAN-POLE, P. – SANO, A. (2013): Africa's growth, poverty and inequality nexus – fostering shared prosperity. [Online.] In: *World Bank*, 2013. [Citované 02. 12. 2018.] Dostupné online: https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=CSAE2014&paper_id=381

⁷ LOAYZA, N. V. – RADDATZ, C. (2010): The composition of growth matters for poverty alleviation. In: *Journal of Development Economics*, 93, 1, s. 137.

⁸ CASTANEDA, A. (2016): Who Are the Poor in the Developing World? [Online] In: *World Bank Policy Research Working Paper*, 2016. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25161>

⁹ TODARO, M. – SMITH, S. (2014): *Economic Development*, s. 216.

Graf 1: Vývoj príjmovej nerovnosti v jednotlivých krajinách Afriky

Pozn.: Horizontálna os ukazuje Giniho koeficient v 90. rokoch 20. storočia, vertikálna os zobrazuje Giniho koeficient v nultých rokoch 21. storočia.

Prameň: autor na základe Nel, 2018.

Podľa údajov grafu 22 z 36 skúmaných krajín dokázali znížiť príjmovú nerovnosť za posledné dostupné dve desaťročia. Len v 14 krajinách vykazoval koeficient Gini rastúci trend. Krajiny s najväčšou mierou rastu príjmovej nerovnosti boli Rwanda, Angola, Madagaskar a Pobrežie Slonoviny. Na druhej strane, sa krajinám ako Sierra Leone, Svazijsko (alebo Eswatini od roku 2018), Etiópia a Guinea-Bissau podarilo znížiť koeficient Gini o 10 až 20 bodov. Dynamika vývoja koeficienta Gini v jednotlivých regiónoch Afriky je uvedená v tabuľke 2.

Tabuľka 2: Vývoj príjmovej nerovnosti v jednotlivých krajinách Afriky

	<i>Gini (čistý príjem)</i> 1990	<i>Gini (čistý príjem)</i> 2000	<i>Rast Gini, %</i>
Južná Afrika	54,9	52,5	-4,4
Západná Afrika	45,6	43,3	-5,0
Centrálna Afrika	43,4	43,3	-0,2
Sahel	40,4	38,0	-5,9
Východná Afrika	39,5	41,9	6,1
Subsaharska Afrika	46,1	44,6	-3,3
Severná Afrika	36,7	37,0	0,8
Afrika	45,0	43,9	-2,4

Prameň: autor na základe Nel, 2018.

Niektoré empirické štúdie o efekte hospodárskeho rastu na odstránenie chudoby ukazujú, že vyššie rozdiely v príjmoch bránia znižovaniu chudoby. Podobná logika platí pre krajiny v skúmanom regióne. Čím vyššia je nerovnosť v príjmoch, tým nižší je vplyv

ekonomického rastu vyjadrený rastovou elasticitou chudoby.¹⁰ Výpočty elasticity rastu väčšiny krajín Afriky ukazujú významné rozdiely v koeficientoch. Napríklad nárast príjmov v Svazijsku o 1 % znižuje chudobu o 0,15 %. Koeficient Gini v Svazijsku sa v roku 2009 pohyboval na úrovni okolo 0,51. Vplyv hospodárskeho rastu na znižovanie chudoby sa v jednotlivých krajinách regiónu líši a je výrazne pod globálnou úrovňou. Hospodársky rast je efektívny v krajinách ako Etiópia (Gini = 0,39) s koeficientom elasticity 1,5 alebo Pobrežie Slonoviny (Gini = 0,41) s koeficientom 2,5. V týchto krajinách je koeficient Gini relatívne nižší v porovnaní s regionálnym priemerom, a preto je vplyv hospodárskeho rastu na odstránenie chudoby silnejší.

Nerovnomerná distribúcia príjmov nie je jediným problematickým aspektom nerovnomernej distribúcie blahobytu v Afrike. Problém predstavuje aj nerovnosť v prístupe k vzdelaniu, zdravotníckym a verejným službám. Nerovnosť je taktiež charakteristická pre trh práce. Uvedené formy nerovnosti majú významné etnické, rodové a geografické aspekty a v niektorých regiónoch kontinentu, napríklad v Južnej Afrike, je prítomná aj rasová diskriminácia (často aj nacionálna diskriminácia, napr. v JAR). Etnická zložka jednotlivých krajín je veľmi heterogénna a predstavuje jednu z hlavných príčin chudoby a nízkej úrovne rozvoja. Napríklad v Keni existuje veľká nerovnosť vo vzťahu k jednotlivým etnickým skupinám – národnostiam Embu, Turkani či Masai. Takmer všetci predstavitelia dvoch posledných etnických skupín sú viacdimenzionálne chudobní.¹¹ V regióne je významná aj rodová dimenzia nerovnosti. Priemerná úroveň ľudského rozvoja je vzhľadom na index ľudského rozvoja u žien o 13 % nižšia v porovnaní s mužmi. Za hlavné dôvody rodovej nerovnosti je možné považovať sociálnu diskrimináciu a tradičné presvedčenie, ktoré prispieva k investovaniu do vzdelávania a zdravia prevažne mužov. Aj keď podiel gramotnosti v tropickej Afrike rastie, rozdiel medzi gramotnosťou dospelých mužov a žien je výrazný – 71 % u mužov a 57 % u žien.¹² Rodová diskriminácia je charakteristická aj pre vidiecke oblasti, kde ženy majú obmedzený prístup k vzdelaniu.¹³

Chudoba a nerovnosť sa líšia aj v závislosti od geografického rozdelenia obyvateľstva. Tieto disparity sú obzvlášť výrazné v regióne Subsaharskej Afriky, kde politické, environmentálne a sociálno-ekonomické faktory prispievajú k vytváraniu *pasce priestorovej chudoby*. Pasce chudoby spomaľujú rozvoj v geografických oblastiach vzdialených od hlavných hospodárskych a politických centier. Prístup k všetkým druhom služieb, ako sú vzdelávanie, zdravotníctvo, verejné služby, sa líšia medzi vidieckymi a mestskými oblasťami najmä v južnej a východnej Afrike. Významnú nerovnosť v týchto oblastiach do veľkej miery určuje aj priestorové rozloženie. Regióny nachádzajúce sa ďaleko od centier politického, hospodárskeho a kultúrneho života disponujú veľkou koncentráciou chudobných, ktorí sú často izolovaní a nemajú prístup k potrebnej verejnej a dopravnej infraštruktúre. Napriek rýchlemu tempu urbanizácie sa obyvateľstvo tropickej Afriky nachádza hlavne vo vidieckych oblastiach a podľa predpovedí OSN by sa malo do polovice 21. storočia zvýšiť o 400 miliónov.¹⁴ V dôsledku prevahy naturálneho poľnohospodárstva existuje mylná predstava, že nerovnosť vo vidieckych oblastiach je relatívne nižšia ako v mestských častiach. Avšak, aktuálne štúdie ukazujú oveľa väčšiu mieru nerovnosti práve vo vidieckych oblastiach. V niektorých štátoch kontinentu, ako Mauritánia, Mozambik alebo Senegal, existuje vo vidieckych oblastiach

¹⁰ RAVALLION, M. (2001): Growth, inequality and poverty: looking beyond averages. In: *World development*, 29, 11, s. 1803.

¹¹ TODARO, M. – SMITH, S. (2014): *Economic Development*, s. 246.

¹² WORLD BANK (2018): *World Development Indicators*. [Online] In: World Bank, 2018. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://data.worldbank.org>

¹³ NEL, P. (2018): Inequality in Africa. In: *The Routledge Handbook of African Development*, s. 104-119.

¹⁴ AFRICAN DEVELOPMENT BANK (2015): *African Economic Outlook 2015: Regional Development and Spatial Inclusion*. [Online] In: African Development Bank, 2015. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <http://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/pubs/2015afrecooutlook-afdb.pdf>

výrazný stupeň sociálno-ekonomickej diferenciácie.¹⁵ Rozdiel v príjmoch sa pohybuje najmä medzi populáciou pracujúcou v poľnohospodárstve a mimo agrárneho sektora alebo medzi skupinami obyvateľstva s vlastným majetkom a zamestnancami, ktorí sú závislí od príležitostného zamestnávania s nestabilnou mzdou.

4 Iniciatívy na odstránenie chudoby a nerovnosti v Afrike

Nerovnosti sú jednoznačne jednou z hlavných výziev a prekážok pri odstraňovaní chudoby v Afrike. Očakáva sa, že do polovice 21. storočia sa počet obyvateľov afrického kontinentu zvýši na 2,5 miliardy ľudí, čo bude mať určité hospodárske, sociálne a environmentálne výzvy, pričom chudoba a nerovnosť budú hrať zásadnú úlohu v sociálno-ekonomickej situácii. V roku 2014 bola v Akkre (v Ghane) prijatá Dohoda o nerovnosti v kontexte štrukturálnych transformácií, ktorá sa stala súčasťou spoločného postoja Afriky v oblasti rozvoja po roku 2015. Tento postoj sa nakoniec odrazil aj v desiatom ciele trvalo udržateľného rozvoja OSN. Dohoda z Akkry tiež nadväzuje na Agendu 2063, ktorá je ďalšou stratégiou Africkej únie na dosiahnutie spravodlivej budúcnosti pre všetkých obyvateľov Afriky.¹⁶

Najdôležitejšími mechanizmami boja proti chudobe a nerovnosti v regióne zostávajú vládne programy a programy na podporu chudobných. Programy sociálnej ochrany poskytujú sociálne poistenie na zníženie rizika v čase ekonomickej recesie. Cieľom sociálnej pomoci je stimulovať spotrebu znevýhodnených domácností. Podobné programy sociálnej pomoci už boli implementované v niektorých krajinách Latinskej Ameriky a Ázie a preukázali dobré výsledky v boji proti nerovnosti a chudobe. Na rozdiel od uvedených regiónov sa programy pomoci v Afrike zameriavajú na široké spoločenské schémy. Za posledných 15 rokov sa počet podobných programov v Afrike strojnásobil.¹⁷ Väčšina týchto programov vo forme bezpodmienečných transferov bola zameraná na zvýšenie spotreby zraniteľných skupín obyvateľstva. Štúdie Svetovej banky ukazujú, že práve tieto programy výrazne zvyšujú čistý príjem chudobných domácností a vysvetľujú pokles nerovnosti vo väčšine krajín kontinentu. Podľa týchto údajov sa krajinám ako Južná Afrika a Maurícius podarilo znížiť počet chudobných v prvom kvantile (jednej pätiny) distribúcie príjmu takmer o polovicu.¹⁸

Záver

V súčasnosti je Afrika najchudobnejším regiónom vo svete a vyznačuje sa podstatným podielom chudobného obyvateľstva. Najväčší podiel najmenej rozvinutých krajín sa nachádza práve na Africkom kontinente. Jednou z možností eliminácie týchto negatívnych trendov je zabezpečenie ekonomického rastu, ktorý je hlavným nástrojom na boj proti extrémnej chudobe. Avšak, za posledné desaťročie hospodársky pokrok v regióne nebol efektívnym v oblasti odstraňovania extrémnej chudoby, čo je možné vysvetliť vnútornými faktormi, ako demografická záťaž domácností, ale aj príjmová nerovnosť. Problém predstavuje aj rodová, etnická ale aj rasová diskriminácia v prístupe k potrebným verejným službám, čo podstatne podhodnocuje rolu hospodárskeho rastu v zvýšení kúpyschopnosti obyvateľstva.

Vzhľadom na podstatnú rolu príjmovej nerovnosti a jej dlhotrvajúcu prítomnosť v skúmanom regióne je možné konštatovať, že rast chudoby bude relevantným problémom aj

¹⁵ OYA, C. (2010). Rural inequality, wage employment and labour market formation in Africa: Historical and micro-level evidence. [Online] In: *International Labour Organization Working Paper*, 2010. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: https://eprints.soas.ac.uk/10308/1/wcms_145084.pdf

¹⁶ NEL, P. (2018): Inequality in Africa. In: *The Routledge Handbook of African Development*, s. 114.

¹⁷ CIRILLO, C. – GLADSTEIN, M. (2016): Social Protection in Africa: Inventory of Non-contributory Programmes, s. 9.

¹⁸ WORLD BANK (2018): The Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity. [Online] In: World Bank, 2018. [Citované 14. 12. 2018.] Dostupné online: <http://datatopics.worldbank.org/aspire/>

v najbližšej budúcnosti. Problémom hospodárskeho rastu v Afrike je práve jeho nerovnomerný vplyv na jednotlivé spoločenské triedy. Komplikovanosťou v oblasti boja proti chudobe je aj neustále rastúca populácia, ktorá sa vyznačuje najrýchlejším tempom vo svete a bude neodvratným problémom pre dosiahnutie cieľov udržateľného rastu.

Použitá literatúra:

1. AFRICAN DEVELOPMENT BANK (2015): African Economic Outlook 2015: Regional Development and Spatial Inclusion. [Online] In: *African Development Bank*, 2015. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <http://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/pubs/2015afrecooutlook-afdb.pdf>
2. BEEGLE, K. et al. (2016): *Poverty in a Rising Africa*. Washington: IBRD, 2016. ISBN 978-1-4648-0723-7.
3. BHORAT, H. – NAIDOO, K. (2017): Drivers of Inequality in the Context of the Growth-Poverty-Inequality Nexus in Africa: An overview of key issues. [Online] In: *Income Inequality Trends in sub-Saharan Africa: Divergence, determinants and consequences*, 2017. [Citované 01. 12. 2018.] Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/321626184_Drivers_of_Inequality_in_the_Context_of_the_Growth-Poverty-Inequality_Nexus_in_Africa_An_overview_of_key_issues
4. CASTANEDA, A. (2016): Who Are the Poor in the Developing World? [online.] In: *World Bank Policy Research Working Paper*, 2016. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25161>
5. CIRILLO, C. – GLADSTEIN, M. (2016): Social Protection in Africa: Inventory of Non-contributory Programmes. [Online] In: *IPC-UNDP*, 2016. [Citované 14. 12. 2018.] Dostupné na internete: https://ipcig.org/pub/eng/Social_Protection_in_Africa.pdf
6. CHRISTENSEN, L. – CHUHAN-POLE, P. – SANOH, A. (2013): Africa's growth, poverty and inequality nexus-fostering shared prosperity. [Online] In: *World Bank*, 2013. [Citované 02. 12. 2018.] Dostupné online: https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=CSAE2014&paper_id=381
7. KENDE-ROBB, C. et al. (2014): Africa Progress Report 2014. Grain Fish Money: Financing Africa's Green and Blue Revolutions. [online.] In: *Africa progress panel*, 2014. [Online] [Citované 01. 12. 2018.] Dostupné online: <https://wfp.tind.io/record/8101>
8. LOAYZA, N. V. – RADDATZ, C. (2010): The composition of growth matters for poverty alleviation. In: *Journal of Development Economics*, 2010, roč. 93, č. 1, s. 137-151.
9. NEL, P. (2018): Inequality in Africa. In: *The Routledge Handbook of African Development*. New York: Routledge, 2018. s. 104-119. ISBN 978-1-138-89029-9.
10. OYA, C. (2010): Rural inequality, wage employment and labour market formation in Africa: Historical and micro-level evidence. [Online] In: *International Labour Organization Working Paper*, 2010. [Cited 29. 11. 2018.] Dostupné online: https://eprints.soas.ac.uk/10308/1/wcms_145084.pdf
11. RAVALLION, M. (2001): Growth, inequality and poverty: looking beyond averages. In: *World development*, 2001, roč. 29, č. 11, s. 1803-1815.
12. TODARO, M. – SMITH, S. (2014): *Economic Development*. Boston: Pearson, 2014. ISBN 978-0-13-340678-8.
13. WORLD BANK (2018): Piecing Together: The Poverty Puzzle. [Online] In: *World Bank*, 2018. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>

14. WORLD BANK (2018): The Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity. [Online] In: *World Bank*, 2018. [Citované 14. 12. 2018.] Dostupné online: <http://datatopics.worldbank.org/aspire/>
15. WORLD BANK (2018): World Development Indicators. [Online] In: *World Bank*, 2018. [Citované 29. 11. 2018.] Dostupné online: <https://data.worldbank.org>

Kontakt:

Ing. Mykhaylo Kunychka, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: mykhaylo.kunychka@euba.sk

ČÍNSKO-INDICKÉ VZŤAHY 2. ČASŤ: OBDOBIE STUDENEJ VOJNY V 60. ROKOCH

SINO-INDIAN RELATIONS PART 2 PERIOD OF 1960S DURING THE COLD WAR

Peter Ondris

Abstrakt: Druhá časť tejto štúdie analyzuje vzťahy Číny a Indie v rámci trojuholníkového vzťahu s Pakistanom, ktorý sa od 60. rokov stal veľmi významným, ba až kľúčovým faktorom ovplyvňujúcim bilaterálny vzťah Číny a Indie prakticky až do súčasnosti. Táto časť štúdie obsahuje analýzu dohody o vytýčení hranice medzi Čínou a Pakistanom a jej dôsledky na vzťahy s Indiou. Taktiež obsahuje analýzu čínsko-indickej vojny z roku 1962, ktorá sa stala príčinou zhoršenia vzťahov medzi týmito dvoma krajinami až do konca studenej vojny a ktorej negatívne následky trvajú dodnes. Zhoršenie sa prejavilo v druhej polovici 60. rokov, ktoré sa niesli v znamení súperenia a konfrontácie v podobe druhej indicko-pakistanskej vojny v roku 1965, ozbrojených zrážok na čínsko-indických hraniciach v roku 1967 a začiatku spolupráce Číny a Pakistanu v oblasti podpory gerilových skupín pôsobiacich proti záujmom Indie.

Kľúčové slová: Čína, India, čínsko-indické vzťahy, geopolitika Ázie

JEL klasifikácia: F50, F53, F54

Abstract: The Part 2 of this study analyzes Sino-Indian relations within the triangular relationship with Pakistan, which from 1960s became a very important, if not the key factor influencing this bilateral relationship de facto until the present time. The second part contains analysis of the border demarcation agreement between China and Pakistan, and its consequences for India. Furthermore it contains analysis of 1962 Sino-Indian war, which marked beginning of deterioration of relations between the two countries, which lasted until the end of Cold War, with negative consequences practically until nowadays. Deterioration of relations in the second half of the 1960s manifested itself in the second Indo-Pakistani war in 1965, Sino-Indian border clashes in 1967, and in the beginning of Sino-Pakistani cooperation in the support of various guerrilla movements with anti-Indian goals.

Key words: China, India, Sino-Indian Relations, Asian Geopolitics

JEL Classification: F50, F53, F54

1 Vzájomné vzťahy v 60. rokoch

Vzhľadom na skutočnosť, že od 60. rokov sa Čína a Pakistan začali geopoliticky výrazne zbližovať, čo neskôr vyústilo do ich de facto neformálneho spojenectva namiereného proti Indii, je v analýzach čínsko-indických vzťahov od 60. rokov nutné venovať špeciálnu pozornosť faktoru Pakistanu, ktorý je analyzovaný na ad hoc báze. Trojuholníkový vzťah Číny, Indie a Pakistanu je de facto výsledkom interakcií troch bilaterálnych vzťahov, ktoré sú analyzované na základe vzájomnej interakcie. Faktor Pakistanu, resp. udalosti indicko-pakistanských a čínsko-pakistanských vzťahov sú analyzované len v prípade, pokiaľ mali zásadný vplyv na čínsko-indické vzťahy.

1.1 Neoficiálne rokovania Číny a Pakistanu o dohode o vytýčení hranice

Čína nebola pripravená k okamžitému začatiu rokovaní o hranici s Pakistanom. Peking stále čakal na vývoj v rokovaníach s Indiou a zároveň si pripravoval pôdu pre otvorenie

rokovaní s Pakistanom.¹ V roku 1961 zaslala pakistanská vláda Číne oficiálnu nótu. Išlo o oficiálne vyjadrenie Pakistanu o snahe zabezpečiť spoločnú hranicu a o pripravenosti na začatie oficiálnych rokovaní. Skutočnosť, že Pakistan sa po dvoch rokoch neoficiálnych rokovaní odhodlal k oficiálnej výzve na formálne rokovania, svedčila o tom, že Islámábád musel mať ubezpečenia Pekingu o jeho ochote pristúpiť k takýmto rokovaniam.²

Začiatok oficiálnych rokovaní Peking podmieňoval istým dôkazom úprimnosti, ktorým mala byť podpora členstva ČĽR v OSN zo strany Pakistanu.³ V tejto súvislosti prezident Muhammad Ajjúb Chán počas návštevy vo Washingtone vyhlásil, že Pakistan určite podporí členstvo ČĽR v OSN. Na zmiernenie kritiky Washingtonu sa potom zdržal hlasovania o americkom návrhu, aby otázka členstva ČĽR v OSN bola považovaná za dôležitú a tak na jej rozhodnutie mala byť potrebná dvojtretinová väčšina.⁴ Napriek tomu, že Čína vyžadovala plnú podporu v záležitosti členstva v OSN, čím zdržanie sa hlasovania nebolo, Pakistan následne vyžadoval recipročné kroky zo strany Číny, a síce začatie oficiálnych rokovaní.

Možnosť vyriešiť spor o hranicu medzi Čínou a Indiou sa definitívne vzdialila vo februári 1962.⁵ Toto bol definitívny impulz pre čínsku stranu, aby odmietla ďalej rokovať s Indiou o hranici na západ od Karakoramského priesmyku (pozri mapu 4), teda o hranici pod skutočnou kontrolou Pakistanu, a aby neformálne rokovania s Pakistanom premenila na oficiálne.⁶

¹ Za správaním Pekingu boli dva dôvody. Prvým bola skutočnosť, že ústavné zakotvenie severných území bolo odlišné od územia Kašmíru, čím sa Peking snažil vytvoriť dojem, že neboli súčasťou Kašmíru a tým pádom ani indickej suverenity. Druhým dôvodom bola požiadavka Pakistanu, aby bola vytýčená línia, ktorú nebude ani jedna zo strán prekračovať, teda jasná obojstranne uznaná hranica. JAIN, Jagdish (1974a): *China Pakistan and Bangladesh*. New Delhi: Radiant Publishers, 1974, zväzok I, s. 49-50.

² CHENG, Xiaohe, 2010, s. 22.

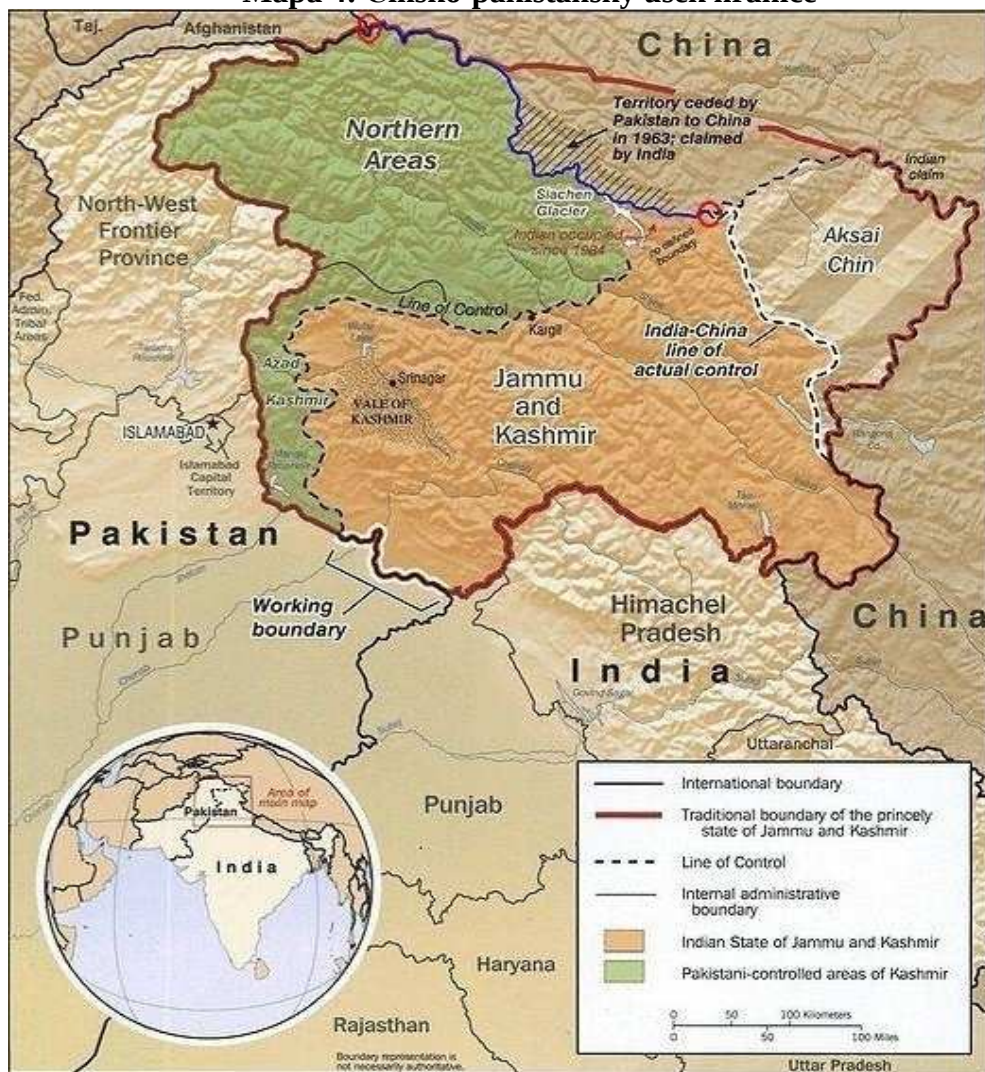
³ Zhongguo Kashen dui Bajisitan kaifang yanjiu 中国喀什对巴基斯坦开放研究 [Štúdiá o otvorení sa čínskeho Kašgaru Pakistanu]. [online]. In: Zhonghua renmin gongheguo waijiaobu 中华人民共和国外交部 [Ministerstvo zahraničných vecí ČĽR], [Citované 27. 5. 2011.] Dostupné na internete: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_3/

⁴ ONDRIS, 2015, s. 84-85.

⁵ ONDRIS, 2014, s. 40. CHENG, Xiaohe, 2010, s. 22. India pokračovala vo svojej tzv. politike vpred od roku 1959 až do roku 1962. Vo februári 1962 zaslal Peking nótu požadujúcu ukončenie tejto indickej politiky a upozorňujúcu Indiu, že čínska armáda bude nútená použiť zbrane na svoju obranu. Ďalšia nóta bola zaslaná v apríli 1962.

⁶ ČĽR, ktorá v tom čase už vyriešila svoje územné spory s Mjanmarskom v roku 1960 a Nepálom v roku 1961, pravdepodobne dúfala, že vyriešenie otázky spornej hranice aj s Pakistanom by ukázalo ČĽR ako rozumnú a Indiu ako neústupnú. BARNDS, 1975, s. 471. V roku 1962 uzatvorila obdobnú zmluvu aj s Mongolskom. DOOLIN, 1967, s. 170-171.

Mapa 4: Čínsko-pakistanský úsek hranice

Prameň: The Disputed Area of Kashmir 2003. [Online.] In: *Perry-Castañe da Library Map Collection*. [Citované 4.1. 2020.] Dostupné na internete: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/kashmir_disputed_2003.jpg

Oficiálne oznámenie zámeru Číny a Pakistanu vytýčiť hranicu medzi príslušnými územiami, ktoré obidve krajiny kontrolovali, t. j. medzi Xinjiangom a Pakistanom kontrolovanou časťou Kašmíru, prišlo v podobe spoločného komuniké dňa 3. mája 1962.⁷ Najdôležitejšou časťou tohto komuniké bolo tvrdenie, že Pakistanom kontrolovaná časť Kašmíru nemala nikdy v histórii stanovené hranice, čo bolo v protiklade s postojom Indie, že hranice Kašmíru boli stanovené, len neboli vytýčené. Napriek tomuto de facto spochybneniu suverenity Indie nad celým územím Kašmíru, oficiálne rokovania napreduvali pomaly, lebo nedošlo k ich okamžitému začatiu. Bolo tomu tak, pretože Peking stále ponechával otvorenú možnosť dohody s Indiou. Na druhej strane Pakistan vnímal podpis tohto komuniké ako úspech a následne začal vo vzťahu k Číne sledovať vlastný zahraničnopolitický kurz a zaujímať propekingské postoje.⁸

⁷ HAN, Xiaoqing, 2011a, s. 46.

⁸ DAS, 1972, s. 89.

1.2 Čínsko-indická vojna z roku 1962

Na začiatku 60. rokov India získala značné množstvo zbraní a vojenskej techniky od USA a ZSSR. Vyzbrojené obidvoma supervelmocami sa indické vedenie v decembri 1961 rozhodlo k násilnej anexii portugalských kolónií na indickom subkontinente Daman, Diu a Goa. Anexia prebehla bez domácich či zahraničných protestov.⁹ Napriek tomu, anexia Goa vzbudila v Pekingu vnímanie Indie ako expanzionistickej krajiny. Dodávky moderných, najmä sovietskych, zbraní pokračovali aj v priebehu rokov 1961 – 1962.¹⁰ Diplomatically a vojensky podporované obidvoma supervelmocami a posilnené úspechom anexie Goa, sa indické vedenie rozhodlo voči Číne v otázke spornej hranice sledovať agresívnejšiu politiku a tzv. politiku vpred pritvrdiť.¹¹ Od konca roku 1961 začala India vysielat' väčší počet vojakov na sporné územia najmä v západnom sektore – Aksai Čin. V auguste 1962 Čína zaslala niekoľko protestných nôt uvádzajúcich, že indické jednotky narušili čínske územie. Odpoveď indickej vlády (Nehrúa) znela, že cieľom týchto jednotiek bolo vytlačiť (čínsku) agresiu akýmkoľvek dostupnými prostriedkami.¹² V druhej polovici roku 1961 a v priebehu roku 1962 sa počet a intenzita zrážok stupňovali. Došlo k stratám na životoch na obidvoch stranách. Čínske jednotky sa vo väčšine prípadov stiahli. Tento postoj Číny ešte viac posilnili asertivitu ďalších krokov Indie. Na začiatku roku 1962 nadobudol Peking dojem, že India sa pripravuje vyriešiť otázku sporných hraníc vojensky.

Pre Čínu to predstavovalo definitívny impulz, aby začala rokovania o hranici s Pakistanom, k čomu došlo dňa 12. októbra 1962.¹³ Týmto krokom sa Peking snažil zabrániť, aby sa Pakistan zapojil do konfliktu na strane Indie. Čínske obavy neboli neopodstatnené, pretože po vypuknutí konfliktu s Indiou, odcestoval štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí USA W. Averell Harriman do Indie a Pakistanu a snažil sa obidve krajiny presvedčiť, aby sa spojili proti Číne.¹⁴ Uskutočnili sa aj iné stretnutia predstaviteľov vlád USA a Pakistanu, ale Pakistan odmietol dať Indii písomné záruky, že nepodnikne voči nej vojenské akcie v čase zaneprázdnenia indickej armády vo vzťahu k Číne.¹⁵ Pekingu jeho ťah so začatím rokovaní vyšiel, pretože aj keď Pakistan rozhovory na krátko prerušil, pakistanská vláda a vedenie armády aj naďalej zastávalo pročínske postoje.¹⁶

Pre vojenský konflikt mala Čína dva dôvody. Prvým bola snaha potrestať a ukončiť indickú snahu podkopať čínsku kontrolu Tibetu, čo možno vnímať ako nastolenie status quo ante pred rokom 1949. Druhým dôvodom bola snaha potrestať a ukončiť indickú agresiu proti čínskemu územiu pozdĺž hranice.¹⁷ V prípade Tibetu sa India nesnažila o jeho nezávislosť, ale

⁹ SINGH, K. (2003): Lt-Gen K. P. Candeth. [Online.] In: *Independent*, 19. 7. 2003. [Citované 4.1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/lt-gen-k-p-candeth-36784.html>

¹⁰ Soviet Military Assistance to India. [Online.] In: *CIA Library*. [Citované 4.1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79B01737A002000010040-5.pdf>

¹¹ BURKITT, L. – SCOBELL, A. – WORTZEL, L., M. (2003): The Lessons of History: The Chinese People's Liberation Army at 75. [Online.] In: web.archive.org, 5. 2. 2012. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://web.archive.org/web/20120205072610/http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB52.pdf>, s. 333.

¹² A Himalayan rivalry. [Online.] In: *The Economist*, 19. 8. 2010. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.economist.com/node/16843717/comments?page=1>

¹³ CHENG, Xiaohe, 2010, s. 22.

¹⁴ CHENG, Xiaohe, 2010, s. 25. USA a Pakistan vnímali rozdielnym spôsobom svoj spojenecký vzťah. Z pohľadu USA malo členstvo Pakistanu v SEATO a CENTO slúžiť proti Číne, na jej obkľúčenie a na zamedzenie šírenia komunizmu v Ázii. Z pohľadu Pakistanu malo jeho členstvo v týchto organizáciách slúžiť na jeho obranu proti Indii. HAN, Xiaoqing – QI, Pengfei, 2010, s. 65.

¹⁵ CHANG, Xianbin, 2009, s. 56.

¹⁶ GOSWAMI, 1971, s. 81.

¹⁷ GARVER, J., W. (2006): China's Decision for War with India in 1962. [Online.] In: *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*, apríl 2016. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.chinacenter.net/wp-content/uploads/2016/04/china-decision-for-war-with-india-1962.pdf>, s. 86-87.

o zachovanie jeho autonómie v rámci Číny, ktorá bola narušená v roku 1959.¹⁸ V otázke narúšania hranice možno tzv. indickú politiku vpred vnímať ako snahu násilím nastoliť fyzickú kontrolu nárokovaných území.

Dňa 20. októbra 1962 začali čínske jednotky dva útoky v západnom a východnom sektore. Výsledkom tejto vojny bola porážka Indie a čínske obsadenie takmer celého regiónu Aksai Čin v západnom sektore presne po líniu nárokovanú Čínou od roku 1960 a celého tzv. južného Tibetu vo východnom sektore, kde čínske jednotky postúpili až do vzdialenosti 64 km od rieky Brahmaputra v Ásame.¹⁹ Následne sa však vo východnom sektore stiahli za McMahonovu líniu. Hlavnou príčinou, ktorá mala vplyv na postoj Pakistanu, bolo Čínou vyhlásené jednostranné prímerie a ochota stiahnuť sa 12 km za tzv. líniu kontroly (vo východnom sektore).²⁰ Čína tak v očiach Pakistanu nebola agresorom a v tomto duchu to Islámábád prezentoval aj pred celým moslimským svetom. Zároveň tento konflikt medzi Indiou a Čínou bol pre Pakistan dôkazom, že Čína a India nemali priateľské vzťahy, čo umožnilo pakistanskej vláde a verejnosti vnímať Čínu ako spriateľenú krajinu.²¹

Za zmienku stojí aj skutočnosť, že v prvých dňoch čínsko-indickej vojny prebiehala vo svete iná kríza. Išlo o Karibskú raketovú krízu, v dôsledku ktorej po dobu jej trvania (v dňoch 16. až 28. októbra) ani jedna superveľmoc do čínsko-indickej vojny výraznejšie nezasiahla. Až po skončení Karibskej krízy začali ZSSR, USA, spolu so Spojeným kráľovstvom začiatkom novembra dodávať Indii zbrane.²² India získala nielen zbrane, ale aj diplomatickú podporu celého Západu a celého socialistického tábora, ktorý aj keď oficiálne zaujal neutrálne stanovisko, de facto podporoval Indiu. Taktiež väčšina krajín Tretieho sveta podporila Indiu.²³ Čína si preto prejavy podpory zo strany Pakistanu veľmi cenila, pretože Peking bol na globálnej rovine v tomto momente značne izolovaný a Pakistan pomáhal šíriť mierumilovný obraz Číny medzi moslimskými krajinami Tretieho sveta.

1.3 Oficiálne rokovania Číny a Pakistanu o dohode o vytýčení hranice a jej význam

Dňa 26. decembra 1962 Peking oznámil v princípe kompletnú zhodu o demarkácii hranice medzi ČĽR a Pakistanom.²⁴ Oficiálne bola dohoda o vytýčení hranice podpísaná dňa 2. marca 1963 v Pekingu.²⁵

¹⁸ Ibid., s. 97.

¹⁹ GARVER, J., W. (2003): China's Decision for War with India in 1962. [Online.] In: *indianstrategicknowledgeonline.com*, 2003. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/china%20decision%20for%201962%20war%202003.pdf>, s. 60-63. The Himalayan Border Crisis. – Chinese Offensive in Ladakh and North-East Frontier Agency. - 100-Mile Chinese Advance in N.E.F.A. – Unilateral Cease-Fire by Chinese Forces. [Online.] In: *web.stanford.edu*, 2006. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/2094-1962-12-KS-a-JHS.pdf>

²⁰ GARVER, 1996, s. 339.

²¹ JAIN, 1974a, s. 63.

²² CALVIN, J. B. (1984): The China-India Border War (1962). [Online.] In: *globalsecurity.org*. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.globalsecurity.org/military/library/report/1984/CJB.htm> USA a Spojené kráľovstvo sa v tom čase domnievali, že v dohľadnej dobe vypukne nová vojna medzi Čínou a Indiou, resp. že ozbrojený konflikt sa obnoví, a tak pokračovali v dodávkach zbraní Indii aj po skončení bojov v roku 1962. Na summite v Nassau z 29. decembra 1962 sa Washington a Londýn dohodli poskytnúť Indii núdzovú vojenskú pomoc v hodnote 120 mil. USD. V roku 1964 USA oznámili zámer v najbližších piatich rokoch poskytnúť Indii vojenskú pomoc v hodnote od 500 do 525 mil. USD. Tieto plány sa nerealizovali. Avšak od roku 1962 (čínsko-indickej vojny) do roku 1965 (druhej indicko-pakistanskej vojny) USA poskytli Indii vojenskú pomoc v hodnote 70 mil. USD. CHANG, Xianbin, 2009, s. 57.

²³ ONDRIS, 2011, s. 21.

²⁴ JAIN, 1974b, s. 44.

²⁵ Zhonghua renmin gongheguo zhengfu he Bajisitan zhengfu guanyu Zhongguo Xinjiang he you Bajisitan shiji kongzhi qi fangwude gegediqu xiang jierangde bianjiede xieding 中华人民共和国政府和巴基斯坦政府关

Dva týždne po oficiálnom podpise tejto dohody dňa 16. marca 1963 zaslala India Pakistanu oficiálny protest a obvinila pakistanskú vládu, že Číne odovzdala minimálne 3200 km² indického územia. Indická vláda tiež vyjadrila údiv nad tým, že táto dohoda nepodliehala ratifikácii.²⁶ India si následne vymieňala nóty s obidvoma krajinami, tie však len opakovali už zmienené postoje. Postoj Indie bol, že neexistuje hranica medzi Čínou a Pakistanom, pretože Kašmír je indické územie. Frustráciu Naí Dillí v úplnosti vyjadril neúspešný pokus indickej armády o prekročenie línie aktuálnej kontroly v Kašmíre z 31. októbra 1963, ktorý pakistanská armáda následne odrazila.²⁷ Dokončenie vytyčovania hranice bolo oficiálne oznámené dňa 7. marca 1965²⁸ a podpis príslušnej dohody Spoločnou komisiou na demarkáciu hranice sa uskutočnil dňa 26. marca 1965.²⁹ Toto boli tiež dôvody indických protestných nót zaslaných Islámábádu ako aj Pekingu. Čím rozhorčenie Naí Dillí rástlo, tým sa postoje Pekingu a Islámábádu viac zbližovali.

Podpis zmienenej dohody vyvolal spor medzi Indiou a Pakistanom o odovzdaní územia Číne. Na jednej strane India obviňovala Pakistan z nezákonného odovzdania indického územia o rozlohe minimálne 3200 km². Na strane druhej pakistanská vláda vyhlásila, že Pakistan touto dohodou získal kontrolu nad územím o rozlohe približne 1200 km², ktoré mali charakter pastvín a tiež prístup ku všetkým priesmykom v Karakoramskom masíve a kontrolu zhruba dvoch tretín hory K2. Zástancovia dohody o vytýčení hranice medzi ČĽR a Pakistanom tvrdia, že ani jedna krajina nestratila žiadne územie, ktoré predtým fyzicky kontrolovala, iba sa vzdala nároku na územie pod kontrolou druhej krajiny. To tiež nie je pravda. V skutočnosti sa v roku 1963 obidve krajiny vzdali formálnych nárokov na územia, ktoré kontrolovala druhá strana s tým, že Čína formálne odovzdala Pakistanu územie údolia Raskam o rozlohe 1200 km², ktoré predtým de facto kontrolovala. Čína a Pakistan sa tak dohodli na rešpektovaní Macartney-MacDonaldovej línie z roku 1899,³⁰ navyše zohľadnili jej úpravu spravenú indickým miestokráľom Curzonom v roku 1905 (pozri mapa 5). To svedčí o relatívne ústretovom prístupe Číny k riešeniu otázky vytyčovania hranice so susednými krajinami a de facto o rešpektovaní hraničných línií vytýčených Britmi.

于中国新疆和由巴基斯坦实际控制其防务的各个地区相接壤的边界的协定 [Dohoda medzi vládou ČĽR a vládou Islamskej republiky Pakistan o vytýčení hranice medzi čínskym Xinjiangom a Pakistanom kontrolovanými príslušnými územiami]. [Online.] In: *law-lib.com*. [Citované 6. 6. 2011.] Dostupné na internete: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=94926

²⁶ GOSWAMI, 1971, s. 90.

²⁷ HAN, Xiaoqing, 2010, s. 45.

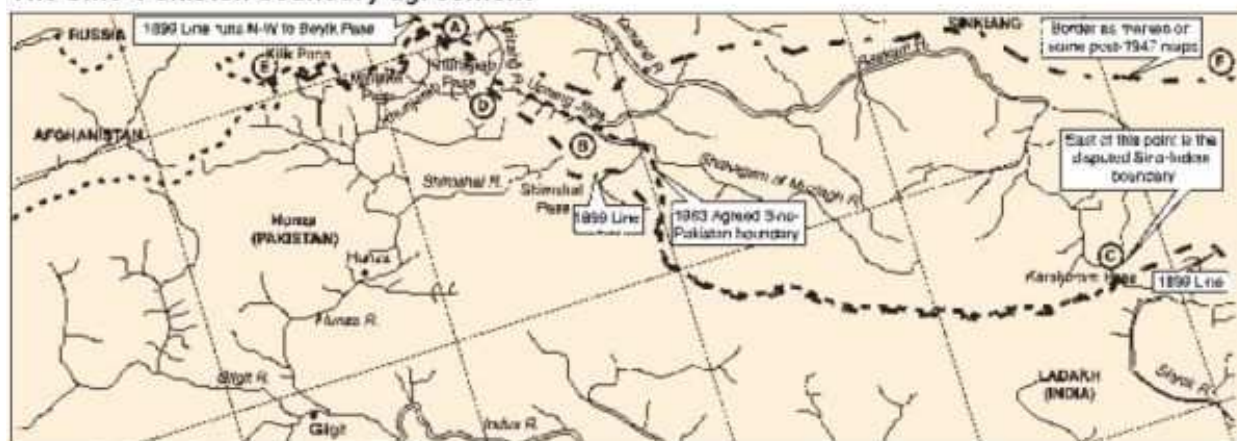
²⁸ JAIN, 1974b, s. 108-111.

²⁹ Ibid, s. 116-118.

³⁰ NEVILLE, 1970, s. 215-217.

Mapa 5: Hraničná línia medzi ČĽR a Pakistanom po roku 1963

The Sino-Pakistan boundary agreement

Courtesy: 'The Sino-Indian Border in Ladakh' (1973) by Alastair Lamb.

A. Here, the 1899 proposed border runs north-west of the 1963 line, and terminates at a Russo-Afghan-British Indian trijunction near the Beyik Pass in the Pamirs.
 B. Here, beyond the Shimshal Pass, by the 1963 agreement, Pakistan has been given possession to the north of the main Karakoram watershed.
 C. The Karakoram Pass marks the eastern end of the boundary agreed upon in 1963 and the beginning of the disputed Sino-Indian boundary in Ladakh.
 D-E. The alignment here agreed upon in 1963 follows the watershed between streams flowing into the Indus and those flowing into the Taklamakan Desert of Sinkiang.
 D-F. This line represents a theoretical British border including the Mir of Hunza's claims over the Raskam Valley. The British, in fact, never administered north of the main watershed, and in 1927 the Indian Government abandoned this boundary. However, the 1927 decision did not find its way on to the maps. The 1963 agreement formalised the arrangement decided upon in 1927.

Prameň: NOORANY, A., G. (2006): India & China Facing the truth. [Online.] In: *Frontline*, 23. 9. – 6. 10. 2006. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete:

<https://frontline.thehindu.com/static/html/fl2319/stories/20061006006512300.htm>

Tvrdenie, že nárok Číny na územia, ktorých formálnu kontrolu Pakistan prenechal Číne, bol právne nepodložený, je nesprávne.³¹ Ide o to, že dané územia nikdy neboli priamou súčasťou Kašmíru. Nárok Indie bol založený na zvykoch, tradíciách a na dohode o neútočení podpísanej maharádžom Džammú a Kašmíru s Lámom Guru z Lhasy a čínskym cisárom v roku 1842, ktorá nestanovila konkrétnu hranicu. Podpisom dohody o vytýčení hranice s Čínou dal Pakistan Indii najavo, že podporoval čínsky postoj v otázke hranice a síce, že nebola nikdy oficiálne stanovená ani vytýčená a že súhlasí s Macartney-MacDonaldovou líniou. Je možné tiež tvrdiť, že Čína na základe dohody s Pakistanom formalizovala svoju kontrolu územia o rozlohe približne 21,760 km² a posunula oficiálnu hranicu z rozhrania povodí Aghil-Khunlun na Karakoramský masív, práve na východ od Karakoramského priesmyku.³² Išlo o územia, ktoré Čína fyzicky kontrolovala aj predtým, len táto jej kontrola nebola formálne či oficiálne uznaná Pakistanom.

Viacerí odborníci sa domnievali a stále sa domnievajú, že takéto rýchle napredovanie rokovaní bolo zapríčinené snahou Pekingu prekaziť možnú dohodu Indie a Pakistanu a ich spoločné vystupovanie voči ČĽR.³³ V tejto dobe bol spoločný postup týchto dvoch krajín proti Číne už viac-menej nereálny, aj keď USA sa o to snažili. Rýchlosť uzatvorenia dohody skôr svedčila o blízkosti postojov Číny a Pakistanu v otázke stanovenia hranice, ako aj o obojstrannej potrebe vzájomnej spolupráce aj v iných oblastiach, najmä vo vzťahu k Indii.

Tento názor o obojstrannej potrebe spolupráce proti Indii, podporuje aj prejav pakistanského ministra zahraničných vecí Zulfikara Alího Bhutta z júla 1963, v ktorom sa vyjadril, že pokiaľ India zaútočí na Pakistan, tak to bude predstavovať bezpečnostnú hrozbu a hrozbu územnej integrity aj pre iné ázijské krajiny. Zulfikar Alí Bhutto tým myslel Čínu a jasne spájal osud Pakistanu a Číny tvrdením, že útok na Pakistan by bol útokom na Čínu. To

³¹ MAXWELL, 1968, s. 160.

³² GOSWAMI, 1971, s. 90, 92.

³³ DOBELL, 1964, s. 285-286.

viedlo k prvým domnienkam v politických ako aj odborných kruhoch, že obidve krajiny vytvorili nejaký druh spojenectva.³⁴

Je nutné zmieniť, že ani po podpise dohody s Pakistanom Peking nezmenil svoj postoj k riešeniu otázky Kašmíru a odmietol sa otvorene postaviť na stranu Islámábádu, čo bolo v súlade s tzv. Piatimi princípmi mierového spolužitia a tiež stelesňovalo obavy Peking z vytvorenia precedensu a následného možného recipročného zasahovania Indie do otázky Tibetu.³⁵ Vzájomné vzťahy s Pakistanom tento postoj Peking ale negatívne nepoznačil. Naopak, dobré vzťahy medzi oboma krajinami, ku ktorým podpis dohody jednoznačne prispel, mali pre Peking okrem jasne stanovenej a obojstranne uznanej hranice a pokoja na nej aj iné výhody. Peking získal podporu Pakistanu v jeho snahe o členstvo v OSN. Ďalej pakistanskú pomoc pri šírení mierumilovného obrazu ČĽR najmä medzi moslimskými krajinami Tretieho sveta počas a po čínsko-indickej vojne. Vzťahy s krajinami Tretieho sveta sa pre Peking stali veľmi dôležité, pretože po sovietsko-čínskej roztržke sa Čína vo svojej zahraničnej politike prezentovala ako ochranca krajín Tretieho sveta, ktoré boli utláčané dvoma supervelmocami. V tomto smere Čína v určitom zmysle súperila s Indiou, ktorá spolu s Egyptom dominovala Hnutiu nezúčastnených krajín. Čína sa z toho dôvodu snažila vytvoriť novú organizáciu či aspoň nejakú platformu, v ktorej by mohla presadzovať svoje záujmy. V tomto zmysle sa politika Číny voči krajinám Tretieho sveta v polovici 60. rokov vyznačovala úsilím zorganizovať druhú africko-ázijskú konferenciu. V tomto ohľade poskytol Pakistan Číne značnú pomoc.³⁶ Druhá africko-ázijská konferencia mala byť výhodná aj pre Pakistan. Prostredníctvom africko-ázijskej komunity sa Islámábád totiž pokúšal získať sympatie krajín Tretieho sveta v otázke Kašmíru.

Po podpise dohody o vytýčení hranice bolo pre obidve krajiny výhodné pokračovať v spolupráci z dôvodu obojstrannej výhodnosti takejto spolupráce. Pritom nešlo len o spoluprácu v politickej oblasti či na medzinárodnom poli. Rozvíjať sa začali aj kontakty v ekonomickej sfére.

1.4 Obdobie druhej polovice 60. rokov v znamení súperenia a konfrontácie

Tým, ako sa v priebehu 60. a na začiatku 70. rokov zlepšovali čínsko-pakistanské vzťahy a zhoršovali čínsko-sovietske vzťahy, sa vzťahy medzi Čínou a Indiou zhoršovali. Čína podporovala Pakistan počas jeho druhej a tretej vojny s Indiou v rokoch 1965 a 1971. V rokoch 1965 – 1971 bola postavená cesta do každého počasia, na území nárokovanom Indiou, spájajúca autonómnu oblasť Xinjiang v Číne s Pakistanom. India nemohla urobiť nič iné ako protestovať. Približne od polovice 60. rokov Čína aktívne podporovala protiindickú kampaň a poskytovala ideologickú, finančnú a inú pomoc disidentským skupinám, hlavne kmeňom v severovýchodnej Indii.³⁷ Zároveň obvinila Indiu z poskytovania pomoci rebelom Khampa v Tibete. V tomto období boli diplomatické kontakty medzi oboma vládami minimálne a znížené na nižšiu úroveň, aj keď nedošlo k ich prerušeniu. Časté kultúrne a iné výmeny, charakteristické pre 50. roky, sa prestali uskutočňovať. Prekvitajúci obchod s vlnou, kožušinami a korením medzi Tibetom a Indiou cez priesmyk Nathula, čo je výbežok starobylej hodvábnej cesty cez v tom čase indický protektorát Sikkim, bol tiež v roku 1962 zastavený až do roku 2003.³⁸ Avšak poštová služba cez tento priesmyk, premávajúca raz za dva týždne, bola zachovaná a existuje až dodnes. Úloha hlavného partnera v rokovaniach

³⁴ CHENG, Xiaohe, 2010, s. 23.

³⁵ TANG, 2002, s. 10.

³⁶ Ibid., s. 7.

³⁷ MORRIS, L. (2011): Is China Backing Indian Insurgents? [Online.] In: *The Diplomat*, 22. 3. 2011. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://thediplomat.com/2011/03/is-china-backing-indian-insurgents/>

³⁸ Nathu La & The Sino-Indian Trade: Why The Lull? [Online.] In: *Institute of Peace and Conflict Studies*, 1. 3. 2012. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: http://www.ipcs.org/issue_select.php?recNo=437

o stiahnutí čínskych jednotiek z indického územia, pripadla na Srí Lanku. Boli to práve srílanské návrhy, ktoré obidve strany prijali a tým nastolili súčasný status quo.³⁹

1.4.1 Druhá indicko-pakistanská vojna

Faktorom, ktorý významne ovplyvnil čínsko-indické vzťahy v polovici 60. rokov, bola druhá indicko-pakistanská vojna z roku 1965. Možno tvrdiť, že pakistanská vláda bola v období predchádzajúcom vojne frustrovaná zo situácie ohľadom riešenia otázky sporných území s Indiou, resp. svojej neschopnosti vyriešiť túto otázku. Pritom nešlo len o otázku Kašmíru, ale aj o oblasť Rann of Kutch, ktorá bola pod kontrolou Indie od roku 1956. Rozhodnutie Pakistanu ohľadom vojenského riešenia bolo tiež ovplyvnené preceňovaním vlastnej vojenskej sily,⁴⁰ čo bolo v istom zmysle následkom čínsko-pakistanského zblíženia.⁴¹ Významným faktorom boli vyjadrenia oficiálnych predstaviteľov ČĽR o spoločnej hrozbe, ktorej Čína a Pakistan čelili, ako aj o vojenskej úlohe Číny v trojuholníkovom vzťahu Číny, Indie a Pakistanu.⁴²

Aktivity pakistanskej armády týkajúce sa prekračovania a narúšania hranice s Indiou sa začali už v roku 1964. Od januára 1965 začali pakistanské jednotky hliadkovať v spornej oblasti Rann of Kutch v oblasti Veľkej indickej púšte. V apríli pohraničné napätie prerástlo do ozbrojených zrážok s indickou armádou a následného rozsiahleho útoku pakistanskej armády a pakistanského obsadenia tejto spornej oblasti. Tento úspech, spolu s presvedčením, že väčšina populácie Kašmíru bola nespokojná s indickou správou, čo malo uľahčiť vyvolanie povstania proti Indii, spolu s presvedčením o slabosti indickej armády z dôvodu porážky v čínsko-indickej vojne, viedli pakistanské vedenie k názoru, že indická armáda nebude schopná v Kašmíre odraziť rýchly útok zo strany Pakistanu. V máji 1965 došlo k ozbrojeným zrážkam aj v Kašmíre, kam Pakistan vyslal tajné komandá, aby zorganizovali protiindický odpor. Operácia však skončila neúspechom. Napriek tomu celková situácia postupne eskalovala a viedla k vojne. Peking otvorene podporoval Islámábád od momentu, keď Pakistan zahájil ofenzívu.⁴³ Čína dokonca zaslala Indii 8. septembra 1965 protestnú nótu obviňujúcu Indiu z vážnych narušení územnej celistvosti a suverenity Číny.⁴⁴ Išlo o snahu efektívne podporiť Pakistan vytvorením tlaku na Indiu v podobe hrozby vstupu Číny do ozbrojeného konfliktu a vytvorením druhej fronty. Reálna pomoc zo strany Číny prišla v podobe dodávok zbraní. V kontexte embarga, ktoré USA uvalili na export zbraní do Pakistanu, si Pakistan tieto dodávky z Číny veľmi cenil.⁴⁵ Čína sa tak v očiach pakistanskej vlády ako aj verejnosti opäť ukázala ako priateľská krajina, na ktorú sa bolo možné spoľahnúť aj v čase núdze.

Konkrétne zapojenie Číny do konfliktu medzi Indiou a Pakistanom bolo zrejme nereálne z dôvodu zhodného postoja oboch supervelmocí, ktoré na pôde OSN dali jasne najavo, že sú proti akejkoľvek eskalácii napätia. Je však možné tvrdiť, že čínske hrozby, koncentrácia armády na hraniciach s Indiou v strednom sektore (Sikkim) a rozruch vyvolaný

³⁹ ZREIK, M. (2018): The Sri Lankan Role in the Sino-Indian Integration. [Online.] In: *innovationinfo.org*, 22. 6. 2018. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://innovationinfo.org/articles/SJASR/SJASR-3-129.pdf>, s. 79.

⁴⁰ BARNDS 1975, s. 473.

⁴¹ PRINGSHEIM, 1965, s. 171.

⁴² GARVER, 1996, s. 327.

⁴³ SIMON, 1967, s. 181.

⁴⁴ BARNDS, 1975, s. 474.

⁴⁵ JAIN, 1974a, s. 141. Po vypuknutí tzv. druhej indicko-pakistanskej vojny USA síce uvalili embargo na export zbraní do Indie aj Pakistanu, na prvý pohľad išlo spravodlivý krok. Avšak v skutočnosti to viac poškodilo Pakistan, pretože bol v oveľa väčšej miere závislý na amerických zbraniach ako India, ktorá dostávala zbrane zo ZSSR a zbrane z USA predstavovali len asi 10 % z indickej výzbroje. CHANG, Xianbin, 2009, s. 58.

Pekingom v podobe zaslania nóty Indii⁴⁶ neboli bez zámeru či následku. Jedným z následkov bola spolupráca ZSSR a USA v snahe znížiť napätie na subkontinente a eliminovať vplyv ČĽR na vývoj v danej oblasti.

Po porážke Pakistanu v druhej indicko-pakistanskej vojne si bola Čína vedomá limitov svojich možností pri uspokojovaní všetkých potrieb a požiadaviek Pakistanu. Peking si tiež uvedomoval, že Pakistan predstavoval len čiastočnú protiváhu proti Indii v oblasti Indického subkontinentu. Napriek tomu Čína vzťah s Pakistanom zachovala aj počas Kultúrnej revolúcie na úrovni spred jej zahájenia. Pakistan sa stal jedinou nekomunistickou krajinou, s ktorou si ČĽR udržala štandardné diplomatické vzťahy a na ktorú čínska propaganda v čase Kultúrnej revolúcie neútočila.⁴⁷ Tento prístup Pekingu potvrdzuje pragmatický prístup čínskej vlády k vzťahom s Pakistanom.⁴⁸ Podpis dohody o vytýčení hranice v roku 1963 a podpora Pakistanu vo vojne s Indiou v roku 1965 predstavujú začiatok čínskeho využívania „pakistanskej karty“ vo vzťahoch s Indiou a začiatok trojuholníkového vzťahu Čína-India-Pakistan.

1.4.2 Ozbrojené zrážky na čínsko-indických hraniciach v roku 1967

V čase druhej indicko-pakistanskej vojny v roku 1965 síce Čína vyvíjala tlak na Indiu, ale k ozbrojeným zrážkam nedošlo. Dve ozbrojené zrážky medzi indickými a čínskymi silami, ku ktorým došlo na konci roku 1967 v oblasti stredného sektora hranice teda v Sikkime, boli prvým ozbrojeným stretom medzi oboma krajinami od ich vojny v roku 1962.⁴⁹

Prvá zrážka zo septembra je označovaná ako Incident Nathu La a druhá zrážka z októbra ako Incident Čola. Zrážky v horskom priesmyku Nathu La, vyprovokovali čínske jednotky, ktoré začali strieľať na pracovníkov indickej stavebnej firmy vykonávajúcich stavebné práce na hraničnom plote na severnom okraji priesmyku. Incident trval päť dní a zapojilo sa do neho ťažké delostrelectvo a mínomety. Tento ozbrojený stret si vyžiadal 32 obetí na čínskej a 65 obetí na indickej strane.⁵⁰ K druhej zrážke došlo dňa 1. októbra v priesmyku Čola nachádzajúcom sa niekoľko km severne od priesmyku Nathu La. Aj tento incident vyprovokovali čínske jednotky. Obidva strety v roku 1967 sa skončili indickým odrazením čínskeho útoku. Takže možno tvrdiť, že India stret s Čínou v roku 1967 ustála.⁵¹ Dôležitými dvomi aspektami zrážok v roku 1967 bola pripravenosť a výkon indickej armády a pravdepodobnosť eskalácie do širšieho konfliktu. V porovnaní s rokom 1962 mala indická armáda rozmiestnený dvojnásobný počet jednotiek strážiacich severné horské hranice. Celkovo išlo o desať divízií, z ktorých tri strážili hranice s Pakistanom a sedem s Čínou.⁵² V priebehu 60. rokov došlo k veľkým dodávkam zbraní a vojenských systémov od USA a ZSSR. Takto posilnená, podala indická armáda v roku 1967 rozhodný výkon, čím sa čiastočne zbavila psychologickéj traumy z porážky čínskou armádou v roku 1962. Čo sa týka pravdepodobnosti eskalácie zrážok do širšieho konfliktu, tak tá bola veľmi malá. Za prvé, indické jednotky svojimi krokmi nenarúšali líniu aktuálnej kontroly, len upevňovali svoje pozície, takže v Pekingu nenastali obavy z indického útoku. Za druhé, Čína sa v tom období

⁴⁶ PRINGSHEIM, 1965, s. 174.

⁴⁷ GARVER, 2002, s. 754.

⁴⁸ GOSWAMI, 1971, s. 133.

⁴⁹ MADAN, T. (2017): How the U.S. viewed the 1967 Sikkim skirmishes between India and China. [Online.] In: *Brookings*, 13. 9. 2017. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.brookings.edu/opinions/how-the-u-s-viewed-the-1967-sikkim-skirmishes-between-india-and-china/>

⁵⁰ FRAVEL, 2008, s. 197.

⁵¹ CHAUDHURY, D. R. (2018): China should stop ratcheting up 1962, remember 1967 Nathu La battle. [Online.] In: *The Economic Times*, 12. 7. 2018. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/china-should-stop-ratcheting-up-1962-remember-1967-nathu-la-battle/articleshow/59552208.cms?from=mdr>

⁵² FRAVEL, 2008, s. 197-198.

nachádzala vo víre Kultúrnej revolúcie a čínske vedenie bolo plne sústredené na ideologický boj so ZSSR a USA. Na ozbrojený konflikt s Indiou nebola pre Čínu vhodná geopolitická situácia.

Po zrážkach v roku 1967 nasledovalo obdobie takmer 20 rokov, počas ktorých na čínsko-indických hraniciach nedošlo k žiadnym väčším ozbrojeným zrážkam.

1.4.3 Gerilový spôsob boja ako faktor v trojuholníkovom vzťahu Číny, Indie a Pakistanu

Napriek počiatočným rozdielom v názoroch na gerilový spôsob boja medzi Zhou Enlaiom a Muhammadom Ajjúbom Chánom, sa neskôr tento spôsob boja ukázal byť oblasťou úzkej spolupráce oboch krajín. Na začiatku 60. rokov začala pakistanská armáda analyzovať možnosti konfliktu boja s nízkou intenzitou.⁵³ Zatiaľ čo Mao Zedong a Zhou Enlai v tomto smere podporovali Pakistan pre obranné účely v prípade vojny s Indiou, Pakistan sa o gerilový spôsob boja zaujímal kvôli jeho ofenzívnemu využitiu v Kašmíre. Pakistan už v tom čase mal skúsenosť s využívaním neštátnych aktérov v podobe pašúnskych kmeňových milícií, ktoré sa snažil využiť v prvej indicko-pakistanskej vojne v roku 1947, ale predovšetkým počas druhej a tretej indicko-pakistanskej vojny v rokoch 1965 a 1971.⁵⁴

V roku 1965 sa skupiny nepravidelných oddielov infiltrovali cez líniu aktuálnej kontroly v nesprávnej viere, že miestne obyvateľstvo povstane proti indickej vláde.⁵⁵ V roku 1971 Islámábád použil nepravidelné jednotky vo Východnom Pakistane a práve tieto jednotky boli zodpovedné za najhoršie ukrutnosti, ktoré tretia indicko-pakistanská vojna priniesla.⁵⁶

V 60. a 70. rokoch Čína poskytovala výcvik a financie pre povstalcov na severovýchode Indie v zväzových štátoch Nágsko, Mizorám a Manípur.⁵⁷ Povstalci v Manípure dokonca pomenovali svoje ozbrojené oddiely ľudová oslobodenecká armáda.⁵⁸ Koncom 60. rokov Čína dokonca zvažovala poskytnutie pomoci indickým maoistom Naksalitom.⁵⁹ Pakistanská podpora povstalcov v Indii vychádzala z Východného Pakistanu a bola to práve pakistanská armáda, ktorá sprostredkovala Číne prvé kontakty s rôznymi indickými povstalcami. V druhej polovici 60. rokov Čína poskytovala výcvik nágskym bojovníkom v provincii Yunnan a tí sa potom do Indie dostali cez Mjanmarsko.⁶⁰ Od roku 1969 Čína a Pakistan dokonca v záležitosti gerilového boja priamo spolupracovali, keď založili spoločný koordinačný výbor pre dohľad nad výcvikom a dodávkami zbraní povstalcov.⁶¹ Čína formálne ukončila pomoc povstalcov na severovýchode Indie po nástupe Deng Xiaopinga k moci, avšak v skutočnosti v nej pokračovala aj ďalej. Peking sa k tomu vyjadril ako k aktivitám niekoľkých neposlušných obchodníkov. V roku 2004 úrady

⁵³ COHEN, S., P. (2004): The Idea of Pakistan. [Online.] In: *Brookings*, júl 2016. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/ideaofpakistan_chapter-1.pdf, s. 104.

⁵⁴ RUBIN, B. R. (2013): Afghanistan in the Post-Cold War Era. [Online.] In: *Oxford University Press*, 2013. [Citované 4.1. 2020.] Dostupné na internete: <http://www.oupcanada.com/catalog/9780199791125.html>, s. 366.

⁵⁵ SHUJA, N. (2008): Crossed Swords: Pakistan, Its Army and the Wars Within. [Online.] In: Oxford University Press, 2008. [Citované 30. 11. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.abebooks.co.uk/Crossed-Swords-Pakistan-Army-Wars-Shuja/1161813295/bd>, s. 206.

⁵⁶ PTI (2013): Jamaat Secretary General gets death for war crimes in Bangladesh. [Online.] In: *Tehelka*, 17. 7. 2013. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://old.tehelka.com/jamaat-secretary-general-gets-death-for-war-crimes-in-bangladesh/>

⁵⁷ GARVER, 2001, s. 95.

⁵⁸ LINTNER, 2015, s. 149.

⁵⁹ Ibid, s. 342.

⁶⁰ Ibid, s. 336-339.

⁶¹ GARVER, 2001, s. 94.

v Bangladéši zadržali veľkú zásielku zbraní určenú pre indických povstalcov v Nágsku a Ásame.⁶²

Vývoj čínsko-indických vzťahov v 70. rokoch je analyzovaný v tretej časti.

Použitá literatúra:

1. A Himalayan rivalry. [Online.] In: *The Economist*, 19. 8. 2010. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.economist.com/node/16843717/comments?page=1>
2. BARNDIS, W. (1975): China's Relations with Pakistan: Durability amidst Discontinuity. In: *The China Quarterly*, 1975, č. 63, s. 463-489.
3. BURKITT, L. – SCOBELL, A. – WORTZEL, L., M. (2003): The Lessons of History: The Chinese People's Liberation Army at 75. [Online.] In: [web.archive.org](http://web.archive.org/web/20120205072610/http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB52.pdf), 5. 2. 2012. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://web.archive.org/web/20120205072610/http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB52.pdf>
4. CALVIN, J. B. (1984): The China-India Border War (1962). [Online.] In: [globalsecurity.org](http://globalsecurity.org/military/library/report/1984/CJB.htm). [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.globalsecurity.org/military/library/report/1984/CJB.htm>
5. COHEN, S., P. (2004): The Idea of Pakistan. [Online.] In: *Brookings*, júl 2016. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/ideaofpakistan_chapter-1.pdf
6. DAS, T. (1972): *Sino-Pak Collusion and U.S. Policy*. New Delhi: Asia Publishing House, 1972.
7. DOBELL, W. (1964): Ramifications of the China-Pakistan Border Treaty. In: *Pacific Affairs*, 1964, zväzok 37, č. 3, s. 283-295.
8. DOOLIN, J. – PATTERSON, G. (1967): The Unquiet Frontier: Border Tensions in the Sino-Soviet Conflict. In: *The China Quarterly*, 1967, č. 31, s. 170-171.
9. FRAVEL, M., T. (2008): *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*. New Jersey: Princeton University Press, 2008. ISBN 978-0-691-13608-0
10. GARVER, J. (1996): Sino-Indian Rapprochement and the Sino-Pakistan Entente. In: *Political Science Quarterly*, 1996, zväzok 111, č. 2, s. 323-347.
11. GARVER, J. (2001): *Protracted Contest. Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century*. London: University of Washington Press, 2001.
12. GARVER, J. (2002): Reviewed work(s): Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century. In: *The China Quarterly*, 2002, č. 171, s. 753-755.
13. GARVER, J., W. (2003): China's Decision for War with India in 1962. [Online.] In: indianstrategicknowledgeonline.com, 2003. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/china%20decision%20for%201962%20war%202003.pdf>
14. GARVER, J., W. (2006): China's Decision for War with India in 1962. [Online.] In: *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*, apríl 2016. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.chinacenter.net/wp-content/uploads/2016/04/china-decision-for-war-with-india-1962.pdf>
15. GOSWAMI, B. (1971): *Pakistan and China. A Study of Their Relations*. New Delhi: Allied Publishers, 1971.
16. HAN, Xiaoqing 韩晓青 (2010): Wuyishi de „tuidongzhe“ – Zhong-Ba bianjie tanpan guocheng zhong de Yindu yinsu 无意识的“推动者” - 中巴边界谈判过程中的印度因素

⁶² SABIR, A. (2014): Unraveling mystery of Chittagong arms seizure. [Online.] In: *Dhaka Times*, 8. 2. 2014. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://old.dhakatimes24.com/2014/02/08/14377>

- [Nevedomí podporovateľ – Indický faktor v procese čínsko-pakistanských rokovaní o hranici]. In: *Nanya yanjiu* 南亚研究, č. 3, s. 41-52.
17. HAN, Xiaoqing 韩晓青 (2011a): Ershi shiji liushi niandai chuqi Bajisitan cong genben shang gaishan Ba-Zhong guanxi de yuanyin tansuo 20 世纪 60 年代初期巴基斯坦从根本上改善巴中关系的原因探析 [Analýza príčin prečo Pakistan na začiatku 60. rokov 20. storočia od základu zlepšil čínsko-pakistanské vzťahy]. In: *Guoji luntan* 国际论坛, China Academic Journal Electronic Publishing House, zväzok 13, č. 2, s. 45-80.
 18. HAN, Xiaoqing 韩晓青, QI, Pengfei 齐鹏飞 (2010): Ershi shiji liushi niandai chuqi Bajisitan jiji tuidong Zhong-Ba bianjie tanpan zhi dongyin fenxi 20 世纪 60 年代初期巴基斯坦积极推动中巴边界谈判之动因分析 [Analýza dôvodov pozitívneho prístupu Pakistanu k čínsko-pakistanským rokovaniam o hranici na začiatku 60. rokov 20. storočia]. In: *Nanya yanjiu* 南亚研究, zväzok 13, č. 2, s. 45-80.
 19. CHANG, Xianbin 常县宾 (2009): 1962 nian Zhong-Yin bianjie chongtu yu Mei-Ba guanxi 1962 年中印边界冲突与美巴关系 [Čínsko-indická pohraničná vojna v roku 1962 a americko-pakistanské vzťahy]. Wuhan: Central China Normal University, Faculty of History and Culture.
 20. CHAUDHURY, D. R. (2018): China should stop ratcheting up 1962, remember 1967 Nathu La battle. [Online.] In: *The Economic Times*, 12. 7. 2018. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/china-should-stop-ratcheting-up-1962-remember-1967-nathu-la-battle/articleshow/59552208.cms?from=mdr>
 21. CHENG, Xiaohe 成晓河 (2010): Zhong-Ba zhanlüe hezuo de dianfan: KalaKunlun gonglu 中巴战略合作的典范:喀喇昆仑公路 [Karakoramská diaľnica: symbol čínsko-pakistanskej strategickej spolupráce]. In: *Nan Ya yanjiu* 南亚研究, China Academic Journal Electronic Publishing House, 2010, č. 2, s. 21-31.
 22. JAIN, J. (1974a): *China Pakistan and Bangladesh*. New Delhi: Radiant Publishers, 1974, zväzok I.
 23. JAIN, J. (1974b): *China Pakistan and Bangladesh*. New Delhi: Radiant Publishers, 1974, zväzok II.
 24. LINTNER, B. (2015): *Great Game East: India, China, and the Struggle for Asia's Most Volatile Frontier*. New Haven: Yale University Press, 2015. ISBN-10: 0300195672
 25. MADAN, T. (2017): How the U.S. viewed the 1967 Sikkim skirmishes between India and China. [Online.] In: *Brookings*, 13. 9. 2017. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.brookings.edu/opinions/how-the-u-s-viewed-the-1967-sikkim-skirmishes-between-india-and-china/>
 26. MAXWELL, N. (1968): Reviewed work(s): A History of Sino-Indian Relations: Hostile Co-Existence by John Rowland, The Pakistan-China Axis by B. L. Sharma, Pakistan's Foreign Policy by Mushtaq Ahmad. In: *The China Quarterly*, 1968, č. 35, s. 159-161.
 27. MORRIS, L. (2011): Is China Backing Indian Insurgents? [Online.] In: *The Diplomat*, 22. 3. 2011. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://thediplomat.com/2011/03/is-china-backing-indian-insurgents/>
 30. Nathu La & The Sino-Indian Trade: Why The Lull? [Online.] In: *Institute of Peace and Conflict Studies*, 1. 3. 2012. [Citované 4.1. 2020.] Dostupné na internete: http://www.ipcs.org/issue_select.php?recNo=437
 31. NEVILLE, M. (1970): *India's China War*. London: Jonathan Cape Ltd, 1970.

32. NOORANY, A., G. (2006): India & China Facing the truth. [Online.] In: *Frontline*, 23. 9. – 6. 10. 2006. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://frontline.thehindu.com/static/html/fl2319/stories/20061006006512300.htm>
33. ONDRIS, P. (2011): Čínsko-pakistanské vzťahy v rokoch 1950 – 1974. Praha: Filozofická fakulta Karlovej Univerzity v Prahe, bakalárska práca.
34. ONDRIS, P. (2014): Prvá kapitola čínsko-pakistanských vzťahov – sladšie ako med, vyššie ako Himaláje. In: *Nový Orient*, 2014, roč. 69, č. 4, s. 39-45.
35. ONDRIS, P. (2015): Sino-Pakistani Relations from 1960 to 1974. In: *Studia Orientalia Slovaca*, 2015, roč. 14, č. 1, s. 77-105.
36. PRINGSHEIM, K. (1965): China's Role in the Indo-Pakistani Conflict. In: *The China Quarterly*, 1965, č. 24, s. 170-175.
37. PTI (2013): Jamaat Secretary General gets death for war crimes in Bangladesh. [Online.] In: *Tehelka*, 17. 7. 2013. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://old.tehelka.com/jamaat-secretary-general-gets-death-for-war-crimes-in-bangladesh/>
38. RUBIN, B. R. (2013): Afghanistan in the Post-Cold War Era. [Online.] In: Oxford University Press, 2013. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://www.oupcanada.com/catalog/9780199791125.html>
39. SABIR, A. (2014): Unraveling mystery of Chittagong arms seizure. [Online.] In: *Dhaka Times*, 8. 2. 2014. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://old.dhakatimes.com/2014/02/08/14377>
40. SHUJA, N. (2008): Crossed Swords: Pakistan, Its Army and the Wars Within. [Online.] In: Oxford University Press, 2008. [Citované 30.11. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.abebbooks.co.uk/Crossed-Swords-Pakistan-Army-Wars-Shuja/1161813295/bd>
41. SIMON, Sh. (1967): The Kashmir Dispute in Sino-Soviet Perspective. In: *Asian Survey*, 1967, zväzok 7, č. 3, s. 176-187.
42. SINGH, K. (2003): Lt-Gen K. P. Candeth. [Online.] In: *Independent*, 19. 7. 2003. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/lt-gen-k-p-candeth-36784.html>
43. Soviet Military Assistance to India. [Online.] In: *CIA Library*. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79B01737A002000010040-5.pdf>
44. TANG, Ch. (2002): *Beyond India: The Utility of Sino-Pakistani Relations in Chinese Foreign Policy, 1962-1965*. In: Cold War International History Project, Working paper 64.
45. The Disputed Area of Kashmir 2003. [Online.] In: *Perry-Castañeda Library Map Collection*. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/kashmir_disputed_2003.jpg
46. The Himalayan Border Crisis. - Chinese Offensive in Ladakh and North-East Frontier Agency. - 100-Mile Chinese Advance in N.E.F.A. Unilateral Cease-Fire by Chinese Forces. [Online.] In: *web.stanford.edu*, 2006. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/2094-1962-12-KS-a-JHS.pdf>
47. Zhongguo Kashen dui Bajisitan kaifang yanjiu 中国喀什对巴基斯坦开放研究 [Štúdia o otvorení sa čínskeho Kašgaru Pakistanu]. [online]. In: *Zhonghua renmin gongheguo waijiaobu 中华人民共和国外交部* [Ministerstvo zahraničných vecí ČĽR], [Citované 27. 5. 2011.] Dostupné na internete: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_3/
48. Zhonghua renmin gongheguo zhengfu he Bajisitan zhengfu guanyu Zhongguo Xinjiang he you Bajisitan shiji kongzhi qi fangwude gegediqu xiang jierangde bianjiede xieding

- 中华人民共和国政府和巴基斯坦政府关于中国新疆和由巴基斯坦实际控制其防务的各个地区相接壤的边界的协定 [Dohoda medzi vládou ČLR a vládou Islamskej republiky Pakistan o vytýčení hranice medzi čínskym Xinjiangom a Pakistanom kontrolovanými príslhlými územiami]. [Online.] In: *law-lib.com*. [Citované 6. 6. 2011.] Dostupné na internete: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=94926
49. ZREIK, M. (2018): The Sri Lankan Role in the Sino-Indian Integration. [Online.] In: *innovationinfo.org*, 22. 6. 2018. [Citované 4. 1. 2020.] Dostupné na internete: <http://innovationinfo.org/articles/SJASR/SJASR-3-129.pdf>

Kontakt:

PhDr. Bc. Peter Ondris, PhD.

Katedra informačných systémov

Fakulta managementu

Univerzita Komenského

Odbojárov 10

820 05 Bratislava 25

e-mail: peter.ondris@fm.uniba.sk

BLÍZKY VÝCHOD: ÚSILIE ZÁPADU VYTVORIŤ REGIONÁLNY VOJENSKÝ PAKT 1952 – 1953¹

THE MIDDLE EAST: WESTERN EFFORT TO ORGANIZE A REGIONAL MILITARY PACT 1952-1953

Karol R. Sorby

Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava,
e-mail: karol.sorby@savba.sk

Abstrakt: Veľká Británia napriek tomu, že jej bývalá mocenská pozícia na Blízkom východe utrpela mnohé údery, ešte stále mala v rukách kľúčové postavenia a zariadenia, na ktorých mohla spočívať obrana regiónu. Navyše, ovládala obrovskú základňu pri Suezskom prieplave, považovanú tak britskými, ako aj americkými vojenskými odborníkmi za nevyhnutnú. Hoci ZSSR bol v tom čase už atómovou mocnosťou, pri obrane Blízkeho východu sa všeobecne uvažovalo v konvenčných termínoch nedávnej vojny. Problém spočíval vo vypracovaní stratégie, ktorou by útočiace pozemné sily Sovietskej armády mohli byť odrazené a zahnané, pričom sa zároveň mali budovať vojenské zariadenia potrebné na realizáciu tejto stratégie. Tradične „spojenecká“ obrana Blízkeho východu spočívala najmä na silách Británie a krajín Commonwealthu. Bolo preto prirodzené, že opäť by mali tvoriť základ akejkoľvek obrany. Británia dúfala, že aj keď Egypt po vojne začal byť odbojný a sebavedomý, dokáže ten problém zvládnuť. Z týchto úvah vzišiel aj plán Spojeneckého blízkovýchodného velenia.

Kľúčové slová: rast emancipačného hnutia medzi Arabmi; snaha oslabenej Británie udržať si mocenské postavenie na Blízkom východe; v novej geopolitickej situácii potrebuje podporu USA;

JEL klasifikácia: F51, Y80

Abstract: Great Britain, despite the many blows to its old position of predominance in the Middle East, still held the key points and facilities on which defence of the region would locally rest. Above all, it still held at Suez, the great base considered indispensable for such defence by both British and American military men. Although the USSR by this time was an “atomic power”, defence of the Middle East was thought of in the West largely in the “conventional” terms of the recent war. The problem was one of planning a strategy by which an invading Soviet land army might be checked and thrown back, while simultaneously building up the military capabilities necessary to carry out that strategy. Traditionally, “allied” defence of the ME had been entrusted largely To British and Commonwealth forces. It was natural that they should again form the backbone of any defence. Britain had hoped, as Egypt grew more restive and assertive after World War II, to be able to settle that problem. Out of these considerations came the concept of an Allied Middle East Command.

Key words: growing national liberation movement in the Middle East; British efforts to keep the power position in the area; British need to American support.

JEL Classification: F51, Y80

¹ Štúdia bola vypracovaná v ÚO SAV v rámci projektu VEGA 2/0028/18.

Úvod

V povojnovom období sa záujem USA o Blízky východ rozšíril. Existovali tri dôvody, prečo sa na Blízkom východe angažovať. Pozoruhodný vývoj ropnej produkcie v Saudskej Arábii a Kuvajte s americkými investíciami v Bahrajne, Iraku a Egypte priblížil americkým vodcom strategický význam toho regiónu. Obnova sporov v Palestíne prinútila USA zaujať jasný postoj a táto požiadavka sa stala ešte naliehavejšou keď vedenie sionistického hnutia prevzalo americké židovstvo. A v neposlednom rade, príznak sovietskej expanzie prinútil Washington roku 1947 zaujať jasné stanovisko voči svojim politickým a vojenským záväzkom v *severnej ret'azi* (northern tier) Blízkeho východu a tak definovať nové hranice americkej bezpečnosti. Blízky východ sa začínal spomínať so zvýšenou frekvenciou v povojnových vyhláseniach o zahraničnej politike urobených prezidentom alebo ministrom zahraničných vecí.²

V polovici roku 1948 členovia Zboru náčelníkov štábov armády USA dospeli k záveru, že keby vypukla vojna, Červená armáda bude schopná v priebehu mesiaca-dvoch, okupovať Turecko a ropné oblasti Blízkeho východu a do štyroch mesiacov sa zmocní vojenskej základne pri Suezskom prieplave.³ George McGhee, ktorý skorigoval predošlú podporu britskej hegemonii na Blízkom východe a informoval ministra zahraničných vecí Deana Achesona, že Británia nemá ani dostatok vojakov ani hospodárskych zdrojov, aby mohla úspešne brániť oblasť a nemá žiaden plán na obranu saudskoarabských ropných polí a leteckej základne az-Zahrān.⁴ Prihovárал sa aj za to, aby USA začali posilňovať domáce ozbrojené sily v krajinách Blízkeho východu na základe rovnoprávného partnerstva.⁵ Navrhoval najmä vytvorenie kombinovanej americko-britskej veliteľskej štruktúry na Blízkom východe, ktorá podnieti základnú spoluprácu medzi štátmi regiónu, neuskutočniteľnú za súčasného stavu domáceho rozloženia síl.⁶ Štátny department ďalej pragmaticky poznamenal, že „naďalej sa spoliehať na súčasne uznávanú predstavu, že USA sa môžu spoľahnúť pri obrane Blízkeho východu na Britániu znamená naďalej sa oddávať ilúziám: britské možnosti sú príliš obmedzené, aby mohli byť pevným základom obrany amerických záujmov v regióne.“⁷ Na záver sa uvádzalo, že akékoľvek prehodnotenie americkej politiky, musí opustiť koncepciu britskej hegemonie a smerovať k spoločnej americko-britskej koncepcii aktívnej spolupráce pri návrhoch a realizácii plánov.⁸

Vychádzajúc z väčšinového názoru úradníkov, vedúci oddelenia blízkovýchodných záležitostí G. Lewis Jones následne zdôraznil, že nadišiel čas, keď výlučne dvojstranné dohody už nebudú na Blízkom východe účinné. Arabské štáty, ktoré boli účastníkmi dvojstranných dohôd, boli považované za „figúrky“ príslušných západných mocností.⁹ Dodal, že čo sa týka anglo-egyptskej otázky, ukazuje sa, že problém je neriešiteľný tak podľa čisto britských, ako aj podľa egyptských predstáv.¹⁰ Rovnako britský diplomat vo Washingtone, E. C. Steel, oznamoval, že „Američania sa úprimne boja, že keď budeme trvať na súčasných vojenských zariadeniach napriek egyptskej opozícii, môže to spôsobiť úplný rozpad anglo-egyptských vzťahov, ktoré sú nevyhnutné pre riadne využívanie základne pri Suezskom prieplave nielen v čase mieru, ale aj vojny.“¹¹

² LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Press, 1957, s. 533.

³ COHEN, Michael J. *Fighting World War Three from the Middle East: Allied Contingency Plans, 1945 – 54*. London: Frank Cass, 1997, s. 32.

⁴ Memorandum from McGhee to the Secretary of State, 27 December 1950. In: *Foreign Relations of the United States /FRUS/, 1951, Volume V: The Near East and Africa*. Washington: US Government Printing Office, 1982, s. 4.

⁵ Tamže, s. 5.

⁶ Tamže, s. 6.

⁷ Tamže, s. 10.

⁸ Tamže, s. 11.

⁹ ARONSON, Geoffrey. *From Sideshow to Center Stage: US Policy toward Egypt, 1946 - 1956*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1986, s. 25.

¹⁰ Tamže, s. 26.

¹¹ Despatch from Steel to Herbert Morrison, 23 June 1951. In: KENT, John (ed.). *Egypt and the Defence of the Middle East: Part II, 1949 – 53*. London: The Stationery Office, 1998, s. 191.

1 Nerovnaké predstavy Britov a Američanov

Zatiaľ čo USA mohli zaznamenať rozhodný úspech keď si naklonili Grécko, Turecko, Irak, Irán a Pakistan, t. j. krajiny **severnej reťaze** Blízkeho východu, určite si trochu otvorili cestu aj do arabského sveta. Tu sa americká politika nevyhla zmäteným dilemám. Na prvom mieste išlo o nezlučiteľnosť medzi časťmi vyhláseniami a činmi v prospech Izraela na jednej strane a nutnosťou pestovať dobrú vôľu u Arabov na strane druhej. V skutočnosti táto nezlučiteľnosť viedla k náhlym posunom a protirečivým krokom. Biely dom s jedným okom upretým na medzinárodnú politiku, akoby ignoroval záujmy arabskej politiky, zatiaľ čo o *Štátnom departmente* bolo známe, že dáva prednosť Arabom pred Izraelom. Tieto váhania a kolísania neprispeli k zvýšeniu americkej prestíže. Skvelé výsledky tvrdej práce dosiahnuté za desaťročia americkej misionárskej a vzdelávacej činnosti v arabských krajinách sa zdali byť premárnené. Ako to opísal jeden pozorovateľ: „Spojeným štátom sa podarilo za štyri roky dosiahnuť to, čo Britom trvalo tridsať rokov, a to znepriatelíť si Blízky východ“. ¹² Aj keď v tejto poznámke bolo isté zveličenie, nepochybne odrážala nebezpečenstvá vlastnej politiky, ktorá odmietala sledovať konzistentnú líniu.

Britský pokus od jari 1951 zorganizovať s pomocou Američanov regionálne obranné usporiadanie, **Blízkovýchodné velenie** (Middle East Command), bol v súlade s prevládajúcimi názormi vo Washingtone. Z britského pohľadu bola americká zainteresovanosť nevyhnutná. Cieľom Britov bolo skĺbiť návrhy na vytvorenie Blízkovýchodného velenia s potrebou udržania základne v mierových časoch. Spolupráca Američanov na tomto pláne bola nevyhnutná. ¹³ Britská strana v máji predpokladala, že **Rada pre blízkovýchodnú obrannú spoluprácu** (predchodca MEC) bude prejavom západnej solidarity na Blízkom východe. Tá nemala zájsť tak ďaleko, aby posilnila vôľu Arabov postaviť sa proti agresii ako predpokladali Američania, ale môže u nich vyvolať väčšiu ochotu spolupracovať pri poskytovaní vojenských zariadení západným mocnostiam pri obrane regiónu. Živila aj nádej, že Rada by mohla poskytnúť krytie na obnovu dvojstranných zmlúv medzi Britániou a blízkovýchodnými štátmi v skrytej forme, aj keď táto možnosť nebola pravdepodobná. ¹⁴ Motívy Američanov boli však Britom vždy podozrivé, preto keď rozoberali situáciu obávali sa, že aj keď udržanie základne pri Suezskom prieplave považujú za dôležité, predsa dajú prednosť zachovaniu porozumenia s Egyptanmi pred zachovaním základne. Inými slovami sa nedomnievajú že otázka základne je zásadná ak si chce Západ udržať postavenie na Blízkom východe a účinne ho brániť v prípade vojny. ¹⁵

Egyptský premiér Muṣṭafā an-Naḥḥās paša oznámil 13. októbra 1951 jednostranné vypovedanie Britsko-egyptskej zmluvy z roku 1936. Britská vláda reagovala tak, že ak sa Egyptania zapoja do Blízkovýchodného velenia, tak sa základňa stane spojeneckou základňou. Ak Egyptania nepristúpia na dohodu, Británia je rozhodnutá základňu udržať, aby ju spojenci mohli využívať. ¹⁶ Po krachu projektu Blízkovýchodného velenia nastala v politike Britov a Američanov disharmónia. ¹⁷ Je zrejmé, že britské rozhodnutie udržať si základňu aj po vypovedaní zmluvy nebolo v súlade s americkou náklonnosťou uznať a pokusom vyjsť v ústrety emancipačným snahám Egyptanov. **Rada národnej bezpečnosti** USA (NSC) priznala, že

¹² LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. New York, Ithaca: Cornell University Press, 1957, s. 534.

¹³ THORNHILL, Michael T. *Road to Suez: The Battle of the Canal Zone*. Stroud: Sutton Publishing, 2006, s. 33.

¹⁴ FO record of an inter-departmental meeting, 30 May 1951. In: KENT, John (ed.). *Egypt and the Defence of the Middle East: Part II, 1949 – 53*. London: The Stationery Office, 1998, s. 185-186.

¹⁵ Minute by Allen, 4 July 1951. In: KENT, John (ed.). *Egypt and the Defence of the Middle East: Part II, 1949 – 53*. London: The Stationery Office, 1998, s. 192.

¹⁶ Letter from Morrison to Acheson, 12 October 1951. In: FRUS, 1951, Volume V: The Near East and Africa. Washington: US Government Printing Office, 1982, s. 401.

¹⁷ HAHN, Peter L. "Discord or Partnership? British and American Policy towards Egypt, 1942 – 1956". In: COHEN, Michael J. – KOLINSKY, Martin (eds.). *Demise of the British Empire in the Middle East*. London: Frank Cass, 1998, s. 171.

„možno pochybovať, že by USA alebo Británia alebo spolu dokázali udržať a brániť záujmy Západu v regióne spôsobmi 19. storočia. Je jasné, že Západ musí pracovať na nastolení nového základu a nového druhu vzťahov so štátmi Blízkeho východu.“¹⁸

Po egyptskej revolúcii, keď došlo k rokovaniam a boli podpísané niektoré britsko-egyptské dohody (napr. 12. februára 1953 o budúcnosti Sudánu), všetky tieto „ústretové“ kroky tvrdo kritizovala **suezská skupina**, ktorej predsedal poslanec kpt. Charles Waterhouse. Skupina sa skladala z dvoch skupín členov – 1. postarších rovesníkov Winstona Churchilla, ako lord Hankey,¹⁹ ktorý bol v tom čase riaditeľom Spoločnosti Suezského prieplavu, starší Amery a lord Killearn, bývalý veľvyslanec v Káhire a organizátor „udalosti 4. februára 1942“ – 2. z mladších konzervatívnych poslancov ako Enoch Powell, Fitzroy Maclean a Julian Amery. Premiér Winston Churchill túto „imperialistickú“ skupinu nepriamo podporoval.²⁰ Churchill kritizoval Edenu, spomínal *appeasement* a hovoril, že keby Eden ponúkol svoju rezignáciu, okamžite by ju prijal a sám by prevzal ministerstvo zahraničných vecí.²¹ Povedal kabinetu, že pochybuje, že by Edenom navrhnuté urovnania získali dostatok podpory v *Konzervatívnej strane*. Edenove nervy však vydržali. Premiérove výhrady dokázal vyvrátiť pôsobivým vystúpením pred konzervatívnymi poslancami, hoci značne riskoval argumentáciou, že urýchléné urovanie sudánskej otázky prispeje k uspokojivejším výsledkom rokovaní o zóne Suezského prieplavu.

Tento postoj mal pre **suezskú skupinu** zásadný význam. Jej členovia pevne verili v zachovanie britského *commonwealthu* ako vojenského a politického združenia. Podľa ich názoru teraz, keď India vypadla, britská prítomnosť na Suezskom prieplave je jediný možný spôsob ako ponechať *commonwealthu* geopolitický zmysel. Bez neho Británia nemôže byť svetovou veľmocou. **Suezská skupina** však bola znepokojená chýrmi, že Eden pod americkým nátlakom, začal uvažovať o úplnom britskom stiahnutí sa zo zóny Suezského prieplavu. V správe Churchillovi o svojej nedávnej ceste do Egypta, Robin Hankey vo februári 1953 vyjadril svoje presvedčenie, že „Briti kráčajú rovno ku katastrofe oveľa vážnejšej ako bola evakuácia Abadánu“. Všetci civilisti a obslužný personál v zóne prieplavu sa pripravujú na realizáciu „Operácie Scuttle“ (únik do bezpečia). S jedlom rastie chuť a po evakuácii britských síl bude určite nasledovať zúrivá agitácia, aby Egypt ukončil koncesiu a zmocnil sa Suezského prieplavu. List sa končil vetou, ktorá po strate Indie bola kľúčová pre tento spôsob myslenia Britov, snažiacich sa nájsť pevnú pôdu pod nohami: „Ak nedokážeme udržať Suezský prieplav, krčnú tepnu námornej dopravy sveta a ríše, čo ešte dokážeme udržať?“²²

Churchill a Eden boli vzácné zajedno v tom, že nemá zmysel držať 80 tisíc vojakov v zóne prieplavu, keď Británia mala nedostatok zdrojov a neboli tam žiadne naliehavé vojenské úlohy. Chceli takú dohodu, ktorá by im dovolila drasticky znížiť tento počet, ale zároveň si zachovať mierovú činnosť vojenských dielní a skladov a uzamknúť Egypt do nejakého multilaterálneho vojenského spojenectva. Stratégiou bolo zaistiť krytie britskej diplomacie vojenskými a finančnými zdrojmi USA. Britským ideálom, ako to raz napísal *The Economist* bolo, aby Británia mohla rokovať s vedomím, že má za sebou americkú silu.

¹⁸ “The Position of the United States with respect to the Eastern Mediterranean and Middle East”. Draft paper by the NSC, 27 December 1951. In: FRUS, 1951, Volume V: The Near East and Africa. Washington: US Government Printing Office, 1982, s. 257.

¹⁹ Lord Hankey bol tajomníkom britského kabinetu v rokoch 1916 – 1938 a Imperiálnej rady obrany v rokoch 1912 – 1938. Jeho syn Robin pracoval vo Foreign Office.

²⁰ AMERY, Julian. “The Suez Group: A Retrospective on Suez”. In: TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe (ed.). *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*, s. 115.

²¹ SHUCKBURGH, Evelyn. *Descent to Suez. Diaries 1951 – 56*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986, s. 75-76.

²² Lord Hankey. “The Suez Canal Company. Military Evacuation of the Zone”. In: KYLE, Keith. *Suez*, s. 43.

2 Blízky východ a nová americká administratíva

Prezident Harry Truman sa vzdal kandidatúry na voľby v roku 1952 a guvernér štátu Illionis, nominant *Demokratickej strany*, Adlai Stevenson bol jasne porazený nováčikom v americkej politike, päťhviezdičkovým generálom Dwightom D. Eisenhowerom. Hlavného veliteľa spojeneckých síl v severnej Afrike a v Európe počas druhej svetovej vojny a prvého veliteľa síl NATO, D. D. Eisenhowera, získalo internacionalistické krídlo *Republikánskej strany*, aby zabránil strane v návrate do izolacionizmu a aby získal úrad, ktorý demokrati držali od roku 1933. Po voľbách zasadol na prezidentský stolec USA Dwight „Ike“ Eisenhower. Dôverne poznal Churchilla, Edena a hlavne Harolda Macmillana, ktorý mu veľmi pomáhal v jeho hlavnom stane v severnej Afrike počas napätých dní, kritických pre jeho povest'. Obidve americké politické strany chceli po vojne získať Eisenhowera za svojho prezidentského kandidáta, nielen pre vojenskú slávu, ale pre príjemný dojem, ktorý šíril ako optimistická osobnosť, známa širokým úsmevom. On umožnil *Republikánskej strane*, aby vyhrala po prvý raz od roku 1928.²³ Eisenhower pociťoval voči Churchillovi úctu i obdiv, ale premiér, ktorý sa vrátil k moci roku 1951, to už nebol ten legendárny Churchill z čias vojny. Keď britský premiér koncom januára 1953 navštívil Washington vyjadril nádej na obnovenie takej spolupráce aká existovala medzi ním a F. D. Rooseveltom, Eisenhower však nebol ochotný na takú spoluprácu pristúpiť. Nemal záujem pomáhať Britom pri udržaní ich koloniálnej ríše.²⁴

V januári 1953, po prvý raz po dvadsiatich rokoch pri moci, mala demokratická garnitúra opustiť Biely dom. Churchill a Eden odišli do Washingtonu v období výmeny, aby obnovili staré priateľstvo s novým prezidentom, generálom Eisenhowerom a tiež dosiahli čo najtesnejšiu spoluprácu v prístupe k Egyptu. Keďže americká politika na Blízkom východe nebola zaodetá do slávy z povojnových rokov, ešte začiatkom päťdesiatych rokov sa dalo predpokladať, že Británia bude udávať tón. V dvoch oblastiach, v Palestíne a v Saudskej Arábii, boli USA hlbšie zainteresované pre úplne iné dôvody. Saudskoarabské kráľovstvo si začínalo uvedomovať, že aj keď sa tradične obracalo na Britániu o radu v medzinárodných záležitostiach, za svoj nový hospodársky vzostup vďačí výlučne americkému podnikaniu, zvlášť spoločnosti ARAMCO. Na konci roku 1950 sa dosiahla epochálna dohoda medzi spoločnosťou ARAMCO a Ibn Sa'údom, ktorá delila zisky z ropy napoly. Hoci mala formu obchodnej dohody, bola mohutne podporovaná orgánmi vlády USA. Profesor W. Roger Louis je toho názoru, že toto usporiadanie „znamenalo takú veľkú revolúciu vo svojej dobe ako presun politickej moci v Indii“. ²⁵ To znamenalo, že 1. Ibn Sa'úd a po ňom jeho syn Sa'úd, sa začali obracať viac na USA ako na Veľkú Britániu; 2. feudálny púštny monarcha bude mať v budúcnosti desiatky miliónov dolárov na rozdávanie zo svojho súkromného vrecka; 3. vzniklo nové meradlo na podmienky spravodlivých hospodárskych vzťahov arabského sveta so Západom.

Napriek internacionalizmu, nástup Eisenhowerovej administratívy k moci 20. januára 1953 znamenal, že koordinácia blízkovýchodnej politiky s Britániou prestala byť štandardným postupom. Rovnako ako jej predchodkyňa, bola táto administratíva tvrdo antisovietska a hlásila sa k partnerstvu v NATO, ale nezrovnávala atlantickú alianciu s bezpodmienečnou spoluprácou za hranicami Európy.²⁶ Aliancia v tých oblastiach sa mala vyhodnocovať od prípadu k prípadu a pristúpiť k nej len vtedy, keď spĺňala špecifické americké ciele.

²³ TINDALL, George B. – SHI, David E. *USA*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 666-667.

²⁴ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996, s. 19.

²⁵ LOUIS, William Roger. *The British Empire in the Middle East, 1945 – 1951. Arab Nationalism, The United States, and Postwar Imperialism*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 595-600.

²⁶ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961, s. 49.

V hodnotení osobnosti tohto prezidenta bol veľký rozpor medzi povestami, ktoré o ňom šírili a skutočnosťou. Vo Washingtone, v tomto prepolitizovanom meste, mnohí domáci i zahraniční novinári, opisovali Eisenhowera iba ako konštitučného monarchu a túto úlohu hral veľmi dobre. Vytvorený dojem hovoril o tom, že šéf exekutívy nie je intelektuálom a že rád odpočíva. Na tlačových konferenciách, ktoré poskytoval so svedomitou pravidelnosťou, dával zrozumiteľné odpovede, ktoré však vyznievali zvláštne, keď boli vytlačené. Američania boli hluchí voči takej kritike svojho prezidenta a jeho skvelá povest tým vôbec neutrpela. Počas prvého funkčného obdobia prekonal viacero vážnych chorôb, vrátane infarktu. Toto všetko a výrazná osobnosť jeho ministra zahraničných vecí, Johna Fostera Dullesa, viedla mnohých, vrátane Edena k domnienke, že skutočný „decision-maker“ zahraničnej politiky USA nie je prezident. Ako ukázali odtajnené dokumenty z obdobia jeho činnosti v úrade, v tomto sa mýlili.²⁷

Eisenhower dobre rozumel medzinárodným otázkam a mal pevné názory. J. F. Dulles nikdy nezabudol, že je prezidentovým podriadeným a pravidelne mu podával hlásenia. S výnimkou času choroby bol Eisenhower aktívnym účastníkom politického diania. Prezident sa však nemohol venovať priebežnému štúdiu otázok. Nemohol a ani si nerobil nárok byť súperom ministra v detailoch, ktoré boli často kritické a následne nedokázal pri niektorých vážnych príležitostiach obhájiť svoje zdravé inštinktívne postoje. Eisenhower stanovil rámec, ktorý J. F. Dulles vytrvalo presadzoval, pričom jeho talent štylizovať a formulovať myšlienky a predovšetkým dôvera, ktorú prezident vložil do jeho úsudku, urobili z neho vplyvného muža.

John Foster Dulles bol podľa slov jeho biografa „jediným náboženským vodcom, laickým alebo klerikálnym, ktorý sa kedy stal ministrom zahraničných vecí“²⁸ a niektoré jeho vyjadrenia a slovník, ktorému dával prednosť, boli odrazom toho, že celý život zastával laické funkcie v presbyteriánskej cirkvi. On ako rozložitá zamračená postava so spustenými kútikmi pier a rukami hlboko zasunutými do vreciek, podával na svojich pravidelných tlačových konferenciách a príležitostných rozhovoroch do hĺbky formulované teoretické koncepcie zahraničnej politiky a niekedy udivujúco pamätné výroky. Napriek svojej vrtošivosti mal pozoruhodné profesionálne zručnosti. Ako popredný znalec medzinárodného práva bol schopný predkladať technicky komplikovanú záležitosť s veľkou obratnosťou; jeho nápady osvojené si dlhoročným stykom so súdmi neboli nikdy bezvýznamné a jeho znalosti medzinárodných vzťahov boli rozsiahle. Mal istý chladný šarm, ktorý mal svoju príťažlivosť, ale úplne unikal W. Churchillovi. Keď sa po prvý raz stretli vo Washingtone v januári 1953, zostarnutý premiér odišiel do postele a hundral, že by si želal, aby už nemal dočinenia s mužom, ktorého veľká tvár sa mu nepáčila a nedôveroval jej.²⁹ Toto nebola len prelietavá myšlienka. O šesť mesiacov Churchill poznamenal svojmu lekárovi, že Dulles je „dostatočne chytrý na hlúposti v oveľa širšom meradle“.³⁰

Dullesove vzťahy s Edenom – jednej primadony s druhou, ale veľmi odlišného typu – zohrali dôležitú úlohu počas suezskej krízy. Lord Sheffield, ktorý ešte ako sir Roger Makins bol britským veľvyslancom vo Washingtone počas Eisenhowerovho prvého funkčného obdobia a dobre poznal oboch mužov v ravel, že rozdiel vychádzal z faktu, že Dulles bol mysliteľ, ktorý potreboval čas na rozvíjanie svojich myšlienok, kým Eden reagoval intuitívne. Strácal trpezlivosť pri Dullesových monológoch a sám len tak mimochodom trúsil poznámky, ktoré Dulles len zriedka zachytil.³¹ Evelyn Shuckburgh, ktorý slúžil u Edena najprv ako

²⁷ KYLE, Keith. *Suez*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1991, s. 45.

²⁸ GERSON, Louis L. *The American Secretaries of State and their Diplomacy*. Vol. XVII. *John Foster Dulles*. (Preface by Samuel Flagg Bemis). New York: Cooper Square, 1967, s. XI.

²⁹ COLVILLE, John. *The Fringes of Power. Downing Street Diaries 1939 – 1955*. London: Hodder and Stoughton, 1985, s. 662.

³⁰ MORAN, lord. *Struggle for Survival*. London: Constable, 1966, s. 441.

³¹ KYLE, Keith. *Suez*, s. 46.

osobný tajomník a potom ako zástupca námestníka ministra zahraničných vecí pre Blízky východ, človek s hudobnými sklonsmi si myslel, že Eden a Dulles sú ako dve struny lutny, ktorých chvenie nikdy neladí. Tempo ich myslí neharmonizovalo.³² Eden však nevychádzal dobre ani s Dullesovým demokratickým predchodcom, Deanom Achesonom. Odhliadnuc od zvláštností osobnosti, situácia oboch krajín bola poznamenaná trenicami, ktoré mali byť z naliehavých dôvodov prezentované ako súlad.

Dulles nebol jedinou vedúcou osobnosťou, ktorej boli zverené medzinárodné vzťahy USA: bola to jeho tvorivá vynaliezavosť a prístup k prezidentovi, ktorá ho v krátkom čase posunula do popredia. Eisenhower spočiatku robil dojem, že okolo Dullesa rozostavil vplyvných protihráčov. Odhliadnuc od jeho náčelníka štábu z obdobia vojny generála Bedella Smitha, ktorého urobil Dullesovým prvým námestníkom (neskôr ho nahradil Herbert Hoover ml., syn bývalého prezidenta), boli vo vláde okrem viceprezidenta Richarda Nixona len dvaja celonárodne známi politici, Harold Stassen a Henry Cabot Lodge. Obaja boli zainteresovaní do zahraničných vecí a obaja zaujali stanoviská proti Británii a Francúzsku v otázke Suez. Stassen, ktorý mal na starosti najprv zahraničnú pomoc, a potom odzbrojenie, bol vyhlásený za „zázračného chlapca“, keď sa stal ako začínajúci tridsiatnik mimoriadne výrečným guvernérom štátu Minnesota a odvtedy prekypoval prezidentskými ambíciami. V *Rade národnej bezpečnosti* sa stal najvytrvalejším obhajcom „vernosti starým priateľom“, dokonca i vtedy, keď bol v novembri nútený pripustiť, že nemali pravdu.³³

Henry Cabot Lodge mal dve priezviská, z ktorých každé by ho bolo spoločensky umiestnilo na špičku aristokracie Nového Anglicka. Bol to syn a menovec muža, ktorý bol viac ako ktokoľvek iný zodpovedný za senátne odmietnutie Versailleskej mierovej zmluvy a Spoločnosti národov. On sám ako prominentný člen senátu, bol popredným podporovateľom prezidentskej kandidatúry Eisenhowera. Ako odmenu za tento úspech si vybral funkciu (ktorá mala ministerskú hodnosť) stáleho predstaviteľa USA v OSN, kde jeho vytrvalosť a oddanosť medzinárodným inštitúciám dokázala ukončiť národné odmietnutie izolacionizmu jeho otca. Obratný, zbehlý a dobrý manažér, H. Cabot Lodge nebol veľkým mysliteľom. Na základe politického vzťahu mal priamy prístup k prezidentovi, ale pri zložitých problémoch sa obyčajne obracal na Dullesa. Hoci sa názorovo líšil od svojho otca vo veci členstva USA v medzinárodných organizáciách, stotožňoval sa s jeho skepticizmom pokiaľ išlo o zvažovanie možnosti byť zatiahnutý do koloniálnej politiky Británie a Francúzska.³⁴

3 Prvé opatrenia tandemu Eisenhower – Dulles

Eisenhowerova administratíva nastúpila do úradu v januári 1953, pripravená „dať nový vzhlad“ politike národnej bezpečnosti jednak všeobecne v zahraničných vzťahoch a osobitne vo vojenskej oblasti. Politika v Európe (NATO) sa v zásade nemala meniť, ale v takej citlivej oblasti akou bol Blízky a Stredný východ, kde nebola vybudovaná žiadna porovnateľná mocenská pozícia, bolo nutné niečo podniknúť. Minister zahraničných vecí (štátny tajomník), John Foster Dulles sa rozhodol, že sám bude hľadať riešenie a v rámci prieskumnej expedície na jar 1953 navštívil všetky dôležité krajiny Blízkeho a Stredného východu.³⁵

Vo februári 1953, necelý mesiac po inaugurácii dostal Eisenhower od Churchilla vo veci Egypta naliehavý list so značne militantným obsahom: „Máme v Egypte dosť vojakov, aby odrazili každý útok ... skoro polovica činnejšieho egyptského armády asi 15 tisíc mužov, stojí na východnej strane priepľavu a stráži Izrael. Ľahko ich môžeme donútiť vzdať sa už len tým, že

³² SHUCKBURGH, Evelyn. *Descent to Suez. Diaries 1951 – 1956*, s. 23.

³³ KYLE, Keith. *Suez*, s. 47.

³⁴ KYLE, Keith. *Suez*, s. 47.

³⁵ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East*, s. 49.

im prerušíme zásobovanie.“ Prezident záležitosť prerokoval v *Rade národnej bezpečnosti* kde vyhlásil, že Británia by si nemala myslieť, že jeho vláda schváli viac ako predchádzajúca.³⁶ Churchillovo želanie dotiahnuť Američanov k rokovaniam s Egyptom od začiatku bolo na jeho veľké sklamanie neúspešné, pretože Egyptania s tým nesúhlasili – povedali, že najprv musia Briti odísť – a Eisenhower sa odmietol silou presadiť ako nepozvaný hosť. V tejto súvislosti Džamāl ʿAbdannāšir povedal: „Nemôžeme sa cítiť slobodní a suverénni pokiaľ sa nestiahnu ... máme záznam o 65 sľuboch, že odídu, ale ešte stále sú tu“.³⁷

Egyptania nemohli prehliadnuť bojovú náladu, ktorou ich veľký oponent pristupoval k rokovaniam o suezskej zóne. „Rokovania s Britmi nikdy nebudú mať uspokojivé výsledky ak nepoužijeme silu, vo forme partizánskeho boja“, tvrdilo plánovacie oddelenie egyptského generálneho štábu. Na zhromaždení generálneho štábu bolo prijaté uznesenie, že Británia ohrozuje Egypt viac ako Izrael a podľa toho treba voči nej postupovať. Rozbehli sa prípravy na nové kolo partizánskeho boja v zóne prielavu, a preto bola evakuácia egyptských jednotiek zo Sinaja uskutočnená konšpiratívnym spôsobom. Počas jedinej noci, po mnohých klamných presunoch boli hlavné sily stiahnuté na druhú stranu prielavu.³⁸ O tri roky neskôr musel Džamāl ʿAbdannāšir urobiť rovnaké rozhodnutie za ťažších podmienok.

Na väčšinu západných návštevníkov urobil egyptský prezident Muḥammad Nadžīb dobrý dojem, ale šíril sa názor, ktorý vyslovil lord Hankey, že je to „vojenský diktátor v reťaziach“. Tieto reťaze držali v rukách *slobodní dôstojníci* z nižších stredných vrstiev, ktorí uskutočnili prevrat roku 1952. Ich vodcu spočiatku nebolo možné identifikovať, až po čase sa ukázalo, že je to podplukovník Džamāl ʿAbdannāšir. „Máme dočinenia s rozhodným protibritským hnutím“, napísal J. Hamilton, jeden dlhoročný britský úradník v Káhire. „Mladí dôstojníci si myslia, že ako veľmoc upadáme; politicky nás skutočne z hĺbky srdca nenávidia. Žiadne ústupky alebo evakuácia nevyvolá ani najmenší pocit vďačnosti. Nech si Egypt v budúcnosti vyberie za spojenca kohokoľvek, my to nebudeme“.³⁹

Briti a Američania teda neuspeli vo svojich snahách presvedčiť Egypt, aby sa pripojil k nejakému druhu vojenského partnerstva. Či to nazvali „vzájomná obrana“ alebo „regionálna obrana“, ich cieľ bol vždy rovnaký – vtiahnutie Egypta (prípadne ďalších arabských krajín) do nerovného spojenectva, ktoré by na neurčito predĺžilo pobyt cudzích jednotiek na egyptskej pôde a mohlo by zatiahnuť Egypt do vojny so ZSSR.

Dva dni pred začatím britsko-egyptských rokovaní o suezskej základni, 25. apríla 1953 dostalo britské veľvyslanectvo v Káhire z ministerstva zahraničných vecí správu, že došlo k zmene v prístupe k rokovaniam vzhľadom na to, že Anthony Eden musel odísť do nemocnice kvôli operácii žľazníka a jeho rezort si vzal na starosť Winston Churchill, tak ako predtým v kabinete „pohrozil“. Jeho inštrukcie na rokovanie pripúšťali robiť len minimálne ústupky. Prvé kolo rokovaní trvalo od 27. apríla do 6. mája 1953. Britskú delegáciu viedol veľvyslanec Ralph Stevenson a egyptskú generálmajor Muḥammad Nadžīb. Neprekvapuje, že pre britské priesťahy rokovania nepriniesli žiaden pokrok, a tak ich egyptská strana prerušila.⁴⁰ Dr. Maḥmūd Fawzī, egyptský minister zahraničných vecí, dlhoročný profesionálny diplomat na záver podotkol, že Briti asi budú potrebovať z Londýna nové inštrukcie.

Jefferson Caffery, rázny južanský gentleman, ktorý reprezentoval USA v Káhire tak za

³⁶ Memorandum of Discussion, 133 rd Meeting of the National Security Council, 24. 5. 1953. In: KYLE, Keith. *Suez*, s. 48.

³⁷ KYLE, Keith. *Suez*, s. 48.

³⁸ HEWEDY, Amin. “Nasser and the Crisis of 1956”. In: LOUIS, William Roger – OWEN, Roger (ed.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. London: Oxford University Press, 1989, s. 163-164.

³⁹ John de Courcy Hamilton to Michael Creswell, 9 March 1953. In: KYLE, Keith. *Suez*, s. 48.

⁴⁰ Al-BAĠDĀDĪ, ʿAbdallaṭīf. *Mudakkirāt ʿAbdallaṭīf al-Baġdādī*. [Memoáre ʿAbdallaṭīfa al-Baġdādīho]. Diel I. Káhira: al-Maktab al-miṣrī al-hadīṭ, 1977, s. 76; HAMRŪŠ, Aḥmad. *Qīṣṣat ṭawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. júla]. Diel II. *Mudžtamaʿ Džamāl ʿAbdannāšir*. [Spoločnosť Džamāla ʿAbdannāšira]. Bejrút: al-Muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1978, s. 26-27.

demokratov, ako aj republikánov, stelesňoval to, čoho sa Briti najviac báli: Američanov ako neutrálnych prostredníkov. Vo svojich správach *Štátnemu departmentu* si nezamieňal slová. „Je zjavné, že slepá ulička, v ktorej sa dnes Briti nachádzajú, vyplýva z pochybenej línie blízkovýchodnej politiky, ktorú *Foreign Office* v Londýne už dlhší čas uplatňuje (napr. v Iráne) ... Pokles britskej mocenskej pozície na Blízkom východe úzko súvisí s tragickou neschopnosťou londýnskeho *Foreign Office* rozvíjať uspokojivé vzťahy s národmi v regióne na novom základe“.⁴¹

Už v máji 1953 v súvislosti s blížiacou sa konferenciou na Bermudách, kde sa s prezidentom USA mali stretnúť premiéri Británie a Francúzska, Winston Churchill a Joseph Laniel, Američania požadovali, aby mohli hrať na Blízkom východe významnejšiu úlohu. V komuniké si však neželali uvádzať dohodnuté formy spolupráce v snahe využiť svoj vplyv na urovnávanie rozličných sporov v treťom svete, kde v záujme úspechu si USA musia zachovať nezávislú pozíciu, aby svojim snahám poskytli dôveryhodnosť.

Tradičné imperialistické kruhy v Británii si nechceli priznať svoj klesajúci vplyv na dianie vo svete, od USA chceli všestrannú podporu na udržanie svojho koloniálneho panstva, a preto hľadali na líniu USA so značnou nevraživosťou. Britská vláda túto líniu spojila s ministrom zahraničných vecí, Johnom F. Dullesom, ktorý sa v jej očiach stal „zlým mužom“. Je pravda, že Dulles už v povojnovom období hlásal, že USA musia zvíťaziť v zápase o myseľ človeka a šíriť americké ideály v Ázii, Afrike a na Blízkom východe. V týchto oblastiach, ovplyvňovaných v 19. a 20. storočí Britániou, Francúzskom a inými európskymi mocnosťami, príklad daný USA povedie vznikajúce krajiny k nezávislosti a k nasledovaniu *Slobodného sveta*.⁴² Napriek tomu, že jeho slová neboli vždy chápané jednoznačne, J. F. Dulles spolu so svojim bratom Allenom, riaditeľom CIA, bol mužom, ktorý realizoval americkú zahraničnú politiku. Zásady tejto politiky boli schválené *Radou národnej bezpečnosti* pod vedením prezidenta, ale konkrétne operácie neboli pod priamym dohľadom *Rady*. O Eisenhowerovi bolo známe, že nechcel vedieť podrobnosti o tajných akciách, čo sa obzvlášť vzťahovalo na politiku voči Blízkeho východu, ktorý veľmi nepoznal.

4 Odlišný prístup spojencov k riešeniu egyptskej otázky

V máji 1952 Eisenhower, kandidát na prezidenta, hovoril s Edenom o svojom pláne menovať Dullesa za ministra zahraničných vecí. Eden ho neodhovárал, iba ho upozornil, že Dulles v Británii nie je obľúbený.⁴³ Dulles nevedel o Edenovom názore, ale jeho poradcovia zakrátko označili Edena za márnomyseľného, pompézneho a zženštilého. Pre nich bol reprezentantom falošnej predstavy Británie, ktorá si neuvedomuje, že už nie je veľmocou. Diplomatické zvyklosti a spoločné anglo-americké záujmy v Európe zabránili verejnej zrážke medzi Edenom a Dullesom až do roku 1954, ale Eisenhowerov nástup si vyžiadal, aby *Štátny department* okamžite prehodnotil spoluprácu s Britániou na Blízkom východe a v Iráne.

Americké hodnotenie Egypta sa od britského značne odlišovalo. Začiatkom januára 1953 námestník ministra (Assistant Secretary) Henry „Hank“ Byroade sa dohodol s britskými partnermi, že spoločne predložia prezidentovi Muḥammadovi Nadžĩbovi návrhy o základni v zóne Suezského prieplavu, o obrane Blízkeho východu a o americkej hospodárskej a vojenskej pomoci Egyptu. Američania teda v zásade aktívne podporovali Britov. Eisenhower a Dulles však zakrátko odstúpili od tejto dohody. Obávali sa, že *Rada revolučného velenia* /RRV/ sklamaná pomalým postupom britsko-egyptských rokovaní, sa obráti proti Británii. Prezident povedal Edenovi, počas návštevy vo Washingtone v marci 1953, že americká

⁴¹ Jefferson Caffery to Dulles, 8 May 1953. In: KYLE, Keith. *Suez*, s. 48.

⁴² GERSON, Louis. *John Foster Dulles*, s. 38-45.

⁴³ CARLTON, David. *Anthony Eden*. London: Allen Lane, 1981, s. 323; MOSLEY, Leonard. *Dulles*. New York: Hodder and Stoughton, 1978, s. 292.

zainteresovanosť bude teraz závisieť od egyptskej ochoty prijať britsko-americké návrhy. Keď RRV odmietla úvodné návrhy predložené veľvyslancami Cafferym a Stevensonom, Eisenhower na Churchillovo zdesenie odmietol ďalšiu americkú účasť.

Veľvyslanectvo USA podporované *Štátnym departmentom* teraz tvrdilo, že táto vec nesúvisí s tým, čo bolo dohodnuté v januári. USA môžu tlačiť Britániu, aby s Egyptom urovnala otázku základne v zóne Suezského prieplavu bez toho, aby zaistili vstup Egypta do paktu MEDO.⁴⁴ Okružná cesta Dullesa v máji 1953, počas ktorej navštívil šesť arabských krajín, Izrael, Turecko a Pakistan, bola katalyzátorom v zásadnom smerovaní americkej politiky. Silný dojem naň urobila zastávka v Káhire, kde počas dvoch dní sa stretol s Muḥammadom Nadžibom, Džamālom ʿAbdannāšiom a ostatnými členmi RRV. Džamāl ʿAbdannāšir mu povedal, že americké návrhy na blízkovýchodnú obranu by boli len predlžovaním okupácie a dodal, že nemôže oznámiť obyvateľstvu, že nepriateľom Egypta sa stal ZSSR a aby zabudli na britského nepriateľa, ktorý okupuje ich krajinu.⁴⁵

Dulles pochopil, že Egyptania neustúpia Britom ani keby tým riskovali vlastnú porážku. RRV podporuje partizánske operácie proti Britom v zóne prieplavu a Briti plánovali novú okupáciu Káhiry a Alexandrie. Preto sa USA musia vzdať myšlienky, že Egypt je kľúčová krajina pri budovaní základov obrany Blízkeho východu.⁴⁶ Dullesa tlačili aj ďalšie regionálne problémy. Po rokovaníach s arabskými vodcami a izraelským premiérom Ben Gurionom získal presvedčenie, že formálne arabsko-izraelské urovnanie je nemožné. USA by na zníženie napätia museli postupovať krok za krokom po častiach problému, kam patrí napr. otázka palestínskych utečencov, status Jeruzalema, záruky voči izraelskej agresii a delenia americkej pomoci. Sýria poskytovala isté perspektívy ako rozvíjajúca sa arabská krajina pevne riadená vojenskou diktatúrou Adība aš-Šišakliho, ale u svojich susedov bola neobľúbená a nebola tak rovnocennou náhradou za stabilný Egypt. Dokonca ani bezproblémové vzťahy USA so Saudskou Arábiou neboli zaručené. Skrátka Dulles navrhol, aby USA znovu potvrdili platnosť **Trojstrannej deklarácie** z roku 1950 a uistili Arabov, že izraelská agresia nebude tolerovaná a zlepšili vzťahy so Sýriou a Saudskou Arábiou. Na Britániu sa bude naliehať, aby pristúpila k rokovaniam na ukončenie britsko-saudskoarabského sporu o hraniciach na Arabskom polostrove, zvlášť pri oáze al-Būr ajmī.

Churchill predniesol 11. mája 1953 v dolnej snemovni jeden zo svojich posledných veľkých prejavov. Vo všeobecnosti sa spomína preto, lebo sa odvolával na „rokovania na summite“ po Stalinovej smrti. Bola tam aj zmienka o Egypte, ktorú s poľutovaním prijali tak vo Washingtone ako aj v Káhire. Churchill v prejave urobil presne to, čoho sa Eisenhower obával: zverejnil obsah dôverných rokovaní s odstupujúcou Trumanovou administratívou, použil zveličovanie a vyvolával dojem, že nová administratíva má rovnaké názory. Američania nemali záujem o seba šíriť takúto predstavu a nechceli mať dočinenia s urazeným premiérom egyptskej vlády a *Slobodnými dôstojníkmi*, do ktorých vkladali veľké nádeje, po tom čo rušivá záležitosť britskej okupácie bude konečne odstránená z cesty.⁴⁷ Churchill sa však v dolnej snemovni dostal do svojho živlu a na všeobecné potešenie snemovne pokračoval: „Jednou z nevýhod diktatúry je to, že diktátorovi často diktujú iní. Generálmajor Muḥammad Nadžib nadobudol úplne mylnú predstavu. Dovoľte, aby som opakoval, že nie my sme sa usilovali o tieto rokovania. My sme pristúpili na egyptské želanie. Oni si ich žiadali a oni teraz – aby som citoval divoké výlevy generála Muḥammada Nadžiba z dnešnej tlače – si nad tým umývajú ruky. Mali by sme vyčkať vývoj udalostí s pokojom, ktorý vyviera z kombinácie trpezlivosti so silou“.⁴⁸

⁴⁴ FRUS, 1952-1954, Volume IX: The Near East, s. 20-32.

⁴⁵ Tamže, s. 27-30.

⁴⁶ Tamže, s. 379.

⁴⁷ SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London: Laam, 1989, s. 81.

⁴⁸ Parliamentary Debates in House of Commons (Hansard), Vol. 515, 11. 5. 1953. Cit. in: Kyle, op. cit., s. 49.

Washington bol na Churchillov prejav upozornený s minimálnym predstihom, takže Dulles sa o ňom dozvedel keď v sprievode Harolda Stassena letel do Káhiry, na úvod svojej prvej zámorskej cesty ako ministra zahraničných vecí, aby sám zistil, či Egypt má potenciálne kvality spoľahlivého spojenca. Dulles bol otrasený prijatím, ktorého sa mu dostalo. Napr. denník *al-Miṣrī* priniesol na titulnej strane otvorený list svojho vydavateľa trpkou útočiaci na americkú politiku. „Musíte si uvedomiť fakt, že ľud všetkých arabských krajín vás nenávidí a nedôveruje vám“. Denník *al-Ahrām* uviedol, že Egypt pokojne sleduje britsko-americkú spoluprácu v nedobrej veci.⁴⁹ Pre intenzitu týchto protizápadných nálad, Dulles odporučil 1. júna 1953 *Rade národnej bezpečnosti*, aby akúkoľvek blízkovýchodnú obrannú organizáciu založenú na Egypte považovala za bezpredmetnú. Západ sa namiesto toho musí sústrediť na budovanie silnej severnej reťaze skladajúcej sa z Turecka, Iraku, Sýrie a Pakistanu (s možným pridaním Iránu). V rozhlasovom vystúpení povedal niečo, čo vláda v Londýne považovala za obzvlášť urážlivé. „Všeobecné presvedčenie, že spojenectvo s Francúzskom a Britániou vyžaduje od USA, aby udržiavali a obnovovali staré koloniálne záujmy poškodzuje meno Ameriky. Preto USA musia v tejto veci vyjadrovať jednoznačné stanovisko. „Západná jednota“ nám nesmie brániť v tom, aby sme aj v budúcnosti presadzovali tradičnú oddanosť politickej slobode“.⁵⁰

Počas návštevy ministra Dullesa v Egypte v polovici mája 1953, egyptský vicepremiér Džamāl ʿAbdannāṣir povedal Dullesovi, že nedôveruje spojenectvám medzi arabskými štátmi a veľmocami, či už sú západné alebo východné, pretože spojenectvo medzi silným a slabým vedie vždy k nadvláde silného. Ako uviedol, „malé národy zatiahnuté do paktov nemôžu stáť na rovnakej pozícii s mocnosťami nemôžu diskutovať o záležitostiach v rovnoprávnej pozícii“.⁵¹ Inými slovami, egyptské vedenie považovalo účasť veľmocí pri organizovaní obrany v oblasti za „maskovaný imperializmus“.⁵² Aby sa nezaplietol so žiadnym táborom, Džamāl ʿAbdannāṣir zdôrazňoval, že Arabi si musia udržať jednotný front: „... ľud oblasti nemôže brániť seba ani svoje záujmy proti veľmociam, ak jeho boj nebude jednotný. Keď sa arabské krajiny zjednotili, vždy boli schopné čeliť agresii a odraziť ju“.⁵³ Ciele egyptských *Slobodných dôstojníkov* boli roku 1952 jasné: zbaviť sa monarchie; eliminovať cudzí, hlavne britský vplyv a reformovať egyptskú spoločnosť. Počas prvých osemnástich mesiacov po revolúcii vláda nemala žiadnu blízkovýchodnú politiku.

Dullesova cesta poznačila začiatok nových trendov v americkej politike. Zatiaľ čo základné dôvody posilnenia regiónu proti sovietskemu tlaku a novej agresii zostali nezmenené, niektoré prístupy a metódy sa zmenili. Dullesove závery, podobné tým, ku ktorým dospeli aj iní čo sa podrobne zaoberali problémom, môžeme zhrnúť nasledovne: 1. akákoľvek zdravá regionálna obranná organizácia musí vyvierať z túžob ľudu a vlád spomínanej oblasti; 2. väčšina ľudu a vlád na Blízkom a Strednom východe sa nechce spájať so Západom do vojenskej organizácie; 3. štáty „severnej reťaze“ Blízkeho a Stredného východu si najviac uvedomujú sovietsku hrozbu, sú najochotnejšie v tejto veci niečo urobiť a najlepšie pripravené na to, aby poskytli ochranu oblasti ako celku.⁵⁴

⁴⁹ KYLE, Keith. *Suez*, s. 50.

⁵⁰ Memorandum of Discussion, 147th Meeting of the National Security Council, 1. 6. 1953. Cit. in: KYLE, Keith. *Suez*, s. 50.

⁵¹ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-Ahrām 1987, s. 263.

⁵² GERGES, Fawaz A. *The Superpowers and the Middle East*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994, s. 25.

⁵³ President Gamal Abdel-Nasser's Speeches and Press Interviews. Káhira 1959, s. 594.

⁵⁴ Report on the Near and Middle East by Secretary of State John Foster Dulles, 1 June 1953. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*. Diel II., 1914 – 1956. Princeton, New Jersey, Toronto, New York, London: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 337-342.

5 Márne úsilie Britov udržať si slabnúce pozície v Egypte

Winston Churchill vo funkcii úradujúceho ministra zahraničných vecí, dával inštrukcie Robinovi Hankeymu, ktorý odchádzal do Káhiry ako *chargé d'affaires*, keďže veľvyslanec ochorel. Starý pán sa zrejme nazdával, že čas sa zastavil a že s národmi *tretieho sveta* možno zaobchádzať tak ako pred vojnou. Povedal, že ak Egyptania vyvolajú krvavú zrážku, egyptská armáda dostane veľmi tvrdú príučku, Churchill si bol istý americkým prezidentom, ale zdalo sa, že bol zúfalý z Dullesa. Svojho emisára vyslal s presvedčením, že „Egyptania sa spamätajú, keď zistia akí sme rozhodní“.⁵⁵

Robin Hankey čoskoro hlásil, že muž, s ktorým treba rokovať nie je generálmajor Muḥammad Nadžīb, ale podplukovník gšt. Džamāl ʿAbdannāšir. Je „inteligentný a myslí viacej hlavou ako srdcom a možno sa k nemu priblížiť bez publicity“.⁵⁶ Žiadna lepšia vláda nebola vo výhľade. Američania a Briti boli opakovane ubezpečovaní *Slobodnými dôstojníkmi*, že keď raz bude dohoda o zóne prielavu dosiahnutá, Egyptania budú ich priateľmi a pripoja sa k organizácii obrany Blízkeho východu. Robin Hankey však hrozivo dodal: „Je celkom dobre možné, že Egyptania po stiahnutí našich bojových jednotiek budú robiť ťažkosti Spoločnosti Suezského prielavu“.⁵⁷

V dlhodobej perspektíve chceli USA potvrdiť svoju nezávislosť od britskej politiky dvoma opatreniami. Po prvé, ukončiť nekvalifikovanú podporu Británie pri britsko-egyptských rokovaniach a požiadať Britov, aby pristúpili na kompromis v otázke budúceho postavenia základne Suezského prielavu. Po druhé, západné plány na MEDO (Blízkovýchodnú obrannú organizáciu) zrušiť, lebo nestabilita Egypta činí pakt skôr budúcou ako súčasnou možnosťou. Namiesto toho Dulles navrhol obranný systém „severnej reťaze“.⁵⁸

Keby britské akcie ohrozovali americké záujmy, administratíva mala stanoviť vlastnú politiku. Dulles to charakterizoval takto: „Britská pozícia v oblasti sa rýchle zhoršuje tak, že sa už nedá napraviť... Britom tam už ľudia nedôverujú a sú neoblíbení. Dni, kedy bol Blízky východ pod britskou ochranou pokojný, sú preč. Britské sily ponechané v oblasti sú skôr faktorom nestability ako stability. V televíznom vystúpení vyhlásil, že ľud Blízkeho východu a južnej Ázie podozrieva koloniálne mocnosti z nepoctivých úmyslov. Podozrievajú aj USA, pretože sa argumentuje tým, že naše spojenectvo s Francúzskom a Britániou v NATO si od nás žiada, aby sme chránili a podporovali staré koloniálne záujmy našich spojencov... Už sa minuli časy, kedy národné túžby mohli byť ignorované.“⁵⁹

Vrcholná trojstranná konferencia, ktorá sa mala konať na Bermudách v lete 1953 bola odložená, pretože Churchilla postihla porážka a Eden načas opustil úrad pre problémy so žľzníkom. Následná návšteva úradujúceho ministra zahraničných vecí, lorda Salisburyho do Washingtonu priniesla len rad rozhorčených výmen názorov s ministrom Dullesom. Rozdiely v prístupe k Egyptu viedli čoskoro k praktickým rozporom. Američania tvrdili, že britská skostnatenosť pri ustanoveniach týkajúcich sa zóny Suezského prielavu viedla britsko-egyptské rokovania k neúspechu, kým britská strana bola namrzená z toho, že veľvyslanectvo USA v Káhire viedlo rozhovory s Egyptanmi bez konzultácie s britskými kolegami. Až po dlhšom vyjednávaní sa Salisbury a generál Brian Robertson trochu uspokojili. Hoci USA odmietli podpísať nové britské návrhy na vedenie základne, Eisenhower po konzultáciách naliehal v liste na Muḥammada Nadžība, aby pozorne zvážil nový britský návrh.⁶⁰

Salisbury a britská vláda nevedeli, že Američania už robili prostredníkov v britsko-

⁵⁵ FO 371/102675 Handwritten Memorandum of Robin Hankey, 22 May 1953.

⁵⁶ FO 371/102860 Hankey to Bowker, 17. 5. 1953.

⁵⁷ FO 371/102860 from Hankey, 1. 9. 1953.

⁵⁸ FRUS, 1952-1954, Volume IX: The Near East, s. 379-383.

⁵⁹ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*, s. 27.

⁶⁰ EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years: Mandate for Change, 1953-1956*. London: Doubleday, 1963, s. 155.

egyptskom spore. „Egyptské návrhy“ predložené Britom začiatkom júna 1953 boli založené na koncepcii *Štátneho departmentu* zaslanej do Káhiry a Američania „podporili“ Salisburyho iba po britskom uistení, že jedinými otvorenými problémami sú prístup k základni v prípade vojny, trvanie zmluvy a poukaz na voľnú plavbu Suezským prieplavom.⁶¹

Američania neprijali britskú politiku v ostatných blízko-východných otázkach ako bol status oázy al-Būrjmī. USA oznámili, že vytvoria obranné zoskupenie „severnej reťaze“ a že na vojenskú pomoc pre vybrané štáty vyčlenili 50 mil. USD. Anglo-americké vzťahy sa kvôli Egyptu zhoršovali. Zmluva mala byť uzavretá koncom septembra, keď sa rozhovory zasekli na britskej požiadavke, že britskí technici pracujúci v zóne prieplavu musia nosiť uniformy. *Štátny department* podozrieval Britov, že problém uniformami vytiahli Briti preto, aby mohli sabotovať rokovania a Dulles varoval Edena, ktorý sa medzitým vrátil do úradu, že USA by sa verejne mohli od Británie dištancovať.⁶²

Keďže Churchilla v lete 1953 postihla smrť a Eden bol ešte práceneschopný, v čase keď prebiehalo druhé kolo rokovaní medzi Egyptom a Britániou (júl – október 1953), bol lord Salisbury poverený riadiť britské ministerstvo zahraničných vecí. Počas týchto rokovaní boli dohodnuté hlavné zásady budúcej zmluvy o evakuácii. Britské bojové jednotky mali úplne opustiť Egypt do osemnástich mesiacov od jej podpisu. Sklady a dielne na základni sa mali udržiavať v plnej činnosti britskými technikmi. Britské vojská mali mať právo návratu ak Egypt alebo niektoré susedné krajiny budú napadnuté (ale nie Izraelom). Nová zmluva mala platiť sedem rokov. Otvorené zostávali dva body: či 4 000 britských technikov zostávajúcich na egyptskej pôde môže nosiť uniformy a či Turecko (člen NATO) má byť zaradené medzi štáty regiónu, ktorých napadnutie by vyvolalo návrat britských síl do Egypta. Dulles a mnohí iní politici považovali tieto dva body za veľmi podružné záležitosti. No už v októbri 1953 sa Winston Churchill, síce otrasený, ale stále rozhodný znovu objavil na scéne a tvrdil, že „nosenie uniform je pre nás záležitosťou zásadného významu“.⁶³ V tejto súvislosti sa Džamāl ʿAbdunnāṣir sťažoval veľvyslancovi USA Jeffersonovi Cafferymu „ak budeme ďalej ustupovať, obesia nás na uliciach“.⁶⁴ Britsko-egyptské rozhovory boli znovu odložené a vec sa ťahala ešte ďalší rok.

Odklad rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil vzťahy Západu s Egyptom. Od uzavretia dohody závisela značná hospodárska pomoc z USA Egyptu, ktorá by sa bola mohla začať už koncom roku 1953 rovnako ako obnovenie zásielok zbraní z Británie, pričom tieto dodávky mohli rozhodne udržať Egypt vo sfére Západu. Churchill však ešte stále dokázal presadiť vo Washingtone svoj vplyv: u Eisenhowera prevážili jeho tvrdo formulované naliehavé žiadosti, že kým podmienky nebudú dohodnuté, Egypt nemá dostať hospodársku odmenu. Premiér Churchill videl nebezpečenstvo v tom, že „dotknutí konzervatívci môžu pridať svoje hlasy k socialistom, ktorí kritizujú USA“. Tvrdil, že „čoraz nespokojnejšia časť konzervatívcov môže kedykoľvek zrušiť našu skromnú väčšinu“.⁶⁵

Koncom roku 1953 sa znova ujal vedenia ministerstva zahraničných vecí Eden. Dulles ho 16. decembra 1953 zastihol v mimoriadne nervóznom stave keď počas súkromného obeda v Paríži hovoril svojím tvrdým spôsobom o nutnosti ďalších ústupkov Egyptu. Následne, sir Pierson Dickson, vysoký vládny činiteľ, ktorý sa zakrátko stal stálym predstaviteľom Británie pri OSN, požiadal jedného amerického kolegu, aby odovzdal Dullesovi túto správu: „Mr. Eden je v takej pozícii, že keď sa teraz rozprava v snemovni nebude dobre vyvíjať, možno bude musieť odísť z vlády, aby upokojil rebelov“.⁶⁶

⁶¹ FRUS, 1952-1954, Volume IX: The Near East, s. 2108 a 2124.

⁶² FO 371/102818 Eden-Foster Dulles meeting, 17 October 1953.

⁶³ FO 371/102860 from General sir Brian Robertson, 20. 9. 1953.

⁶⁴ Caffery to Dulles, 22 November 1953. Cit. in: KYLE, Keith. *Suez*, s. 51.

⁶⁵ KYLE, Keith. *Suez*, Kyle, op. cit., s. 51.

⁶⁶ KYLE, Keith. *Suez*, Tamže, s. 51.

Eden sa dostal do temer neriešiteľnej pozície. Dohodnuté urovnanie s Egyptom bolo neprijateľné pre mnohých konzervatívnych poslancov zadných radov (backbenchers), zvlášť po tom čo Charles Waterhouse a Julian Amery vytvorili v roku 1953 tzv. **suezskú skupinu** na zjednotenie opozície. Nepripojil sa k nej žiaden minister, ale Churchill s ňou súkromne sympatizoval. Churchill a Eden sa od apríla 1952 viackrát hádali o britsko-egyptských rokovaniach a na Edenovu dohodu o budúcom usporiadaní Sudánu z jari 1953 poznamenal, že si nikdy neuvedomil, že Mníchov leží na Níle.⁶⁷ Churchill neraz keď sa v parlamente stretol s Amerym naliehal naň, aby „pokračoval v záslužnej činnosti“.⁶⁸

Britská vláda odmietla ustúpiť v požiadavke, aby britskí technici nosili uniformy a sklamaný *Foreign Office* si našiel obetného baránka vo veľvyslancovi Cafferym, ktorého obvinil, že súkromne šíril názor, že Briti od začiatku sľušovali rokovania. Dulles však neúspech pripísal Britom a bol ochotný uvažovať o odvolaní Cafferyho iba na základe formálnej britskej požiadavky. Dulles nemal v úmysle odvolať Cafferyho, pokiaľ pokračovali britsko-egyptské rokovania. Odchádzajúca Trumanova administratíva už odmietla súhlasiť s dodávkou zbraní Egyptu.⁶⁹ V máji 1953 nová administratíva schválila vývoz vojenského materiálu za 11 mil. USD, ale na britský protest bola zásielka odsunutá, to však viedlo k tomu, že v novembri 1953 Dulles dôrazne varoval Edenu pred dôsledkami britského postoja. Na vrcholnej konferencii na Bermudách v decembri 1953 dal Dulles Edenovi ultimátum: ak Británia písomne nepotvrdí dohodnuté body, aby sa nevznášali žiadne nové požiadavky, USA budú pokračovať v hospodárskej pomoci Egyptu.⁷⁰ Po viacnásobnej výmene depeší Briti ustúpili a súhlasili s konceptom hlavných zásad zmluvy (Heads of Agreement), kde stanovili schválené i rozdielne body v britsko-egyptských rokovaniach.

Základným kameňom akéhokoľvek spojenectva **severnej ret'aze** mohlo byť len Turecko, najsilnejší štát na Blízkom východe. Turecko, už člen NATO, plne podriadilo svoje ozbrojené sily veleniu NATO. Spolu s Gréckom a Juhosláviou, s ktorými vo februári 1953 podpísalo zmluvu o priateľstve, poskytlo nevyhnutné územie a živú silu na obranu východného Stredomoria. Turecko bolo aj jedinou pevnou základňou, z ktorej mohol byť západný spojenecký systém rozšírený na Blízky a Stredný východ. Turci boli ochotní prevziať iniciatívu, pretože videli rovnako jasne ako americkí strategickí plánovači, že ich vlastná krajina a s ňou celá pozícia NATO sa môže dostať do obklúčenia možným sovietskym obchvatným manévrom cez jeho slabších susedov, Irán a Irak.

Washington niekoľko mesiacov sledoval Pakistan ako ďalší článok blízkovýchodného obranného systému. Pakistan, s počtom obyvateľstva asi 70 miliónov, z čoho skoro polovica v západnej časti krajiny, so silnými vojenskými tradíciami a rezervoárom ľudskej sily, mohol za istých okolností zohrať takú úlohu ako voľakedy britská India, ktorá poskytla živú silu a zásoby pre obranu Blízkeho a Stredného východu v obidvoch svetových vojnách. Navyše, jeho vodcovia prejavili záujem vstúpiť do spojenectva so Západom, a tak si zabezpečiť zbrane z USA. Ich dôvody boli čisto praktické: chceli posilniť medzinárodnú pozíciu svojej krajiny obzvlášť voči Indii. Starosti zo sovietskej agresie či už priamo proti Pakistanu alebo proti celému regiónu, boli sotva hlavným faktorom v ich rozhodovaní.⁷¹

Plány na regionálny obranný pakt však neboli odložené. Vysokí činitelia v Londýne i vo Washingtone boli znepokojení, že Blízky a Stredný východ nie je pokrytý istým druhom spojenectva, ktoré malo chrániť západnú Európu a juhovýchodnú Áziu proti hrozbám komunizmu. Ak väčšina Arabov tvrdošijne odmietala participovať na svojej vlastnej obrane,

⁶⁷ GILBERT, Martin. *Winston S. Churchill: Never Despair, 1945-1965*. London: Minerva, 1988, s. 719.

⁶⁸ Tamže, s. 795.

⁶⁹ HEIKAL, Mohamed. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch, 1986, s. 46-48.

⁷⁰ FRUS, 1952-1954, Volume IX: The Near East, s. 1958-1961.

⁷¹ CAMPBELL, John C.: *Defense of the Middle East*, s. 51.

ochranná stena mohla byť ešte stále vybudovaná bez nich. To bola tzv. **severná reťaz**, v ktorej mali hrať vedúcu úlohu Turecko, Irán a Pakistan, podporované prirodzene západnými mocnosťami. Bola to realizácia tejto myšlienky, ktorá vyvolala fatálny rozkol v arabskom svete a viac ako čokoľvek iné prehĺbila podozrenie medzi Egyptom a Západom.⁷²

Použitá literatúra:

1. AMERY, Julian: "The Suez Group: A Retrospective on Suez". In: TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe (ed.). *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*, London: Frank Cass, 1990.
2. ARONSON, Geoffrey: *From Sideshow to Centre Stage: US Policy Towards Egypt, 1946 – 1956*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1986.
3. AL-BAĠDĀDĪ, ʿAbdallaṭīf: *Muḍakkirāt ʿAbdallaṭīf al-Baġdādī*. [Memoáre ʿAbdallaṭīfa al-Baġdādīho]. Diel I. Káhira: al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, 1977.
4. BEHBEHANI, Hashim S. H.: *The Soviet Union and Arab Nationalism, 1917 – 1966*. London: KPI Limited, 1986.
5. BELL, P. M. H.: *The World Since 1945. An International History*. London: Arnold, 2005.
6. BLOOMFIELD, L. M.: *Egypt, Israel and the Gulf of Aqaba in International Law*. Toronto: Carswell, 1957.
7. BULLARD, Reader: *Britain and the Middle East*. London: Hutchinson University Library, 1964.
8. CALVOCORESSI, P.: *World Politics, 1945 – 2000*. London: Pearson Longman, 2001.
9. CAMPBELL, John C.: *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961.
10. COHEN, Michael J.: *Fighting World War Three from the Middle East: Allied Contingency Plans, 1945 – 54*. London: Frank Cass, 1997.
11. COHEN, Michael J. – KOLINSKY, Martin (eds.): *Demise of the British Empire in the Middle East*. London: Frank Cass, 1998.
12. COLVILLE, John: *The Fringes of Power. Downing Street Diaries 1939 – 1955*. London: Hodder and Stoughton, 1985.
13. COPELAND, Miles: *The Game of Nations. The Amoral Politics of Power*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
14. DEVERAUX, David: *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East*. Basingstoke: Palgrave, Macmillan, 1990.
15. *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963.
16. EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years: Mandate for Change, 1953-1956*. London: Doubleday, 1963.
17. FARNIE, Douglas. *East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854 – 1956*. Oxfor: Clarendon Press, 1969.
18. FISHER, Sydney Nettleton – OCHSENWALD, William: *The Middle East. A History*. Diel II. (5. vydanie). New York: The McGraw-Hill Companies, Inc., 1997.
19. FRUS (Foreign Relations of the United States), 1951, Volume V: The Near East and Africa. Washington: US Government Printing Office, 1982.
20. GERGES, Fawaz A.: *The Superpowers and the Middle East*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994.
21. GERSON, Louis L.: *The American Secretaries of State and their Diplomacy*. Vol. XVII. *John Foster Dulles*. (Preface by Samuel Flagg Bemis). New York: Cooper Square, 1967.

⁷² TUGANOVA, Oľga E.: *Politika SŠA i Anglii na Blížnem i Srednem vostoke*. Moskva: Institut meždunarodnyh otnošenij 1960, s. 41-42.

22. GILBERT, Martin: *"Never Despair". Winston S. Churchill, 1945 – 1956*. London: Heinemann, 1988.
23. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn: *Milaffāt as-Suwajs*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-Ahrām 1987.
24. ḤAMRŪŠ, Aḥmad: *Qiṣṣat tawrat 23 jūlijū*. [Príbeh revolúcie 23. júla]. Diel II. *Mudžtamaʿ Džamāl ʿAbdannāšir*. [Spoločnosť Džamāla ʿAbdannāšira]. Bejrút: al-Muʿassasa al-ʿarabīja li-d-dirāsāt wa-n-našr, 1978.
25. HEIKAL, Mohamed: *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch, 1986.
- HEWEDY, Amin: "Nasser and the Crisis of 1956". In: LOUIS, William Roger – OWEN, Roger (ed.): *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. London: Oxford University Press, 1989.
26. HOLLINGWORTH, Clare: *The Arabs & the West*. London, Methuen and Co Ltd., 1952.
27. HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*. Diel II., 1914 – 1956. Princeton, New Jersey, Toronto, New York, London: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956.
28. JABBER, Paul: *Not by War Alone. Security and Arms Control in the Middle East*. University of California Press, 1981.
29. KENT, John (ed.): *Egypt and the Defence of the Middle East: Part II, 1949 – 53*. London: The Stationery Office, 1998.
30. KHALIL, Muhammad: *The Arab States and the Arab League*. Diel II. Bejrút: Khayats, 1962.
31. KIMCHE, Jon: *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945-1952*. London: Secker and Warburg, 1953.
32. KYLE, Keith: *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991.
33. LENCZOWSKI, George: *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Press, 1957.
34. LONGRIGG, Stephen Hemsley: *Oil in the Middle East. Its Discovery and Development*. London: Oxford University Press, 1961.
35. LOUIS, Wm. Roger: *The British Empire in the Middle East, 1945 – 1951. Arab Nationalism, the United States, and Postwar Imperialism*. New York: Oxford University Press, 1998.
36. LUCAS, W. Scott: *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996.
37. MONROE, Elizabeth: *Britain's Moment in the Middle East, 1914 – 1956*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963.
38. MORAN, lord: *Struggle for Survival*. London: Constable, 1966.
39. Al-MUWĀFĪ, ʿAbdalḥamīd Muḥammad: *Miṣr fī džāmiʿat ad-duwal al-ʿarabīja, 1945 – 1970*. [Egypt v Lige arabských štátov]. Káhira: al-Muʿassasa al-miṣrīja al-ʿamma li-l-kitāb, 1983.
40. NAWFAL, Sajjid: *Al-ʿamal al-ʿarabī al-muštarak, māḍīhi wa mustaqbaluhu*. [Spoločná arabská činnosť, jej minulosť a budúcnosť]. Diel I. Káhira: 1968.
41. NAWFAL, Sajjid: *Al-ʿamal al-ʿarabī al-muštarak, māḍīhi wa mustaqbaluhu*. [Spoločná arabská činnosť, jej minulosť a budúcnosť]. Diel II. Káhira: 1971.
42. PORTER, A. N. – STOCKWELL, A. J.: *British Imperial Policy and Decolonization, 1938 – 1964*. London: Macmillan 1989.
43. RADWĀN, A.: *Al-ladžna as-sijāsīja li-Džāmiʿat ad-duwal al-ʿarabīja*. [Politický výbor Ligy arabských štátov]. Bejrút: Dār an-nahār li-n-našr, 1973.
44. Ar-RĀFĪʿĪ, ʿAbdarrahmān: *Muqaddimāt tawrat 23 jūlijū 1952*. [Prológ revolúcie 23. júla 1952]. (2. vydanie). Káhira: Maktabat an-nahḍa al-miṣrīja, 1964.

45. Ar-RĀFIĪ, ʿAbdarrahmān: *Tawrat 23 jūlijū 1952*. [Revolúcia 23. júla 1952]. Káhira: Maktabat an-nahḍa al-miṣrīja, 1959, s. 46.
46. REES-MOGG, William (lord): *Sir Anthony Eden*. London: Rockcliff, 1956.
47. ṢAFWAT, Muḥammad Muṣṭafā: *Indžiltirrā wa qanāt as-Suwajs, 1854-1956*. [Anglicko a Suezský prieplav]. Káhira: al-Maktaba at-tidžārīja al-kubrā, 1956, s. 174.
48. SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab: *Nasser and American Foreign Policy, 1952 – 1956*. London: Laam, 1989.
49. SHARABI, Hisham: *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*. Princeton: D. Van Nostrand, Inc., 1962.
50. SHUCKBURGH, Evelyn: *Descent to Suez. Diaries 1951 – 56*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986.
51. SHWADRAN, Benjamin: *The Middle East, Oil and the Great Powers 1959*. New York: Council for Middle Eastern Affairs Press, 1959.
52. SMITH, Simon C.: *Ending Empire in the Middle East. Britain, the United States and post-war decolonization, 1945 – 1973*. London and New York: Routledge, 2013.
53. SORBY ml., Karol: *Arabi, islám a výzvy modernej doby*. Bratislava, SAP, 2007.
54. ṬAJJIBA, Muṣṭafā (ed.): *Mudakkirāt Kamāladdīn Rifʿat: Ḥarb at-taḥrīr al-waṭanīja*. [Spomienky Kamāladdīna Rifʿata: Vojna za oslobodenie vlasti]. Káhira: Dār al-kātib al-ʿarabī li-ṭ-ṭibāʿa wa-n-našr, 1968.
55. THORNHILL, Michael T.: *Road to Suez: The Battle of the Canal Zone*. Stroud: Sutton Publishing, 2006.
56. TINDALL, George B. – SHI, David E.: *USA*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994.
57. TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe (ed.): *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. London: Frank Cass, 1990.
58. TUGANOVA, Oľga E.: *Politika SŠA i Anglii na Blížnem i Srednem vostoce*. Moskva: Institut meždunarodnych otnošenij 1960.
59. VADNEY, T. E.: *The World since 1945*. London: The Penguin Books, 1992.
60. WATERBURY, John: *The Egypt of Nasser and Sadat*. New Jersey: Princeton University Press, 1983.
61. WINT, Guy – CALVOCORESSI, Peter: *Middle East Crisis*. Penguin Books, 1957.
62. YAPP, Malcolm E.: *The Near East since the First World War*. New York: Longman, 1991.

Kontakt:

prof. PhDr. Karol R. Sorby, DrSc.

Vedúci vedecký pracovník

Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied

Klemensova 19

813 64 Bratislava

e-mail: karol.sorby@savba.sk

